

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Razgledi treh dolin

Blaž Bajič, Ana Svetel, Veronika Zavrtnik (ur.)

Ljubljana 2021

Razgledi treh dolin

Zbirka:	AE gradiva (Antropološka in etnološka gradiva) št. 7 ISSN 2738-3229 (tiskana zbirka) ISSN 2738-3237 (elektronska zbirka)
Uredili:	Blaž Bajič, Ana Svetel, Veronika Zavrtnik
Uredniški odbor zbirke:	Mojca Bele, Jože Hudales, Božidar Jezernik, Boštjan Kravanja, Mirjam Mencej, Rajko Muršič, Jaka Repič
Lektorica:	Zala Mikeln
Fotografije na naslovnici:	Ozadje: Krajinski park Logarska dolina. Veronika Zavrtnik, Logarska dolina, april 2019. Foto 1: Kmetija Macesnik. Simona Zupanc, Podolševa, september 2020. Foto 2: Bencinska črpalka v Solčavi. Tina Krašovic, Solčava, september 2020. Foto 3: Pogovor lastnice turistične kmetije Majdač z etnologinjami. Žiga Korbar, Podolševa, september 2020.
Založila:	Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Izdal:	Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo
Za založbo:	Roman Kuhar, dekan Filozofske fakultete
Naklada:	400
Oblikovanje in prelom:	Nana Martinčič
Tisk:	Birografika Bori d.o.o.
Cena:	19,90 EUR

Prva izdaja, prvi natis
Ljubljana, 2021

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610605249

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
COBISS.SI-ID=75632387
ISBN 978-961-06-0525-6

E-knjiga
COBISS.SI-ID=75504131
ISBN 978-961-06-0524-9 (PDF)

Kazalo

Predgovor k <i>Razgledom treh dolin</i>	7
--	----------

Katarina Prelesnik

Predgovor k <i>Razgledom treh dolin</i>	9
--	----------

Jaka Repič

UVODNIK

Etnološka spogledovanja s Solčavskim	15
---	-----------

Blaž Bajič, Ana Svetel in Veronika Zavratnik

OBROBNA SREDIŠČA, SREDIŠČNA OBROBJA

O središčih in obrobjih v emskih perspektivah	33
--	-----------

Alenka Bartulović

Ustvarjanje središč na obrobju	37
---	-----------

Petra Goljevšček, Pia Krampf, Marko Senčar Mrdakovič

Domačija kot središče	39
---------------------------------	----

Ohranjanje lastništva	47
---------------------------------	----

Odprtost trga	49
-------------------------	----

Upravna in storitvena središča	55
--	----

Odnosi s središči skozi prizmo sofinanciranja	57
---	----

Zaključek	58
---------------------	----

Solčavsko – središča v in okrog nas	61
--	-----------

Marko Slapnik

(RAZ)MERE DEDIŠČINE

Kulturna dediščina Solčavskega z Robanovim kotom, Logarsko dolino in Matkovim kotom	67
--	-----------

Vito Hazler

Varstvo kulturne dediščine na Solčavskem	71
---	-----------

Božena Hostnik in Barbara Klanšek

Pomen kulturne dediščine na Solčavskem 77*Tajda Jerkič, Pika Kristan, Tina Mlinarič*

Preteklost v rokah sedanjosti 78

Do kod sega varovanje?. 84

Dediščina kot breme. 88

Podoba nekoč in danes 92

Kako naprej?. 95

Kulturna dediščina v krajinskem parku Logarska dolina 99*Urška Lenar***VTIS ODTISA****Odročnost Solčavskega in turistično pregrevanje alpskega okolja. . . 105***Jaka Repič***»Naš namen ni, da bi čisto vse pokazali«: Turizem na Solčavskem . . . 111***Žiga Korbar, Tina Krašovic, Lina Troha*

Uvod. 111

Turizem in prostor 112

Pogledi domačinov na turizem 118

Kdaj so odročni kraji postali turistična atrakcija. 120

Turizem v času pandemije in razmišljanja o prihodnosti 128

Zaključek 131

Naravi prijazen in domačinom koristen razvoj turizma 135*Avgust Lenar***PREHODNE RAZLIKE, NEPREMOSTLJIVE BLIŽINE****Meje, mejniki, ločnice in razločki 141***Miha Kozorog***Zabrisane meje 145***Eva Malovrh in Tara Milčinski*

Administrativne meje 147

Simbolne meje 151

Meje v naravi	157
Onkraj plota	160
Jasne meje	163
<i>Mojca Ošep</i>	
VLOGA DVOJNOSTI	
Dvojna vloga: Ko postane domači kraj antropološki teren	169
<i>Nina Ošep in Elizabeta Vršnik</i>	
Biti domačin, biti tujec. In biti etnograf. Biti človek.	183
<i>Rajko Muršič</i>	
ZAKLJUČNA BESEDA	
Izkušnje in predstave o življenju na Solčavskem: Med domačijo in destinacijo	189
<i>Mateja Habinc</i>	
Viri in literatura	195
Seznam sogovornikov	208

Predgovor k *Razgledom treh dolin*

Katarina Prelesnik, županja Občine Solčava

Solčavsko je harmonija treh dolin ter hkrati sozvočje izjemne narave in skrbno preišljenega gospodarjenja v tem izjemnem okolju. Posebnost Solčavskega so tri vzporedne alpske, ledeniško preoblikovane doline: Logarska dolina, Robanov kot in Matkov kot. Čudovite krajinske podobe pričajo o trdni povezanosti domačinov z naravo skozi stoletja. Območje leži v osrčju gora, stisnjeno med tri slovenske dežele: Štajersko, Koroško in Kranjsko. Obdajajo nas Karavanke in Kamniško-Savinjske Alpe.

Solčavsko ima pestro zgodovino poseljenosti ter bogato kulturno in etnološko dediščino. O tem pričajo številne zanimive in zaščitene domačije, gospodarski objekti, vaško jedro, tri cerkve in številne kapelice in znamenja. Nad vasjo je cerkev Marije Snežne, ki velja za edino v celoti ohranjeno gotsko cerkev v Zgornji Savinjski dolini. Najdbe v Potočki zijalki pričajo, da jo je že pred 30.000 leti uporabljal kromanjonec za svojo lovsko postojanko, novejša dognanja pa govorijo v prid tezi, da je ta kraj uporabljal kot svetišče.

Domačini tu že od nekdaj živimo z naravo, ki nam daje vse potrebno za preživetje. Svojo identiteto ohranjamo v naših zgodbah, ki so postale legende, in v pesmih. Ukvarjamo se s kmetovanjem, vse bolj pa tudi s turizmom, predelavo lesa in volne ter proizvodnjo domačih izdelkov.

Leta 2009 smo prejeli naziv Evropska destinacija odličnosti. Kot skupnost in kot posamezniki se trudimo, da so naša ravnanja usmerjena k izboljšanju stanja v okolju in ohranjanju ravnovesja v naravi. Pravo pot naših prizadevanj potrjujejo priznanja, ki smo jih kot destinacija prejeli v zadnjih letih. V letih 2019 in 2020 smo prejeli priznanje Green Destinations TOP 100, v letu 2020 pa zlati znak Zelene sheme slovenskega turizma.

Da bomo zgodbo nadaljevali po trajnostni poti, ki je za nas edino sprejemljiva in prava, je najpomembneje, da mladi ostanejo v domačem kraju in nadaljujejo tradicijo življenja in dela na vseh stebrih trajnostnega razvoja, kajti le to je zagotovilo za nadaljnji razvoj kraja in utrjevanje naše identitete.

Spoznanja predavateljev, mentorjev in študentov, ki so sodelovali na *Etnološkem taboru treh dolin 2020*, so velika pridobitev za Solčavsko, nas domačine in lokalno skupnost. Zavedamo se, da je potrebno sodelovanje strokovnih institucij in da bomo samo skupaj uspešni pri ohranjanju dediščine. Z organizacijo tabora smo tako načrtali pot za nadaljnje skupne aktivnosti, ki bodo pripomogle k razvoju etnoloških raziskav.

Želimo, da Solčavsko ostane prijeten dom za domačine in gostoljuben za vse, ki radi prihajate k nam.

Predgovor k *Razgledom treh dolin*

Jaka Repič, predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

V letu 2020 je na Solčavskem potekal prvi *Etnološki tabor treh dolin 2020*, ki so ga organizirali sodelavke in sodelavci Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani v sodelovanju in s podporo občine in lokalne skupnosti Solčava ob prijazni pomoči nekaterih posameznikov. V preteklosti so bili poletni etnološki tabori pogostejši, skoraj redni del etnološkega izobraževanja, saj predstavljajo odlično priložnost za študentsko raziskovalno delo in sodelovanje z lokalnim okoljem, posamezniki in institucijami ter spoznavanje raznolikosti načinov življenja. Tabor je tudi začetek večletnega sodelovanja z Občino Solčava in je omogočil priložnost, da se skupaj poglobimo v razumevanje vsakdanjega življenja v sicer odmaknjemem alpskem okolju solčavske občine in treh dolin: Robanovega kota, Logarske doline in Matkovega kota.

Temeljna izhodišča etnološkega in antropološkega raziskovanja so v tem, da nas zanimajo teme, problemi in vidiki, ki so lastni lokalnemu okolju. Obravnavamo torej vprašanja, ki so pomembna za lokalno prebivalstvo, a obenem vemo, da je »lokalno prebivalstvo« – navkljub številčno majhni občini – izredno raznoliko in ne more imeti enotnega pogleda na lokalne probleme. Še več, pogledi na razvoj gospodarskih dejavnosti, infrastrukture in okolja ter drugih vidikov družbenega življenja so pogosto močno razhajajoči se, sploh v turističnem kontekstu, kjer je razmerje med prebivalci in obiskovalci izrazito nesimetrično.

Septembra 2020 so se študentke in študenti s pomočjo Občine Solčava, lokalnih strokovnjakov in mentorjev spoznali z nekaterimi etnološkimi in antropološkimi temami, kot so varovanje in odnos do kulturne dediščine na Solčavskem, življenja z njo in njene vloge v razvoju turizma, kmetijstva in drugih dejavnosti. Nadalje nas je zanimalo življenje na Solčavskem skozi pogled odnosov med središči in obrobji, saj je to območje po eni strani odmaknjeno, po drugi pa predstavlja pomembno in razvijajoče se turistično okolje. Alpsko okolje in posebej Logarska dolina sta močno vključena v imaginarij slovenske kulturne krajine, a je Solčavsko pogosto tudi

na slovenskem obrobju, zato smo raziskovali (ambivalentne) odnose do »središč« in »obrobij« v lokalnem okolju in zunaj njega. Zanimalo nas je prav vprašanje življenja ob meji, ki mu botrujeta še pomanjkljiva prometna infrastruktura ter oddaljenost do nekaterih večjih krajev.

Kljub relativno slabo razviti infrastrukturi je na Solčavskem, podobno kot v mnogih drugih alpskih dolinah in manjših krajih, pomemben turizem, ki omogoča različne preživetvene prakse in razvojne priložnosti, a prav tako povzroča pritiske na okolje in vsakdanje življenje, neskladja, trenja in spore. Ti spori so najopaznejši, ko naletimo na konkretne težave, npr. prometa in sezonsko (pre)množičnih obiskov sicer krhkega kulturnega in naravnega okolja, ter zahtevajo nenehno iskanje ravnovesja med obiskovalci in vsakdanjim življenjem lokalnih prebivalcev. Imajo pa tudi globlje vzroke, ki segajo onkraj neposrednega lokalnega kraja in se z njimi srečujejo tudi drugod v turistično »pregretem« alpskem okolju: so tudi izkaz razhajajočih se percepcij sodobne modernosti in imaginacij prihodnosti, kjer v razumevanje trajnostnega in na lokalnosti temelječega razvoja vdirajo različne prakse pobilagovljenja narave in kulture ter zahtevajo redefiniranje avtohtonosti in lokalnosti.

Nenazadnje so nas zanimala tudi različna okoljska vprašanja, ki zadevajo sodobno življenje v gorskem okolju, zaznavanje in odnos do okoljskih sprememb, ki so lahko posledica človeških politik in dejavnosti ali klimatskih in biotskih sprememb (npr. zaraščanje, izginjanje planin, spreminjanje živalskih in rastlinskih vrst) in vplivajo tudi na zamišljanje prihodnosti ter redefinicije vloge človeka v takšnem okolju.

Etnološki tabor je odlična priložnost za študentke in študente, da svoje raziskovalne potenciale usmerijo v vprašanja, ki so pomembna za lokalne skupnosti, obenem pa v njih najdejo tudi lastna zanimanja. To potrjujejo zelo kakovostni študentski prispevki v nadaljevanju zbornika *Razgledi treh dolin*, ki poudarjajo vprašanja, ki so se že v prvem letu tabora pokazala kot pomembna za lokalno skupnost. Prispevki osvetljujejo probleme, jih kontekstualizirajo ali umestijo v primerjave, dognanja pa podprejo s pričevanji, mnenji in razmišljanji sogovornic in sogovornikov.

Na koncu naj omenim tudi posebne okoliščine, v katerih je potekal etnološki raziskovalni tabor: raziskave so potekale v drugi polovici septembra 2020, ki ga je zaznamovala pandemija in spremljajoči ukrepi za njeno obvladovanje. Pogovori zato odsevajo tudi prve izkušnje z epidemijo, ki je obrnila svet na glavo tudi v manjših in odročnejših krajih in sprožila razmišljanja o njenih kratkoročnih in dolgoročnih

vplivih na gospodarski razvoj, prakse mobilnosti, razumevanje lokalnosti in druge vidike vsakdanjega življenja.

Etnološki tabor in zbornik *Razgledi treh dolin* so omogočili Občina Solčava, lokalna skupnost in posamezniki, ki so pomagali pri raziskovalnem delu, sogovornice in sogovorniki, ki so nas gostili v svojem domačem kraju in nam odprli vpogled v svoja življenja, organizatorji tabora in uredniki zbornika dr. Blaž Bajič, Ana Svetel in Veronika Zavratnik, predvsem pa študentke in študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo in drugih oddelkov Filozofske fakultete v Ljubljani z zavzetim raziskovalnim delom in zanimivimi prispevki.

UVODNIK

Etnološka spogledovanja s Solčavskim

Blaž Bajič, Ana Svetel in Veronika Zavratnik

»Ko smo prispeli do Mozirja, smo vedeli, da smo že čisto blizu in da se pot, ki smo jo vsi tako občudovali, pričinja. Skozi okno smo spremljali reko Savinjo, ki teče ob glavni cesti, ki vodi do Logarske doline. Spremljali smo, kako spreminja barve in postaja vedno 'čistejša', bližje kot smo dolini. Ob glavni cesti je tudi posebno oblikovana skala Igla, ki sva jo z bratom vedno nestrpno pričakovala. /.../ Nestrpno sem gledala čez okno avtomobila, saj sem vedela, da bomo kmalu prišli iz gozda in bom zagledala visoko gorovje. Visoko gorovje je pomenilo, da smo prišli do vstopa v dolino, kjer se začne idiličen pogled na Logarsko dolino. Ta pogled je pri srcu vsej moji družini. V večini naših izletov smo se na vstopu v dolino ustavili in sprva opazovali vse okoli nas. Ta pogled je nekaj posebnega. Tu se začnejo tiste lepote doline, o katerih vsi govorimo.«

(Sanja Belac, spomini na Logarsko dolino, maj 2020)

Lepote Logarske doline, o katerih v odlomku iz spominskega zapisa spregovori študentka etnologije in kulturne antropologije Sanja Belac,¹ so – če smo iskreni – zagotovo eden izmed dejavnikov, ki so našo pozornost usmerili na Solčavsko. Vendar pa za odločitvijo, da se raziskovalno osredinimo ravno na skrajni sever Savinjske doline, stojijo tehtnejša opažanja in premisleki, med drugim tudi ugotovitev, da Solčavsko v etnoloških in antropoloških raziskavah do sedaj še ni bilo deležno sistematične obravnave. Zgornjo Savinjsko dolino so tako akademski kot ljubiteljski raziskovalci in pisci preučevali v zgodovinski, arheološki, geografski, jezikovni ter interdisciplinarni konservatorski perspektivi.² Čeprav ta dela prispevajo k razume-

1 Sanja Belac, 'Nostalgija Logarske doline.' IZPITNA NALOGA PRI PREDMETU ANTHROPOLOGIJA Sodobne Slovenije. Celje 2020.

2 Boštjan Anko, Marko Slapnik, Marija Anteric, Richard Clarke, Avgust Lenar, Marko Koščak in Ian Mitchell, *Študija o Solčavskem: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu (1932–2007)*. Občina Solčava, Logarska dolina, Solčava 2007.

Milena Hazler - Papič, Vito Hazler, Alenka Kolšek, Matevž Lenarčič in Vojko Strahovnik, Naravna in kulturna dediščina Logarske doline, njeno varovanje in razvoj. Tipkopis NC 272/89, I-II, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, območna enota Celje, Celje 1989.

Niko Kuret, *Maske, Zgornja Savinjska dolina*. RSS, Ljubljana 1974.

Urška Lenar, Razvoj in upravljanje zavarovanih območij: Primer Krajinskega parka Logarska dolina. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2008.

vanju družbeno-kulturnih razsežnosti Solčavskega, pa so antropološke in etnološke reference tematsko omejene in razmeroma maloštevilne. Z gledišča etnoloških regionalnih raziskav je to dejstvo naravnost presenetljivo. Gre namreč za območje, ki ga ne zaznamujejo le »lepi razgledi«, temveč tudi mnoge druge specifike, ki so preplet naravnih, družbenih in kulturnih dejavnikov. Velike, samotne kmetije s stoletno tradicijo, ki kljubujejo težkim pogojem gorate krajine Kamniško-Savinjskih Alp, solčavski govor, obmejna lega, naravo- in kulturnovarstveno zaščitena območja ter spoj agrarnih, gozdarskih in turističnih dejavnosti so le najočitnejše značilnosti, ki so našo pozornost usmerjale na Solčavsko in ki se jim bomo posvetili v osrednjem delu tega uvodnika.

S 102 km² in 548 prebivalci je Solčavsko najredkeje poseljena občina v Sloveniji. Območje sestavljajo tri ledeniške doline, Robanov kot, Logarska dolina in Matkov kot, ki se zarezujejo v Kamniško-Savinjske Alpe, naselje Podolševa, ki leži pod goro Olševo v Karavankah in ki občino »zapira« s severne strani, ter vas Solčava v dolini reke Savinje. V hribovitem svetu Solčavskega najdemo številne visoko ležeče kmetije. Matkova domačija, ena največjih v Sloveniji, leži na nadmorski višini 1165 metrov, najvišje ležeča turistična kmetija v Sloveniji, Rogarjeva domačija, leži na 1250 metrih nadmorske višine, domačija Bukovnik, najvišje ležeča domačija v državi, pa leži 1327 metrov nad morjem. Zaradi družbenozgodovinskih razlogov je povprečna velikost posestev na Solčavskem 145 hektarjev, kar daleč presega slovensko povprečje, ki znaša razmeroma skromnih 6,7 hektarjev, in je dokaj edinstvena v celotnem alpskem prostoru. Seveda pa se velikosti največjih in najmanjših posestev na Solčavskem med seboj močno razlikujejo, kot se razlikujejo tudi možnosti dostopa in infrastrukturne opremljenosti.

Ta dejstva so nas spodbudila, da smo v študijskem letu 2019/20 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v sklopu predmeta Antropologija sodobne Slovenije načrtovali izvedbo terenskih vaj prav na Solčavskem. Med pripravami na terensko delo smo pregledovali gradivo v oddelčni dokumentaciji, prebirali besedila, ki so jih zapisali raziskovalci lokalne

Marija Makarovič, *Oblačilna kultura v Zgornji Savinjski dolini*. JSKD, Ljubljana 2008.

Drago Meze, 'Samotne kmetije na Solčavskem.' *Geografski zbornik*, let. 8, 1963, str. 223–280.

Boštjan Odar, *Potočka zijavka*. Pokrajinski muzej, Celje 2015.

Žiga Zwitter, 'Subsistence, prosperity and abandonment of alpine isolated farms in the dynamic 17th century environment: Case study from the Upper Savinja Valley with special emphasis on tenants' inventories.' *Ekonomski i ekohistorija: Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, let. 11, št. 11, 2015, str. 139–181.

Fotografija 1: Visokogorska kmetija Knez nad Robanovim kotom. Blaž Bajič, Robanov kot, 2020.

zgodovine, iskali obstoječe etnološke raziskave ter v goste povabili Marka Slapnika, ki nam je odstiral poglede na aktualno dogajanje na Solčavskem. Sredi marca je epidemija, ki je v temelju zarezala v vsa področja družbenega življenja, tudi v potek študijskega procesa, preprečila izvedbo načrtovanih terenskih vaj. Zapiski in podatki, ki smo jih dotlej zbrali, so se med čakanjem na umiritev epidemioloških razmer pomešali z mislimi na alpske vrhove, zgodbe, ki se razpletajo pod njimi, in na neuresničene raziskovalne načrte. Zaradi vsega navedenega smo se, ob izdatni pomoči nekaterih Solčavank in Solčavanov, ob koncu pomladi 2020 lotili organizacije *Etnološki tabor treh dolin 2020*.

Pri snovanju tabora smo si zastavili dve izhodišči. Prvo je tesno povezano z izobraževalno komponento Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo: študentkam in študentom etnologije in kulturne antropologije ter sorodnih ved smo želeli omogočiti večdnevno, prostovoljno, tematsko usmerjeno in mentorirano terensko delo. V študijskem letu, zaznamovanem z epidemijo, se je dobršen del terenskega

raziskovanja namreč preselil v spletno okolje. Drugo izhodišče je povezano z željo po zapolnitvi prej omenjene vrzeli, ki v etnologiji in antropologiji zeva na področju raziskav Solčavskega. Že spočetka smo namreč načrtovali, da se bo terensko delo »prelilo« (tudi) v strokovno publikacijo. Urejene, objavljene raziskovalne izsledke smo namreč razumeli kot pomemben korak v prizadevanjih za dolgoročneje sodelovanje z lokalno skupnostjo pa tudi kot odskočno desko za načrtovanje prihodnjih skupnih dejavnosti.

Kljub osnovnemu pregledu in poznavanju (etnološkega) gradiva, ki se navezuje na Solčavsko in širše na Zgornjo Savinjsko dolino, smo se snovanja programa lotili nekoliko zadržano. Za etnologinje in etnologue najdragocenejše vsebinske vpogleda namreč omogočajo raziskave med ljudmi, »na terenu«, teh pa do tistega trenutka na Solčavskem še nismo izvedli. Tematike smo zato zastavili na podlagi naših predpostavk, ki so bile v nekaterih ozirih intuitivne in naivne. Četudi so bile nekatere teme med seboj povezane, smo jih kasneje vendarle oblikovali v posamezne samostojne vsebinske sklope: *Naravna in kulturna dediščina*, *Divjina in odročnost*, *Meje in obmejnost* ter *Odnosi s središči*. Tematska polja so zastavljena dovolj široko, da se v njih povezujejo pogledi na preteklost, sodobnost in prihodnost, ter hkrati vendarle dovolj specifična, da smo se lahko osredinili na nekatere konkretnije procese, kot so varovanje kulturne dediščine, (trajnostni) turistični razvoj, ohranjanje naravne in kulturne krajine, načrtovanje prihodnosti in nekateri drugi. Pri snovanju vsebinskih sklopov in dejavnosti smo skušali nagovarjati tudi zainteresirane občane in občanke. Rezultat naših prizadevanj so bila vsakodnevna strokovna predavanja, ki so bila odprta za javnost.

K sodelovanju smo povabili nekatere sodelavke in sodelavce z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo – Alenko Bartulović, Vita Hazlerja, Miho Kozoroga, Andraža Magajno, Rajka Muršiča in Jako Repiča, študenta Marka Senčarja Mrdakovića – ter nekaj etnologinj in etnologov, ki delujejo pod okriljem drugih institucij – Boženo Hostnik in Barbaro Klanšek s celjske enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine, Katarino Žakelj iz CIPRE Slovenija, društva za varstvo Alp ter vizualna antropologa, delujoča pod okriljem Ethnocinema Production, Žigo Goriška in Manco Filak, mlado raziskovalko z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Izvedbena raven tabora pa ne bi bila mogoča brez izdatne pomoči nekaterih domačinov – Marka Slapnika, Urške Lenar, Mojce Ošep, Avgusta Lenarja – ki so nam pomagali, nas usmerjali ter spoznavali s Solčavskim in Solčavani že med

pripravljalnimi obiski. Družina Lenar je v času tabora pod svojo streho vzela organizatorje in mentorje ter nam tako olajšala marsikatero logistično in finančno breme izvedbe. Tabor prav tako ne bi bil mogoč brez finančne in logistične pomoči Občine Solčava in »etnološkega posluha« županje Katarine Prelesnik. Brez prispevka vseh navedenih tabora ne bi mogli izpeljati, zato se jim tudi na tem mestu iskreno zahvaljujemo.

Etnološki tabor treh dolin 2020 (22.–27. september) je uvedel Rajko Muršič s predavanjem *O etnologiji, njeni metodi in vlogi v svetu*, v katerem je osvetlil razvoj in vlogo etnologije v raziskavah vsakdanjega življenja ter vedo predstavil tudi domačim poslušalcem. Marko Slapnik, Urška Lenar ter Mojca Ošep so pripravili predavanje *Solčavsko – pogled domačinov* in predstavili nekaj bistvenih značilnosti raziskovanega območja. V naslednjih dneh so se nato zvrstili vsebinsko zastavljeni sklopi. Vito Hazler s predavanjem *Kulturna dediščina Solčavskega z Robanovim kotom, Logarsko dolino in Matkovim kotom*, Božena Hostnik s predavanjem *Solčavsko z vidika varovanja kulturne dediščine* in Barbara Klanšek s predavanjema *Zgodovinski oris treh dolin* in *Predstavitev kulturnega spomenika državnega pomena Macesnikove domačije* so obravnavali nekatera bistvena vprašanja, povezana s kulturno dediščino na Solčavskem. Njihovim predavanjem je sledil še prispevek Andraža Magajne, vodje dokumentacijske službe na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, *O postopkih zbiranje etnografskega gradiva*, v katerem je študentke in študente seznanil z načini dokumentiranja, tehničnimi in vsebinskimi vidiki zbiranja ter različnimi nameni in rabami zbranega gradiva. Miha Kozorog nas je v predavanju *Antropologija in ekologija meje (na primeru Goriškega)* seznanil z nekaterimi osnovnimi koncepti in razmišljanji o mejah in obmejnosti. Še isti dan nas je izkušeni doživljajski vodič Marko Slapnik popeljal po spodnjem delu Logarske doline, ob večernem ognju pa sta nas z Nejcem Slapnikom (oba delujeta v okviru zavoda Poseben dan) popeljala še v svet zgodb s solčavskih planin. S predavanji Jake Repiča *Ekologija in odročnost gorskega okolja v času pospešenih sprememb* in Marka Senčarja Mrdakovića *Življenje v dolini Pitztal in pogledi v prihodnost: preoblikovanje ledenika Pitztal v času »podnebnih sprememb«* smo se dotaknili vprašanj divjine, odročnosti in okoljskih sprememb. Projekcija etnografskega filma *Lukomir, moj dom*, ki sta ga posnela Manca Filak in Žiga Gorišek, je zavoljo slabšanja epidemioloških razmer odpadla. Na zadnji tematsko naravnani dan tabora smo se osredinili na razmerja med središči in obrobji. Predavanji *Odnosi s središči: od drugačenja do opolnomočenja?* in *Mi, Alpe – vpogled v delo CIPRE Slovenija* sta pripravili Alenka Bartulović in Katarina Žakelj.

V sklepnem dnevu tabora smo se posvetili preliminarnim spoznanjem terenskega raziskovanja. Četudi smo sprva načrtovali, da bomo tabor sklenili pod znamenitim Plesnikovim brestom, smo zaradi dežja kratke predstavitve, na katere smo povabili tudi domačine, pripravili v Zadružnem domu v Solčavi.

Dognanja, ki smo jih predstavili v tistem popoldnevu, lahko v nadgrajeni obliki prebirate tudi v pričujoči publikaciji. Urejanje in poglobljena analiza zbranega gradiva, tedenske diskusije in prebiranje literature so nam namreč začeli razkrivati nekoliko jasnejši pogled na Solčavsko in Solčavane. V naslednjih odstavkih zato osvetljujemo nekatere družbene in kulturne razsežnosti Solčavskega, ki uokvirjajo etnografske izsledke, podrobneje predstavljene v osrednjih tematskih sklopih. V njih opozarjamo tudi na prepletenost vsebinskih poudarkov publikacije, ki jih moramo zavoljo celovitejšega antropološkega razumevanja osmišljati hkrati in skupaj, začenši z zgodovinskimi povezavami z bližnjo in daljno okolico.

Fotografija 2: Udeleženke in udeleženci tabora med pohodom po naravoslovno-etnografski poti po Logarski dolini. Blaž Bajič, Logarska dolina, 2020.

Vse do leta 1894, ko je bila zgrajena prva cesta, ki je Solčavsko povezala s preostalimi Zgornjo Savinjsko dolino, je območje gravitiralo predvsem na Koroško. Glavna prometna žila je vodila skozi Podolševo na Koroško in Solčavo povezovala z Železno Kaplo. Cesta, ki je Solčavo povezala z Lučami in drugimi kraji v Zgornji Savinjski dolini, je bila izjemno pomembna, saj je omogočila lažje trgovanje in potovanje – pred izgradnjo ceste je bilo treba na poti večkrat prebresti Savinjo, soteska ob Igli pa je malodane onemogočala prevažanje tovora. Posledice (nekdanjih) tesnih povezav s Koroško lahko prepoznamo tudi v specifičnem solčavskem govoru, ki vključuje jezikovne prvine koroške in zgornjesavinjske govornice in je od leta 2020 uvrščen v Unescov Register nesnovne kulturne dediščine.

V okviru dediščinskih zamišljanj in praks je na Solčavskem posebej pomembna (upo)raba gorskega lesa, predvsem macesnovine, ki postaja predmet vedno novih, ustvarjalnih interpretacij. Podobno velja za volno avtohtone pasme ovc, jezersko-solčavske ovce, in za polstene oziroma filcane volnene izdelke. Tako ni presenetljivo, da sta dva izmed bolj odmevnih festivalov na Solčavskem posvečena prav tem proizvodom. Toda solčavske macesnovine in ovce ne moremo in ne smemo razumeti zgolj kot ekonomska proizvoda. Oba sta namreč tudi torišče dediščinskih in lokalnoidentifikacijskih procesov, ki pa nikakor ne temeljijo na predpostavki, da je treba rabe lesa in volne »omrtviti« v skladu z zamišljeno, idealizirano preteklostjo, temveč, ravno nasprotno, da jih lahko »pri življenju ohranjamo« le tako, da jih nenehno preoblikujemo. Tako moramo tudi *Festival gorskega lesa* in *Festival ovčje volne Bicka* razumeti kot metodo »postavljanja na zemljevid« ne zgolj v gospodarskem, pač pa tudi v medijskem, imaginativnem in vrednostnem smislu. Festivali omogočajo prepoznanje in pripoznanje »obrobni« krajev v nadlokalnih kulturnih prostorih.³ To pomeni, da s proizvodnjo macesnovine in volne, ob posredovanju festivalov in vsega, kar ti obsegajo, domačini dobesedno »proizvajajo svoj kraj«.⁴ Pri tem gre seveda za »proizvajanje«, skladno s predstavami o tem, kakšen bi kraj »moral biti«, kaj je dobro zanj in njegove prebivalce. V zadnji instanci gre torej za ukvarjanje s prihodnostjo Solčavskega.

3 Miha Kozorog, *Festivalski kraji: Koncepti, politike in upanje na periferiji*. Filozofska fakulteta, Ljubljana 2013.

4 Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1996.

Fotografija 3: Polnilna postaja za električna vozila – danes znamenje prihodnosti, jutri predmet kulturne dediščine? Taja Ivanc, Matkov kot, 2020.

V gospodarskem smislu sta tradicionalno pomembni panogi gozdarstvo in kmetijstvo. Kakor ugotavlja Urška Lenar, so del kmetij predstavljali tudi:

»planinski pašniki, prehodi, lovske, pastirske in planinske poti ter kočje in ne nazadnje tudi gozdovi, ki so se v preteklosti uporabljali za različne agrarne in ne-agrarne rabe. Zaradi ostrih klimatskih pogojev in tako težkih pogojev za preživetje so gorske kmetije v Logarski dolini stoletja izkoristile vse možnosti, ki so prinašale dodatne vire prehrane. Pomembno vlogo pri tem je imel lov. Travniki okoli kmetij so bili namenjeni pridelovanju žit in sušenju sena. Krave in prašiči so se pasli po ravninskih delih gozdov in na planinskih pašnikih, kjer so bile postavljene pastirske kočje in hlevi. Vsaka kmetija je imela vsaj en planinski pašnik. Del teh pašnikov je v uporabi tudi danes. Koze in ovce so pastirji pasli tudi na predelih nad izkrcenimi planinskimi pašniki nad in pod gozdno mejo ter vse do vrhov gora. /.../ V gozdovih na vzhodnih pobočjih doline so kmetije obdelovale novine. Sledi spremenjene strukture gozda so vidne še danes, čeprav so bile novine opuščene po drugi svetovni vojni. V 19. stoletju se je v dolini začelo tudi oglarstvo, ki je, poleg gozdarstva, predstavljalo neagrarno rabo gozda in je ravno tako pustilo svoje sledi v pokrajini. V zadnjih sto štiridesetih letih nanjo vpliva tudi turizem z vso povezano infrastrukturo.«⁵

Četudi se Solčavani in Solčavanke s številnimi zgoraj naštetimi dejavnostmi danes več ne ukvarjajo, pa specifična gorsko-agrarna krajina predstavlja podobo, privlačno za domače in tuje turiste. Podobno kot večina drugih dejavnosti je tudi turizem sezonsko intoniran, z opazno »mrtvo« zimsko sezono, kar lahko pripišemo predvsem odsotnosti smučarske infrastrukture. Z izjemo Hotela Plesnik (in nekdanjega, predvojnega Hotela sester Logar) so vse nastanitvene kapacitete družinsko vodene turistične kmetije – prvo tovrstno gostišče je z delovanjem začelo leta 1938. Zaradi okoljskih dejavnikov in režimov varovanja so možnosti za razvoj množičnega turizma omejene. To seveda ne pomeni, da načrtov, ki bi sledili temu cilju, ni bilo – že v času Jugoslavije so si vplivni politični in gospodarski akterji prizadevali za izgradnjo apartmajskega naselja, igrišča za golf in druge turistične infrastrukture.⁶ Omenjene omejitve se v zadnjih letih, ko se v Sloveniji in širše v Evropi razvija t. i. trajnostni turizem, vsaj v določenih pogledih kažejo kot dobrodošle. Prav redko pozidano, gorsko, (dozdevno) naravno okolje, ki ga takšnega pomagajo ohranjati varstveni režimi, je v kontekstu sodobnih turističnih in pristočasnih trendov pomembna »surovina«.

5 Urška Lenar, 'Kulturna dediščina v krajinskem parku Logarska dolina.' V: Blaž Bajič, Ana Svetel in Veronika Zavratnik, ur. *Razgledi treh dolin*. Znanstvena založba filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2021, str. 99–102.

6 Vito Hazler. Osebna komunikacija. Solčava, 23. 9. 2020.

Fotografija 4: Parkirišče in poslopje Hotela Plesnik. Tina Krašovic, Logarska dolina, 2020.

Kljub sprejemanju trajnostnega turizma, ki ga Svetovna turistična organizacija opredeljuje kot »turizem, ki v celoti upošteva sedanje in prihodnje gospodarske, družbene in okoljske vplive, ki obravnavajo potrebe obiskovalcev, industrije, okolja in gostiteljskih skupnosti,«⁷ pa se na Solčavskem zdi, da stari del vasi Solčava v številnih, tudi demografskih ozirih ostaja spregledan. Kot je pripomnil Avgust Lenar: ».../ v dvanajstih hišah prebiva manj kot 15 stalnih prebivalcev, mimo njih pa se po cesti prepelje vsaj 150.000 turističnih obiskovalcev letno, ki želijo trošiti denar za dobro ponudbo.«⁸ Z izjemo Centra Rinka tam ni razvite turistične ponudbe.

Turizem na Solčavskem je zgodovinsko povezan z gorništvom. V gore nad Robanovim kotom, Logarsko dolino in Matkovim kotom so že v 19. stoletju zahajali gorniki, tudi Johannes Frischauf. Graški univerzitetni profesor matematike in geodet je območje sistematično raziskoval in kartiral, skupaj z gornjegrajskim piscem

7 World Tourism Organization, *A guide for policy makers.* Spletni vir: <https://www.unwto.org/sustainable-development> (pregledano 24. 6. 2021).

8 Avgust Lenar. Osebna komunikacija. 9. 6. 2021

Franom Kocbekom pa je organiziral gradnjo planinskih koč in poti, ki še danes služijo svojemu namenu. V tem obdobju so si slovenska in avstrijska oziroma nemška planinska društva prizadevala,⁹ da bi s prvenstvenimi vzponi, gradnjo planinske infrastrukture in produkcijo specifične ikonografije »osvojila« območje. Kot pokažemo v nadaljevanju, je značilna ikonografija v osemdesetih letih preteklega stoletja ponovno postala aktualna.

Planinska društva imajo na območju Zgornje Savinjske doline še danes precejšen vpliv, saj skrbijo za gorsko infrastrukturo, med drugim tudi priljubljenih destinacij turistov in pohodnikov – planinskih koč. Toda kot se je izkazalo v primerih pogorelih postojank, Kocbekove koč na Korošici in Frischaufovega doma na Okrešlju, so lahko njihova prizadevanja tudi sporna. Zaradi hitre odobritve spornih gradbenih načrtov jih nekateri domačini dojemajo kot privilegirane akterje, ki niso zavezani istim naravo- in kulturnovarstvenim režimom kot oni sami. Zlasti prebivalci Logarske doline so dobili vtis, da je hitrost pridobivanja potrebnih dovoljenj pokazala na sistematično zapostavljanje njihovih zamisli glede razvoja območja. Mnogi, tudi tisti, ki se ukvarjajo s turizmom, namreč menijo, da bi morali deležniki v svojih načrtih smiselno upoštevati zapuščino območja.

Tako domačini pravzaprav soglašajo s smotrom naravovarstvenih in kulturnovarstvenih režimov, vendar so hkrati zaradi docela drugačnih praktičnih »potreb« v strukturno antagonističnem odnosu z institucijami varstvenih režimov. V kontekstu varovanja kulturne dediščine se to navsezadnje kaže tudi v nesporazumih z zaposlenimi na celjski območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Dvojnost razmerja so opazile tudi avtorice poglavja o kulturni dediščini Tajda Jerkič, Tina Mlinarič in Pika Kristan: »Več domačinov poudarja, da jim je ohranjanje stavb in kulturne krajine blizu, saj menijo, da imajo za to ponotranjen občutek. /.../ Čeprav želijo ohranjati zapuščino, jim to predstavlja breme.« Tako ni presenečenje, da tudi ko uporabljajo iste besede, konservatorji in domačini neredko govorijo o različnih stvareh: dediščini oziroma zapuščini.¹⁰ Prvi pogosto ciljajo na skrbno izbrane

9 Peter Mikša in Urban Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Friko, Ljubljana 2013.
Boštjan Šaver, *Nazaj v planinski raj: Alpska kultura Slovenstva in mitologija Triglava*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2005.

10 Bojan Baskar, »Avstro-ogrška zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija? V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 41–42.

elemente preteklosti, ki, izvzeti iz prakse in povzdignjeni v »medsvetje«,¹¹ (p)ostajajo nespremenljivi in nedotakljivi, drugi pa na vse, kar so jim predniki prepustili v skrb, v uporabo in – če je treba – v preobrazbo.

Na različna razumevanja dediščine in zapuščine je zanimivo pogledati tudi skozi prizmo čutne zaznave. Varovanje dediščine se namreč osredinja skoraj izključno na »videz« (idealizirane) preteklosti izbranih reči, bodisi predmetov, stavb ali pa kar celotne krajine, medtem ko domačini upoštevajo tudi druge čutne registre. Zato lahko marsikaj povedo o tem, kako so se skozi čas spremenile zvočne podobe domačij, okusi hrane in pijače, celo vonjave, ki jih je bilo mogoče zaznati, okoljski pogoji, od podnebnih in vremenskih do (mikro-)geomorfoloških in vegetacijskih. Vsi omenjeni čutni registri prispevajo k občutenju atmosfer, vezanih na specifične (mikro)lokacije. Kot sta pokazala britanska antropologa Rebecca Bryant in Daniel Knight refleksije tovrstnih okoljskih sprememb (in posledično predrugačenih čutnih zaznav) implicitno naslavljajo tudi prihodnost.¹² Zamišljanje prihodnosti predpostavlja praktični, veččutni angažma z zapuščino. Kako pomembni so tudi ne-vizualni elementi zapuščine, lahko vidimo tudi v dejstvu, da nekateri lokalni akterji za obiskovalce organizirajo doživljajske sprehode po Logarski dolini, katerih smisel je prav v tem, da »občutimo naravo z vsemi čuti«.

Zgoraj očrtani procesi in dejavniki so ustvarili specifično krajino, ki je bila v osemdesetih letih preteklega stoletja prepoznana tudi prek vplivne (turistične) kampanje *Slovenija, moja dežela*. Kampanja je sovpadala s širšimi nacionalno-osamosvojiteljskimi gibanji in je zato daljnosežno vplivala na (vizualne in besedilne) nacionalne diskurze.¹³ Videospot je umestil Solčavsko in predvsem Logarsko dolino med najbolj reprezentativne krajine, ki naj bi upodabljale idejo »slovenskosti« in njenih potencialnih prihodnosti. Specifičen krajinski pogled na Logarsko dolino lahko razumemo kot nacionalni simbol,¹⁴ ki med (slovenskimi) obiskovalci še zmeraj uokvirja percepcijo doline. Nedavno je na družbenih omrežjih postal »viralen« pogled na Robanov travnik, z lesenim skednjem v

11 Rajko Muršič, 'Kulturna dediščina: Nerazresljive dvoumnosti svetega v profanem.' V: Dan Podjed, ur. *Kulturna dediščina preteklosti za lepšo prihodnost*. Evropski kulturni in tehnološki center, Maribor 2010.

12 Rebecca Bryant in Daniel Knight, *The Anthropology of the Future*. Cambridge University Press, Cambridge 2019.

13 Simona Klaus, *Pa vse, kar sem hotu, so ble dobre vile: Folklor v oglasih med letoma 1980 in 2011 v Sloveniji*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2014.

14 Ana Kučan, *Krajina kot nacionalni simbol*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1998.

ospredju in Ojstrico v ozadju. Toda ta podoba ne deluje (zgolj) znotraj nacionalnega, temveč tudi v internacionalnem, kozmopolitskem imaginariju in večutni naravnosti rekreacije na prostem (»outdoor«).¹⁵ Percepcije Solčavskega so tako podvržene specifičnim estetskim kategorijam, ki jih hkrati tudi proizvajajo in ki se zrcalijo v številnih vidikih, orisanih v zgornjih odstavkih: od dediščine in zapuščine, do turizma in tržnih kampanj, gorništvu in festivalizacije.

Fotografija 5: Znameniti pogled na Logarsko dolino v kampanji *Slovenija, moja dežela* (1985). YouTube.

Že ta kratek pregled kaže, da je Solčavsko etnološko in kulturnoantropološko izredno zanimivo vozlišče raznoterih pojavov, procesov in akterjev. Poglavlja te publikacije naslavlja izbrana razmerja med njimi. Vseh pet jedrnih sklopov vključuje več pogledov: refleksije so pripravili predavatelji *Etnološkega tabora treh dolin 2020*, osrednja besedila so spisali udeleženci tabora, študentke in študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, domačini pa so, izhajajoč iz študentskih razglabljanj in lastnih izkušenj, prispevali svoje premisleke in poglede. Tako v zborniku osrednje tematike lanskoletnega tabora – dediščino, središča, turizem in (ob)mejnosti – obravnavamo z raznolikih perspektiv in izhodišč, skozi različna dojemanja in interpretacije. Etnografske razsežnosti Solčavskega v vsakem opazovalcu (in zapisovalcu) seveda rezonirajo drugače.

Osrednji del zbornika nas sprva seznanja z različnimi središči Solčavskega in območje tako lokacijsko določi, nato na področjih kulturne dediščine in turizma očrta

15 Blaž Bajič, 'Running as nature intended: Barefoot running as enskillment and a way of becoming,' *Anthropological Notebooks*, let. 20, št. 2, 2014, str. 5–26.

vrednostne svetove notranjih in zunanjih opazovalcev ter opredeli meje in ločnice Solčavskega. Nazadnje pa skozi pogled, ki presega pričakovane perspektive, predstavi prehodnost (in prihodnost) raziskovanja.

V prvem sklopu *Obrobna središča, središčna obrobja* Alenka Bartulović ob primeru lastnega etnografskega materiala vzporeja nekatere podobnosti bosansko-hercegovinskega gorovja Majevice ter zgornjesavinjskih hribov in dolin. Marko Senčar Mrdaković, Pia Krampl in Petra Goljevšček pa ustaljene percepcije središča in obrobja obrnejo in razmišljajo o Solčavskem kot o območju (številnih in spremenljivih) centrov, kar Marko Slapnik interpretira tudi z vidika preizpraševanja lokalnih identitet in odgovornosti do skupnega prostora. Drugi sklop, *(Raz)mere dediščine*, prinaša razmisleke o kulturni dediščini in zapuščini, ki je zaradi institucionalnega varovanja na eni in vpetosti v vsakodnevne prakse in potrebe na drugi strani pogosto podvržena kakofoniji razumevanj in zahtev. Vito Hazler v svojem komentarju oriše nekatere ključne poteze, ki jih je celjski izpostavi Zavoda za varovanje kulturne dediščine uspelo izvesti v osemdesetih in devetdesetih letih preteklega stoletja, Božena Hostnik in Barbara Klanšek pa predstavita sedanje izzive etnološko-konservatorskega dela na Solčavskem. Tajda Jerkič, Pia Kristan in Tina Mlinarič nekatera večglasja na terenu zbranih pričevanj sklenejo z razmislekom o nujnosti vključujočih rešitev. Urška Lenar pa skozi perspektivo domačinke (in diplomirane etnologinje in kulturne antropologinje) med drugim poudari tudi planinsko, pastirsko in pašniško dediščino, ki jo moramo razumeti kot integralni del zapuščine Solčavskega. Razvoj turizma je z dediščino in njenim upravljanjem neločljivo povezan, česar se dotaknejo pisci tretjega sklopa, *Vtis odtisa*. Jaka Repič lokalne izzive turistične panoge osvetli skozi širši antropološki okvir. Aktualne dileme turističnega razvoja, ki so jih prepoznali v etnografskih gradivih, Tina Krašovic, Žiga Korbar in Lina Troha umestijo tudi v zgodovinsko perspektivo, podobno, a z angažiranega, emskega gledišča pa Avgust Lenar sedanje stanje vrednoti v luči večdesetletnega razvoja. V četrtem sklopu, *Prehodne razlike, nepremostljive bližine*, se avtorji ukvarjajo z mejami in ločnicami. Etnografsko raziskovanje meja mora nujno pripoznati konstruiranost, partikularnost, relacijskost in spremenljivost meje, kar Miha Kozorog v svojem razmisleku nekoliko koansko strne z besedami, da »nobena meja ni kar meja«. V duhu te misli Eva Malovrh in Tara Milčinski razglabljata o številnih kolektivnih, individualnih, institucionaliziranih, intuitivnih, časovnih in prostorskih ločnicah, mejah in obmejnostih ter pokažeta, da vprašanje meja na Solčavskem ne zadeva zgolj državne meje. Da množstvo raznolikih meja in razmejevanj

zaznamuje spomine, odnose in zamišljanja, dokazuje tudi osebno obarvana refleksija Mojce Ošep. Peti sklop, *Vlogi dvojnosti*, ne obravnava specifične etnološke tematike, temveč prinaša avtoetnografski dvogovor Nine Ošep in Elizabete Vršnik, ki sta se na taboru znašli v vzporednih vlogah domačinke in raziskovalke, njune uvide pa Rajko Muršič umesti v širša vprašanja dihotomij znanega in neznanega, tujega in domačega, ki so ne nazadnje ena izmed osrednjih osišč naše vede. Sklepno besedilo *Izkušnje in predstave o življenju na Solčavskem: med domačijo in destinacijo* prispeva Mateja Habinc, ki kot vodja Katedre za etnologijo Slovenije zbornik motri skozi perspektivo, ki presega fokus, prikovan (zgolj) na partikularne, lokalne ali regionalne specifikke.

Uveljavljeni etnologi in kulturni antropologi ter domačini s svojimi, četudi kratkimi refleksijami in razmisleki interpretativno plastijo in razpirajo daljša, študentska poglavja. Za ta razpiranja pa tudi za čas in pripravljenost za sodelovanje smo jim uredniki zbornika nadvse hvaležni.

Na krajših terenskih obiskih organizacijske ekipe, predvsem pa na *Etnološkem taboru*, je postalo jasno, da je Solčavsko območje, kjer se raziskovalna vprašanja odpirajo veliko hitreje, kot bi lahko nanje iskali zadostne odgovore. V dialogu z nekaterimi akterji lokalnih skupnosti in Občine Solčava, z udeleženci in udeleženkami tabora pa tudi skozi lastne raziskovalne »instinkte« in predvsem skozi nadgradnjo lanskoletnih tematik smo identificirali vsebinske sklope *Etnološkega tabora treh dolin 2021* – vprašanja mladih in prihodnosti, trajnostnega (tudi dediščinskega) razvoja ter mobilnosti in infrastrukture. Upamo, da naša prihodnja spoznanja ne bodo služila zgolj znanstvenim ciljem, temveč bodo doprinašala h kroženju znanj, vednosti in izkušenj lokalnih prebivalcev in prebivalk, upravljavcev in upravljavk ter obiskovalcev in obiskovalk. Četudi so pogledi in prakse lahko zelo različni, tudi nasprotni in konfliktni, si namreč delijo skupni prostor in čas.

Ta zbornik je prvi korak v zapolnjevanju uvodoma omenjene vrzeli etnološkega in kulturnoantropološkega spoznavanja Solčavskega. Stopalo, ki je prehodilo ta korak, pa predstavljajo predvsem udeleženci in udeleženke *Etnološkega tabora treh dolin 2020*. Šestnajst študentov in študentk Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je zavzeto in vedoželjno opravljalo etnografsko terensko delo, v naslednjih mesecih pa vse gradivo uredilo, transkribiralo intervjuje in zbralo fotografije, četudi to delo zanje ni predstavljalo študijske obveznosti in jim ni prineslo ocene oziroma kakršnekoli izmerljive koristi. Poleg že omenjenih študentov, ki so prispevali

poglavja tega zbornika, so na taboru sodelovali še Staša Sušjan, Simona Zupanc, Sebastjan Brumat, Vanja Germ in Taja Ivanc. Brez prispevka vseh študentov in študentk bi zbornik kvečjemu suhoparno navajal podatke in črpal iz že obstoječe literature, tako pa so pred nami poglavja, ki se naslanjajo na pričevanja domačinov in domačink, na individualne glasove, ki tvorijo mnogoglasno družbeno in kulturno podobo Solčavskega. Bralcem, nevajenim etnoloških ali antropoloških besedil, se zaradi množstva tovrstnih glasov nekateri prispevki utegnejo zazdeti nenavadni, celo surovi. Citati sogovornikov so namreč zgolj minimalno (jezikovno, skladenjsko) spremenjeni, saj v poglavjih zasledujemo govorjeni jezik, ki odraža tok misli in živost pogovora. Nekaterim sogovornikom in sogovornicam smo zaradi želje po anonimnosti nadeli psevdonime, tisti, ki so z objavo osebnih podatkov soglašali, pa se v knjigi pojavljajo s polnimi imeni. Vsem Solčavanom in Solčavankam, ki so si vzeli čas in z udeleženci tabora delili svoja razmišljanja, jim priškrnili vrata v svoja življenja, se iskreno zahvaljujemo. Etnologi in etnologinje lahko (načeloma) raziskujemo le, če so se ljudje pripravljene pogovarjati z nami, če nam odprejo vrata in nas spustijo v svoje domove. Veseli nas, da se je na Solčavskem odprlo toliko vrat.

OBROBNA SREDIŠČA, SREDIŠČNA OBROBJA

O središčih in obrobjih v emskih perspektivah

Alenka Bartulović

Vijugava zaprašena cesta, ki so jo sporadično prebadale luknje, je vodila skozi vasi Majevice, nizkega gorovja na severovzhodu Bosne in Hercegovine. Podobno kot druga, od glavnih bosansko-hercegovskih mest oddaljena območja tudi Majeвица v povojnem transformacijskem obdobju doživlja množično izseljevanje, predvsem mladih, ki iščejo delo v tujini ali v sosednjih večjih mestih. Ob pogledu na izpraznjene hiše ter relativno dolge presledke med razpršenimi vasmii so občutek neprijetne praznine krepili prizori osamljenih moških, ki so sedeli na stopnicah pred svojimi hišami.¹ Na obrazih in pročeljih se se poznala ne le leta, temveč tudi odtisi brutalne vojne. Med njimi je bil tudi Alija,² za katerega je naš obisk³ pomenil začasno prekinitve neskončnega čakanja. Četudi vas, v kateri je bival že od mladosti, označuje določena topografija, ki bi jo sicer lahko označili za »odročno«, je vendar ta, po njegovem mnenju in stališču drugih sovaščanov, postala »prava periferija« šele v devetdesetih letih 20. stoletja. Tudi topologika oziroma družbene predstave, diskurzi o krajih, o katerih v svojem prispevku o konstrukciji odročnosti piše britanski socialni antropolog Edwin Ardener,⁴ so sicer Majevice vztrajno odrivale na obrobje, toda dominantne ideje centra domačinov nikoli niso v celoti prepričale. Z vojno in postsocialistično transformacijo se je zgodil prelom. Zunanje naracije in etiketiranja so postala učinkovitejša, predvsem pa se je zaradi povojnih družbenih, ekonomskih in političnih zasukov spremenila tudi pozicija domačinov, in kar je ključno, njihova »eksistencialna mobilnost« oziroma občutek o zmožnosti

1 O prazninah in afektivni odsotnosti v Bosni in Hercegovini glej Larisa Kurtović, 'When the „People“ Leave: On the Limits of Nationalist (Bio) Politics in Postwar Bosnia-Herzegovina.' *Nationalities Papers*, 2020, str. 1–20.

2 Zaradi varovanja zasebnosti v besedilu uporabljam psevdonim Alija.

3 Na krajše terensko raziskovanje sem se leta 2015 odpravila v družbi dveh kolegov, izr. prof. dr. Adnana Tufekčića (Univerza v Tuzli, BiH) ter red. prof. dr. Keitha Doubta (upokojeni profesor Univerze Wittenberg, Ohio, ZDA).

4 Edwin Ardener, *The Voice of Prophecy and Other Essays*. Berghahn books, New York in Oxford 2007 [1987].

O Ardenerjevem konceptu odročnosti glej tudi Miha Kozorog, 'Poskusno o Benečiji s konceptom odročnosti: Migracije in konstrukcija kraja.' *Ars & humanitas*, let. 7, št. 2, 2013, str. 136–149.

premikanja proti zeleni prihodnosti.⁵ Povojna praznina je generirala specifična občutja. Mnogi so bili prepričani, da je prihodnost izgubljena, izguba prihodnosti pa je ustvarila občutje odrinjenosti.

Alija je več kot 40 let svojega življenja preživel v rudnikih. Zaradi specifičnega statusa rudarjev, ki so bistveno prispevali k modernizaciji nekdanje države SFR Jugoslavije, se je v svojih mladih letih počutil, kot da »*živi v centru sveta*«. Danes nasprotno trdi, da domuje »*bogu za hrbtom*« in se z nostalgijo spominja svojih delavnikov v nevarnih rovih. Svojega bivališča ni spremenil, radikalno pa se je spremenil svet okoli njega. V turbulentnih »tranzicijskih« letih je delavski razred potisnjen na rob preživetja in družbeno obrobje, nedvomno pa se je spremenil tudi status države, Bosne in Hercegovine. V globalnem imaginariju je zaznamovana z vojno preteklostjo, povezana pa je tudi s specifičnim drugačenjem in geopolitično anksioznostjo. Sogovorniki na širšem območju nekdanje SFR Jugoslavije se zato pogosto spominjajo politične moči in ugleda nekdanje države. Kot ugotavlja Stef Jansen,⁶ je bila država nekoč mednarodno prepoznana, dobro umrežena in povezana. S t. i. rdečim potnim listom je bilo mogoče prehajati meje, predvsem pa so jo ljudje dojemali kot delujočo in skrbno državo, kar je v veliki meri vodilo k pozitivnim afektivnim navezavam na preteklost. O sodobni postdaytonski Bosni in Hercegovini je nasprotno mogoče govoriti kot o »neobstoječi državi«,⁷ ki s svojim odnosom generira občutja odrinjenosti pri večini državljanov, še nekoliko bolj pa pri tistih, ki živijo na ruralnih območjih in težje dostopnih krajih.

Geografska oddaljenost od centrov moči in odločanja, kot zatrjujejo tudi številne etnografske študije,⁸ ki naslavljajo vprašanje konstruiranja odročnosti, ni torej (vselej) ključna pri premisleku domačinov o njihovi pozicioniranosti. Med drugim je občutna prisotnost ali odsotnost države ključna.⁹ O tem priča tudi besedilo

5 Ghassan Hage, 'Waiting out the crisis: On stuckedness and governmentality.' V: Ghassan Hage, ur. *Waiting*. Melbourne University Press, Melbourne 2009, str. 1–9.

6 Stef Jansen, 'After the red passport: Towards an anthropology of the everyday geopolitics of entrapment in the EU's 'immediate outside'.' *Journal of the Royal Anthropological Institute*, št. 15, 2009, str. 815–832.

7 Alenka Bartulović, »*Nismo vaši!*«. *Antinacionalizem v povojnem Sarajevu*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2013.

8 Glej Erik Harms in Shafqat Hussain, 'Introduction.' *Remote and edgy: New takes on old anthropological themes* [Forum]. *HAAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 4, št. 1, 2014, str. 361–367.

9 Seveda občutja odročnosti ne producira le »odsotnost« države, saj se lahko ta konstruira tudi s pretirano prisotnostjo države, kar se pogosto kaže na obmejnih območjih.

Petre Goljevšček, Pie Krامل in Marka Senčarja Mrdakovića, ki obravnava alpski kontekst ter ponuja vpogled v dinamičnost in relacijskost središč na Solčavskem. Prispevek jasno pokaže, kako politika državne skrbi in zainteresiranosti za oddaljena in obmejna območja pri posameznikih ustvarja občutje pomembnosti in »središčnosti«. Nanizane izjave sogovornikov sicer reflektirajo državna prizadevanja za nadzorovanje območja, kmetov in kmetovalskih praks, in sicer v okviru različnih agrarnih reform v SFR Jugoslaviji, pri čemer se kaže kot pomemben zlasti proces nacionalizacije. Po osamosvojitvi Republike Slovenije postanejo ključni procesi denacionalizacije, ki pa se podobno kot druge politike upravljanja prebivalstva dotaknejo precej različno. Kljub temu da so sogovorniki v veliki meri kritični do tovrstnega vmešavanja »zunanjih« sil, ki odvzemajo avtonomijo kmetovalcem in kmetovalkam, so po drugi strani državne agrarne politike jasno sporočilo od zunaj, da je solčavska zemlja vredna in seveda pomembna ne le za lokalno prebivalstvo, ampak za celotno državo. Iz te percepcije, pogleda od zunaj izhaja do neke mere tudi lastno vrednotenje in doživljanje kmetije, domačije, lastnega sveta itd. Namreč kot navaja Ardener,¹⁰ samorazumevanje lokalnega prebivalstva v »odročnih« krajih ključno oblikujejo močnejši zunanji diskurzi, kar pomeni, da se po eni strani subjekti na tovrstne imaginacije odzivajo obrambno, po drugi strani pa ravno ti diskurzi v veliki meri pričajo o pomenu »periferije« ali »pol-periferije« za centre in njihovo samopercepcijo. Interesno zanimanje centra ali velesil, različne geostrateške kalkulacije in politike torej domačine vztrajno vodijo k ponovnemu vrednotenju lastnih domov, zemlje, domačij, ki se v besedilu o Solčavskem kažejo kot ključna središča. O tem pričajo tudi študije sodobnih politik razvoja podeželja, zlasti učinkov uvajanja ukrepov, strategij in spodbud, ki izhajajo iz Skupne kmetijske politike v širšem prostoru EU.¹¹ Tako denimo Ana Frelih Larsen¹² v raziskavah kmetovalskih praks in vpliva agrarnih politik v Zgornji Selški dolini poroča o izjemni navezanosti na zemljo, poskusu ohranjanja moči pri odločanju, ki jo mnogim kmetovalcem uspeva uresničevati zgolj na svojem posestvu ali v okviru lastnega gospodinjstva. Domačija je tudi prostor, ki ohranja povezavo med preteklostjo, sodobnostjo in prihodnostjo, je tudi zagotovilo za lastno vztrajnost in uspeh. V

10 Edwin Ardener, *The Voice of Prophecy and Other Essays*. Berghahn books, New York in Oxford 2007 [1987].

11 Glej npr. Katy Fox, *Peasants into European Farmers? EU Integration in the Carpathian Mountains of Romania*. LIT Verlag, Münster 2010.

12 Ana Frelih Larsen, 'Mountain Farms in Slovenia: Negotiating Agri-environment Production Options.' Neobjavljena doktorska disertacija, Univerza v Oxfordu, Oxford 2005.

nasprotju z bosansko-hercegovskim primerom se zdi bodočnost Solčavskega, tudi zaradi ohranjanja kmetovanja in velikih posesti, izjemno svetla. Predvsem pa kontinuiteta kmetovanja pri prebivalstvu spodbuja kreacijo novih vizij in dolgoročno načrtovanje. V praksah ohranjanja velikih kmetij, v občutku suverenosti, ki se uresničuje v dejanjih varovanja zemlje pred tujci oz. začasnimi prebivalci, pa tudi v regionalnih pobudah in turistični dejavnosti je zaznati upanje in pozitivne imaginacije prihodnosti. Stekanje turistov iz številnih koncev sveta domačinom priča, da je Solčavsko kljub omejenim prometnim povezavam in pomanjkanju nekaterih storitev pomembno turistično središče. Pozitivne imaginacije kraja tudi v širši družbi, njegov vpis v zaželeno (zelene) turistične destinacije in tudi trženje lokalnih produktov v veliki meri vplivajo na krepitev samozavesti in hranijo ideje o pomenu samega prostora ter lokalne identitete. Podobno kot v mnogih drugih primerljivih kontekstih je pripisana odročnost poudarjena kot tista, ki je lahko ekonomsko profitabilna. Zatorej lahko bistveno prispeva k produciranju občutja »centralnosti« pri domačinih. In čeprav iz prispevka Petre Goljevšček, Pie Kramp in Marka Senčarja Mrdakovića izhaja, da so kmetje in lastniki zemlje na Solčavskem ujeli v mrežo vplivov in asimetričnih odnosov moči, družinska kmetija oz. domačija ponuja prostor udobja in trdnosti, od koder se je mogoče (bolj ali manj uspešno) upirati ali preizpraševati vladajoče politike (regionalnega, ruralnega ali turističnega) razvoja, sočasno pa tudi negirati uveljavljene ideje o centrih in periferijah.

Ustvarjanje središč na obrobju

Petra Goljevšček, Pia Krampl, Marko Senčar Mrdaković

Uvod

V tem poglavju bomo v kontekstu načina življenja na Solčavskem preizpraševali bolj in manj uveljavljena središča ter dinamiko med njimi. Kot glavne kazalnike za ustvarjanje središč bomo razumeli lokalne preživetvene strategije in upravljanje z zemljišči v času nacionalizacije in denacionalizacije. V prvem delu prispevka bomo razglabljali o domačiji kot središču, v nadaljevanju pa bomo osvetlili, katera politična, gospodarska, upravna in storitvena (zunanja) središča so pomembna za domačine v njihovem vsakdanjem življenju. Menimo, da vsi ti, četudi na prvi pogled raznoliki vidiki, kažejo na prepletenost dejavnikov, ki so ključni za razumevanje vprašanja središč. Z obravnavo dinamike razmerij in iskanjem presečišč med središči bomo poskušali prepoznati tista, ki usmerjajo vsakdanje prakse prebivalcev in prebivalk na Solčavskem.

Beseda »središče« je po *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* večpomenka. Med drugim je opisana kot »del mesta z glavnimi poslovnimi, upravnimi in kulturnimi stavbami«, kot »kraj, predel, ki je enako oddaljen od obrobij« in kot nekaj, »kar je za kaj najvažnejše, najpomembnejše«. ¹ V pisanju Erika Harmsa in Shafqata Hussaina ² središče, podobno kot odročnost, ni fiksirano, trdno določeno in nespremenljivo, temveč je »relacijsko«, ³ odvisno od prostora, časa, situacije in vidika, s katerega nekaj opredeljujemo kot središče. Zato je denimo neki kraj lahko središče regije v določenem zgodovinskem obdobju, nato pa zaradi različnih socialnih,

1 'Središče.' Fran. Spletni vir: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=sredi%C5%A1%C4%8De> (pregledano: 25. 3. 2021).

2 Erik Harms in Shafqat Hussain, 'Introduction.' Remote and edgy: New takes on old anthropological themes [Forum]. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 4, št. 1, 2014, str. 361-367.

3 Po Louisi Schein je »relacijski« izraz, ki ustreza opisovanju odročnosti, pritiče pa tudi razmišljanju o vzpostavljanju središč.

Sara Shneiderman, 'Remoteness as a relational category.' Remote and edgy: New takes on old anthropological themes [Forum]. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 4 (1), Cambridge 2014, str. 370-372.

geografskih in političnih dejavnikov sčasoma to pomembnost izgubi. Tako kot »zgodovinski proces in politični kontekst vplivata na način, na katerega različne družbe izkušajo konstruite ruralnega nasproti urbanemu«,⁴ tako se hkrati spreminja tudi percepcija središč in obrobij. Središča razumemo kot prostore, ki na različne načine vplivajo na vsakdanje dejavnosti ljudi in ustvarjajo medkrajevne povezave, hkrati pa jih ravno te dejavnosti in povezave vedno znova potrjujejo. Čeprav je Solčavsko v imaginariju večjih slovenskih mest lahko videno kot obrobje, je treba razmerje med t. i. obrobjem in središčem prevetriti in nanj pogledati z različnih zornih kotov. Domačini namreč s svojimi dejavnostmi tudi ustvarjajo in utrjujejo središča na Solčavskem. Med raziskovanjem smo ugotavljali, katera so tista, ki izstopajo v njihovem vsakdanjem življenju. Ali je središče delovno aktivnega prebivalstva bližnje mesto, kamor se vsakodnevno vozi na delo? Ali je za kmete središče zemlja, ki jim predstavlja vir preživetja? Kateri kraji zaradi storitev, ki jih ponujajo, morda predstavljajo središče za prebivalce in prebivalke Solčavskega? O zanje pomembnih središčih razmišljamo skozi prizmo smeri in poti, kamor gravitirajo vsakodnevne dejavnosti, kot tudi prek prepoznavanja lokacij, kjer se te dejavnosti vršijo in prostorsko zgoščujejo.

V obravnavi odnosov s središči se oziramo tudi na pretekla antropološka raziskovanja Alp, pri čemer se nam zdita pomembna dva nasprotujoča si pristopa: ekosistemski in ekstenalistični. Pri ekosistemskem pristopu raziskovalci poudarjajo nagnjenje skupnosti k zaprtosti, k nadzoru nad lokalnimi viri in k omejevanju migracij, pri ekstenalističnem modelu pa je »lokalna skupnost pojmovana kot odprt sistem, ki ga obvladujejo zunanje ekonomske sile«. ⁵ Do šestdesetih let 20. stoletja so ekološki antropologi raziskovali predvsem notranjo dinamiko vasi in lokalnega ekosistema, kasneje pa so se začeli zavedati pomembnosti zunanjih povezav, ki vplivajo na življenja lokalnega prebivalstva. Nedvomno lahko trdimo, da si v današnjem svetu zaprte alpske skupnosti ni mogoče zamisliti, vseeno pa drži, da so bile nekatere alpske skupnosti skozi zgodovino bolj zaprte od drugih in so jih zato odnosi s središči manj zaznamovali. Kot je ugotavljal torinski antropolog Pier Paolo Viazzo, zamisel ekosistema, ki na določeni točki zahteva

4 Erik Harms in Shafqat Hussain, 'Introduction.' Remote and edgy: New takes on old anthropological themes [Forum]. *HAAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 4, št. 1, 2014, str. 361-367.

5 Pier Paolo Viazzo, *Alpske skupnosti: Okolje, prebivalstvo in družbena struktura*. Studia humanitatis, Ljubljana 2014, str. 160.

zaprtost, »ponuja precejšnje analitične prednosti«. ⁶ V poglavju si prizadevamo upoštevati oba vidika.

Domačija kot središče

Med domačini smo razbrali, da so domačija, domača zemlja in domač kraj pogosto percipirani kot prvotno oz. temeljno središče. Seveda to ne velja nujno v enaki meri za vsakogar, ki prebiva v solčavski občini. Nekateri domačini so na primer bolj vezani na svojo zemljo in temeljne pridobitne dejavnosti opravljajo na domačiji, drugi pa se vsakodnevno vozijo na delo v drug kraj. Vseeno pa moramo poudariti, da je ideja o domovanju kot o lastnem, prvotnem središču tisti prevladujoč motiv, ki veje iz naših pogovorov na Solčavskem.

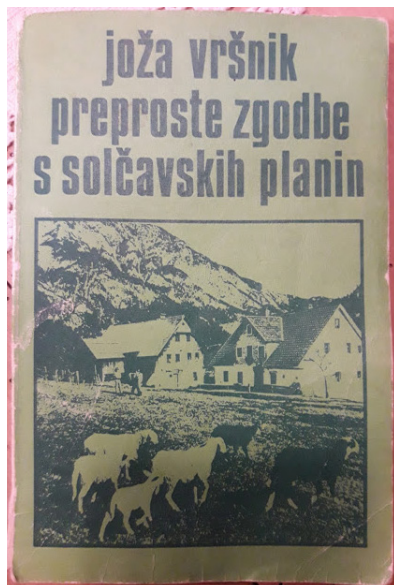
Na razumevanje domačije kot središča je med drugim napeljevalo dejstvo, da so nam domačini večkrat ponosno omenili ali celo prebrali odlomke iz *Preprostih zgodb s solčavskih planin* Jože Vršnika, bolj znanega kot Robanovega Joža. Njegovo delo nakazuje tesno prepletenost človeka in narave oziroma zemlje, ki skupaj soustvarjata pogoje za življenje in stvaritev doma. Če se samo za hip zazremo v literarno zgodovino kmečkih povesti na Slovenskem, opazimo, da je kmečki pomenski prostor razdeljen na tri kategorije. Na glavnega junaka (kmeta), na domačijo (zaznamujejo jo predniki, tradicija in stabilnost) ter na tujost (prihod neznanega in s tem povezani strahovi pred spremembami). ⁷ V nasprotju s klasičnim evropskim romanom, v katerem je v ospredju junak in njegov boj s svetom, pa v kmečki povesti osrednje mesto pripada domu oz. domačiji. ⁸ Odnos med kmetom in zemljo ima lahko simboličen pomen, pri čemer zemlja predstavlja naravo oz. manifestacijo božjega dela, zato naslonitev nanjo hkrati predstavlja predanost in zavezanost višjemu redu, torej tradiciji in družini. ⁹

6 Pier Paolo Viazzo, *Alpske skupnosti: Okolje, prebivalstvo in družbena struktura*. Studia humanitatis, Ljubljana 2014, str. 50.

7 Miran Hladnik, *Slovenska kmečka povest*. Prešernova družba, Ljubljana 1990, str. 57.

8 Miran Hladnik, n. d., str. 58.

9 Žarko Lazarevič, *Spremembe in zamišljanja: Gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2015, str. 172.

Fotografija 1: Preproste zgodbe v loži domačije Govc-Vršnik. Petra Goljevšček, Robanov kot, 2020.

Vpliv (de)nacionalizacije na sistem dedovanja in upravljanje z zemljišči

Ohranjena izrazita velikost kmetij na Solčavskem odraža pomembno mero samooskrbe v tem okolju. Kot je že leta 1963 ugotavljal geograf Drago Meze, so v preteklosti dediče navadno »izplačali z denarjem in blagom in le redkokdaj tudi s kosi zemlje, zato so se lahko obdržale tako velike kmetije do najnovejših dni«. ¹⁰ V preteklosti je bilo drobljenja posesti na Solčavskem malo, nekaj več sicer po drugi svetovni vojni, v času procesov nacionalizacije in denacionalizacije, ki pa niso bistveno spremenili ekoloških značilnosti krajine. Vzorec nedeljivega dedovanja ¹¹ se je danes večinoma obdržal kljub uvajanju agrarne reforme po drugi svetovni vojni, ki je terjala zmanjšanje in drobljenje kmetijskih zemljišč. To nas pripelje do

¹⁰ Drago Meze, »Samotne kmetije na Solčavskem.« *Geografski zbornik*, let., št. 8, 1963, str. 269.

¹¹ Pri takšnem vzorcu, ki je na območju Solčavskega po tradiciji najbolj razširjen, je praviloma večje kmetijsko zemljišče v lasti enega lastnika oz. oskrbnika in se prenaša iz generacije v generacijo, tradicionalno prek najstarejšega sina.

vprašanja, kako je mogoče, da se je takšna družbena ureditev tako močno zoperstavila vplivom državnega središča in se ohranila tudi danes. Nedeljivo dedovanje gotovo odraža »ohranjeno tradicijo in navezanost ter ponos domačinov na izročilo območja«. ¹² Pri tem je pomembno tudi prizadevanje domačinov, da zemljo in naravo ohranijo v lastništvu ter na ta način preprečijo, da bi kmetije šle v prodajo. »Ni jih uničila revolucionarna obsedenost z nacionalizacijami« in »v zadnjih letih niso nasedle omamni razprodaji za pozidavo hiš, kar je drugod razvrednotilo slovensko kulturno krajino«. ¹³ Nedeljivo kmetijsko zemljišče lokalni prebivalci pogosto razumejo kot nujnost, ki zagotavlja obstoj in krepi lokalno identiteto. Zaradi tega lahko domačijo razumemo tudi kot središče, ki kljubuje vplivom drugih oddaljenih središč.

Lokalni prebivalci so v pogovorih večkrat omenili omejitev obsega kmetij na 100 ha iz časa uvedbe agrarne reforme. Nacionalizacija in kasneje denacionalizacija sta močno posegli v lokalno upravljanje z zemljo in prinesli nekaj sprememb. Eden izmed sogovornikov njuno specifičnost na kratko opiše: »*Pobrali so čez noč. Strokovnjaki potem so pa vračali deset let.*« ¹⁴ Največje posledice so utrpele največje kmetije, saj jim je bila odvzeta večina zemlje: »*Kjer je bila moja tašča, tam so pa tudi dosti vzeli stran, ker je bila pač kmetija okrog petsto hektarjev. Več kot sto ni ostalo nobenemu. Potem se je pa to nazaj /.../ pridobilo /.../. Petindvajset let nazaj, dvajset. Dvajset verjetno.*« ¹⁵ Druga sogovornica oceni, da jim je bilo odvzeto:

»/.../ tam nekje petsto hektarjev, ja, petsto hektarjev, ostalo pa jih je tam okoli sedemdeset hektarjev ali osemdeset hektarjev. To so podedovali ta glavni, najstarejši sin /.../, ki so njegovi potomci tam v prvi kmetiji. Pa dve, pa še en brat in ena sestra. Tisto, kar pa je bilo nacionalizirano, pa je bilo pol v enakih delih vrnjeno. Generacija moje stare mame oziroma njihovih potomcev.« ¹⁶

Na nekatere manjše kmetije agrarna reforma ni imela pomembnega vpliva, kot izvemo neposredno od domačina: »*/.../ nam ni bilo nič vzeto takrat. Ni bilo nacionalizacije, zato ker to so tistim ta velikim jemali. Saj veste, kak je to. Pri nas ni bilo nič*

12 Občina Solčava, *Strategija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko 2011–2015*, Solčava 2010, str. 86.

13 Občina Solčava, n.d., str. 16.

14 Viljem Ošep, intervju, Podolseva, 26. 9. 2020.

15 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

16 Urška Lenar, intervju, Logarska dolina, 23. 9. 2020.

Fotografija 2: Pogled na staro hišo domačije Ramsak, v ospredju star sadovnjak, v ozadju pa potresno aktivno pobočje Olševe. Žiga Korbar, 2020.

*vzeto, ker ni bila tako velika kmetija, ja.*¹⁷ Male in velike kmetije so torej vpliv nacionalizacije in denacionalizacije občutile precej drugače. Na primer, pred drugo svetovno vojno je bilo pri Matku odmerjenih 700 ha, pri Gradišniku 62 ha, po vojni pa je Gradišnikova kmetija izgubila le en hektar, medtem ko se je obseg Matkove zmanjšal za skoraj 90 %, na 73 ha.¹⁸ Podržavljene so bile praviloma le gozdne in neproduktivne površine, tako da je večina kmetov izgubila malo obdelovalne zemlje, toda »kljub temu je dohodek večjih kmetij znatno upadel«. ¹⁹ Več domačinov poudari, da so pred uvedbo agrarne reforme nekateri kmetijsko zemljišče razdelili na več delov, da jim ne bi večine vzeli. Na primer: *»Ja, petsto hektarjev so vzeli, osemdeset hektarjev so pustili mojemu očetu. Pol je tam teta nekaj imela, petindvajset, pa*

17 Medard Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

18 Richard Clarke, 'Študija o Solčavskem.' V: Marko Slapnik, ur. *Študija o Solčavskem: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu 1932–2007*. Občina Solčava in Logarska dolina, d. o. o., Solčava 2007, str. 20.

19 Richard Clarke, n.d., str. 20–21.

stric petindvajset. So pač prej razdelili, da ne bi vsega vzeli, kolikor so pač lahko, so si pustili.»²⁰ Meze je na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja opazal, da je bilo »razdeljeno Icmankovo, Ušovnikovo, Belškovo in Podbrežnikovo posestvo«.²¹ Male kmetije so doživele manj sprememb – pred vojno je Cerkev kot največji lastnik zemlje mnogo malih posesti dajala v najem, z nacionalizacijo cerkvenih zemljišč pa so se najemnine, ki so jih plačevali Cerkvi, spremenile v najemnine, ki so jih plačevali občini.²² Med pogovori smo zaznali, da je veliko domačinov in domačink kritičnih predvsem do procesov denacionalizacije. Na prelomu iz 20. v 21. stoletje je bilo mnogo odvzetih gozdov in zemlje vrnjenih prvotnim, zasebnim lastnikom. Ta proces je v glavnem končan, kar velja vsaj za večje kmetije, ki so v skoraj vseh primerih dobile nazaj svoje zemljišče v obsegu izpred druge svetovne vojne.²³ Lokalno prebivalstvo danes kot največji problem poudarja dejstvo, da je v času denacionalizacije v nekaterih primerih namesto načela nedeljivosti v veljavo stopilo načelo deljivosti. Marko Logar na primer pove:

»Ja, jaz sem lastnik tukaj, ja. Kmetija gre iz roda v rod, v bistvu jaz pravim, da sem oskrbnik, pa bom dal naprej svojemu otroku enemu, kateri pač bo. Tri imam, potem pa kdor bo imel največ veselja, tisti bo podedoval, pa gre to naprej. Taka je tradicija, naj bi bila. Kmetija se naj ne deli, ker mora ostati taka, kot je. Problem je bil že prej, ko je bila nacionalizacija, ko so vzeli, potem pa smo nazaj /.../ dobili /.../ Saj v bistvu kmetij tako ne smeš deliti, če je zaščiten, se tako ne sme deliti, ampak dobi tisti dedič, dobi nujni dedni delež, kar je tudi prav. Normalno, da moraš ti izplačat ali mu ponuditi šolo, ne vem, ne pa na tak način, kot se je delalo. Normalno je pa – tudi tisti, ki ni bil prej nikoli s kmetije, pa če si neki dedič, veš da je hotel imeti tudi kaj od tega. Samo škoda je, ker so potem vse te velike kmetije šle ali na pol ali na ne vem koliko delov. Smo imeli kolikor toliko srečo, da je ostalo tako, kot je /.../ par hektarov je šlo stran, ampak dobro je, lej, glavnina je pa ostala, ja.«²⁴

Kot lahko razberemo iz zgornjega navedka, sogovornik izrazi prepričanje, da bi kmetije morale ostati nedeljive. Danes pri dedovanju kmetijskega zemljišča

20 Medard Plesnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

21 Drago Meze, »Samotne kmetije na Solčavskem.« *Geografski zbornik*, let. 8, 1963, str. 269.

22 Richard Clarke, n.d., str. 20–21.

23 Richard Clarke, n.d., str. 21.

24 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

domačini ne upoštevajo strogo načela prvorojenca, ampak jim je pomembno tudi zanimanje za to med njihovimi otroki. V nekaterih primerih so se dediči, ki prej niso živeli na kmetiji, v času denacionalizacije odpovedali zemlji (npr. Robanova kmetija), drugi pa, kot je povedal sogovornik, so želeli dobiti svoj delež izplačan v zemlji. Medard Plesnik navaja primer dobre prakse na kmetiji Matk: *»To je bila kmetija sedemsto šestdeset hektarjev, naša. Matk ima še zdej, zdej ko so nazaj dobili, a ne, so se nekako bolj po pameti zmenili, da je niso delili. Pri nas je pač šlo na več krajev. Zdej trenutno nekaj čez dvesto hektarjev je še te kmetije«.*²⁵ Problem glede delitve zemljišča je podobno poudarila Tina Cerar:

*»Ja, jaz ne vem, kdaj se je uvedlo to, da so zaščitene kmetije tudi, to je tudi ena taka odločba ali dokument, ki ne dovoljuje kmetije deliti, potem pa se ta nujni delež dedičem izplačuje, se ne more dati v zemlji. Po Solčavskem je dosti kmetij zaščitnih, pa jih ne moreš razdeliti, pa dati vsakemu otroku eno četrto, če imaš štiri, ampak je vsak upravičen do nujnega deleža in se tisti delež izplača po dogovoru (premor) v denarju ali lesu. Kakor se katera družina zmeni. Zdaj z denacionalizacijo je prišlo do enih zmešnjav. Vsi starši so seveda dajali deleže otrokom, kakor so zmogli. Tudi če je bila razlastninjena kmetija, a ne, ko so bile razlastninjene s komunizmom, s tem sistemom /.../ In potem pri denacionalizaciji se je dobilo tistih ostalih sto hektarjev – ali kolikor je bilo – nazaj in je bilo treba za tisto površino še enkrat nujni delež izplačati in je to bila prejšnja generacija, ki je že zdavnaj ni bilo tu, in se je ponekod razparceliralo, kjer se ni dalo zmeniti. (premor) Za nekatere kmetije vem, da so dale hektar gor ali dol, tam se je pol razdrobilo. Večinoma pa so se potrudili na drug način dogovoriti.«*²⁶

Sogovornikom in sogovornicam se zdi pomembno, da se zemljo zapusti le enemu izmed dedičev in da se preostalim izplača »nujni dedni delež«. Na Solčavskem – tako kot v nekaterih drugih alpskih skupnostih, ki so zavezane nedeljivemu dedovanju – je »vodilno načelo domačija kot jamstvo za obstoj«, pri čemer se »prednost daje skrbi za rodno skupino«.²⁷ Velik pomen rodu smo ob terenskem raziskovanju na Solčavskem tudi sami opažali v prostorih domačij, saj so na stenah pogosto izobešeni rodovniki. Glede odnosa do dedičev Tina Cerar pove:

25 Medard Plesnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

26 Tina Cerar, intervju, Solčavsko, 23. 9. 2020.

27 Eric Wolf, The Inheritance of Land among Bavarian and Tyrolese Peasants: *Anthropologica*, let. 12, št. 1, 1970, str. 102.

»Smo kar domoljubni tule, da vsaka kmetija poskrbi za dediča, a ne. Da mladi tudi ostanejo. Kakor je statistike, imamo dokaj mlade kmete. Demografsko smo kmetje ogroženi, tudi je stara populacija, ker se prenos na mlajšo odlaša, v Solčavi pa ravno zaradi teh težjih pogojev, se poskrbi, služb ni blizu.«²⁸

Značilnosti lokalne identitete na domačijah torej pomembno tvori odnos do rodne skupine. Kot smo ugotovili, pa o upravljanju z zemljo lokalno prebivalstvo ni odločalo neodvisno, ampak so skozi zgodovino pomembno vlogo igrala tudi državna središča. Lahko bi trdili: kakor sta nacionalizacija in denacionalizacija vsaka na svoj način destabilizirali položaj velikih kmetij in s tem vzorec nedeljivega dedovanja, tako je zakon, ki določa, da se zaščiteni kmetija ne deli in da jo deduje praviloma en dedič, opolnomočil tradicijo takšne družbene ureditve. Zdi se, da si je lokalno prebivalstvo na Solčavskem precej enotno v mnenju, da je nedeljivo dedovanje, po katerem kmetijsko zemljišče v celoti prevzame eden od otrok, edina smotrna strategija v tem kraju. Toda nedvomno obstajajo tudi drugi pogledi. Na tem mestu navajamo primer favoriziranja deljivega dedovanja:

U. L.: *»Je [hiša] pa bila po vojni nacionalizirana in potem vrnjena v devetdesetih in deljena na pet delov. Tle okrog so moji sorodniki in to so, mi smo zdaj mrzli bratrance, moja generacija, istega pradedka imamo.«*

[...]

T. M.: *»Pa so vam kaj povedali, kako je bilo to iz nekega ekonomskega vidika? So vam povedali, da je to boljše, da se je razdrobila ali ... slučajno, če so vam kaj povedali.«*

U. L.: *»Ja, tukaj je turizem, tukaj se gre z manjšo kmetijo preživeti. Tudi praded je zapisal v oporoki, da če bo kdaj vrnjena nacionalizirana zemlja, da se deli na enake deleže na njegove otroke oziroma potomce.«*

T. M.: *»Aha, tako da so tako želeli?«*

U. L.: *»Ja, je že videl, da se da tudi z manj stvarmi preživeti /.../.«²⁹*

Poudariti je treba, da sistem dedovanja ni za vselej »vtisnjen« v družbeno ureditev, ampak »predstavlja prilagodljive odzive na različne pogoje« oziroma gre za

28 Tina Cerar, intervju, Solčavsko, 23. 9. 2020.

29 Urška Lenar, intervju, Logarska dolina, 23. 9. 2020.

strategijo, ki domačinom omogoča slediti različnim ciljem.³⁰ Kot smo lahko razbrali iz zgornjega odseka intervjuja, sogovornici deljivo dedovanje predstavlja učinkovito strategijo, ki zagotavlja ekonomske cilje. Po njenem mnenju je z ustrezno turistično ponudbo danes mogoče preživeti tudi z manjšim kmetijskim zemljiščem. V preteklosti so bili prebivalci na Solčavskem veliko bolj odvisni od zemlje kot danes. Prek tesne prepletenosti človeka in zemlje si lahko lažje predstavljamo smotrnost nedeljivosti zemlje in ohranjanja velikih kmetij:

»[...] *To je tudi ena od stvari, zakaj je tukaj na Solčavskem, ne vem, če vam je kdo to govoril, posebnost teh velikih kmetij, ko je povprečna velikost kmetij sto petdeset hektarjev. To ni nikjer v Alpah, jaz sem bil dost v kontakt tle, z [gospodom], ki je bil direktor od Triglavskega parka, ki se boljše pozna te alpske razmere, pa on pravi, da nekaj podobnega ni nikjer, da bi se tako obranilo, ta velikost kmetij. Tle pa se je samo iz tega razloga, ker vsaka kmetija, če bi se delila, bi propadla, ker ne bi bila tako ekonomsko močna, med sto in dvesto hektarjev, pa velike travnike pa dost ljudi, da je tako sodelovalo. Če bi bila majhna kmetija, ne bi mogla preživeti družine več.*«³¹

Veliko več ljudi kot v preteklosti se danes ukvarja s turistično dejavnostjo in vse manj jih je odvisnih izključno od gorskega kmetovanja in gozdarstva ter s tem od velikosti posestva. Zgolj od pridobitnih dejavnosti na kmetiji je danes težko preživeti, poleg tega pa kmetovanje zahteva veliko dela in časa:

»*Tukaj se mi zdi, da če hočeš vzdrževati kmetijo, pa zraven hoditi v službo /.../ Si predstavljaš, da se itak najmanj eno uro voziš kamorkoli bi hodil v službo. Vsaj za recimo en tak normalen denar. Ti ena ura gre, potem 8 ur delaš, spet ena ura gre. Prideš domov, si itak čisto utrujen. /.../ Je tako narejeno, da če hočeš biti, si pač doma. Če ne pa bolje, da spakiraš šila in kopita, pa greš.*«³²

Ohranitev velikih kmetijskih zemljišč zato pred preizkušnjo postavljata tudi delo izven območja in izseljevanje v urbana okolja. Tukaj gre za vprašanje, povezano s pomanjkanjem delovne sile na velikih zemljiških posestvih, saj vsi otroci ne ostanejo na domačiji. Prav tako pa alpski prostor ne ponuja raznolikega trga dela.

30 Eric Wolf, 'The Inheritance of Land among Bavarian and Tyrolean Peasants', *Anthropologica*, let. 12, št. 1, 1970, str. 104.

31 Avgust Lenar, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.

32 Mica Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

»Po kmetijah bolj, /.../ medtem pa tam, ko dosežejo sedmo stopnjo izobrazbe, jih vleče drugam. Tu je bolj fizično pogojeno delo. /.../ Tu ni dela, kjer bi ti zaključil v petek ob osmih in bil čez vikend prost in za praznike. In za marsikoga to pretehta.«³³

Pojmovanje domačije kot središča ni samoumevno, saj slednje, kot smo poudarili že v uvodu, ni zmeraj fiksirano, trdno določeno in nespremenljivo. Nanj vplivajo širše družbene spremembe, ki mu lahko jemljejo ali povečujejo simbolno moč. V procesu nacionalizacije, ki je zahteval drobljenje posesti, je bila domačija v določeni meri razsrediščena.

Tudi danes domačijo kot veliko (samooskrbno) središče nekateri ekonomski trendi postavljajo pod vprašaj. S tem prevprašujejo tudi tradicionalni sistem nedeljivega dedovanja, ki je dolgo v zgodovini predstavljal »kmetovo utrdbo sredi okoliške krajine«.³⁴

Ohranjanje lastništva

Kljub temu se je tej »utrdbi« v veliki meri uspelo obdržati, in kot ugotavljamo, ne zgolj zaradi ekonomskih razlogov, temveč tudi zaradi želje lokalnega prebivalstva po ohranjanju lastništva v domačih rokah:

»In to [velikost kmetij] se je pol še skozi, še po vojni, pač ostalo tako, kot je, na srečo, in je to prišlo pol v mentaliteto ljudi, da tudi zdaj ne prodajajo nič, noben praktično noče nobenemu nič prodajati za razne vikende in tako naprej. Vseeno jim je to nekaj svetega in to je super. Pa tudi grof je takrat v Avstro-Ogrski, takrat se je stegoval tle čez, da bi kupil kako kmetijo, pa mu niso dovolili in so raje skupaj stopili, da so domači tu. Ker enkrat pride mačka med miši, pa se to kar širi in gre naprej. Hitro lahko, če ga blizu spustiš.«³⁵

Poudariti je treba, da vzorca nedeljivega dedovanja ne moremo interpretirati zgolj kot ekonomsko strategijo, ampak »tudi kot strategijo, ki ustvarja in ohranja družbeni red«.³⁶ Družbeni red se kaže v ohranjeni tradiciji, kar se odraža v navezanosti

33 Mirjana Šuster, intervju, Solčavsko, 25. 9. 2020.

34 Eric Wolf, 'The Inheritance of Land among Bavarian and Tyrolese Peasants.' *Anthropologica*, let. 12, št. 1, 1970, str. 112.

35 Avgust Lenar, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.

36 Eric Wolf, 'The Inheritance of Land among Bavarian and Tyrolese Peasants.' *Anthropologica*, let. 12, št. 1, 1970, str. 111.

in ponosu domačinov na izročilo območja. Za nadaljevanje te tradicije je pomembna krepitev lokalne identitete, ki izhaja iz samooskrbnih velikih gorskih kmetij in življenja na njih.³⁷

Vzorec nedeljivega dedovanja domačinom predstavlja pomemben del lokalnega družbenega reda, domačinski odpor do deljivega dedovanja pa nam postane razumljivejši, če upoštevamo dejstvo, da lahko »deljivo dedovanje hitro ustvari trg za zemljo, pri čemer veliko ljudi kupuje in prodaja parcele« in »spodbuja trend prostega kroženja zemlje«. ³⁸ Nedeljivo dedovanje se torej na Solčavskem ohranja tudi zato, ker domačini ne želijo, da bi zemlja prišla na prosti trg. Lokalna politika se zoperstavlja tujim investicijam v kmetijska zemljišča: »Ne, ker nihče ne prodaja tu zdajle. Tu se ne prodaja. Ne, ne, to tisti, ki je zaveden, tak kmet ne bo prodal svoje zemlje, za boga ne.«³⁹ Švicarski antropolog Gérald Berthoud je na začetku sedemdesetih let 20. stoletja ugotavljal, da v nekaterih alpskih območjih lastništvo zemlje zagotavlja pomemben vidik varnosti, ki v urbanih okoljih pride manj do izraza: »Zemljiška lastnina ni zgolj kakršna koli lastnina, temveč je posebno proizvodno sredstvo, ki je bistvenega pomena v kmečki proizvodnji in v najboljšem primeru drugotnega v kapitalizmu.«⁴⁰ Zavedanje o potencialno škodljivih vplivih tujih investorjev, »vikendašev« in drugih prišlekov je na Solčavskem zelo prisotno:

»Tudi se mi zdi danes, če se katera hiša prodaja ali pa recimo v centru Solčave, bilo kaj, mora domačin kupiti. To je pogoj. Mora. To ni variante druge. In tudi tule ni nobenih vikendašev, takih, da bi kupili nekje zemljo. Ali je bilo od žlahte nekako, ampak – vikendaš mora – pet [jih je], če jih na prste ene roke, mislim, bi jih lahko preštel.«⁴¹

Prebivalcem na Solčavskem domačija tudi danes predstavlja pomembno središče, zato jim je še posebej pomembno, da je ustrezna moč odločanja v veliki meri v njihovih rokah in da so moteči vplivi od zunaj zadržani izven meja skupnosti.⁴² Samo-

37 Občina Solčava, *Strategija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko 2011–2015*, Solčava 2010, str. 51.

38 Eric Wolf, 'The Inheritance of Land among Bavarian and Tyrolean Peasants.' *Anthropologica*, let. 12, št. 1, 1970, str. 102.

39 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

40 Gérald Berthoud, 'From Pleasantry to Capitalism: The Meaning of Ownership in the Swiss Alps.' *Anthropological Quarterly*, let. 45, št. 3, 1972, str. 192.

41 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

42 Prim. Eric Wolf, 'Ownership and Political Ecology.' *Anthropological Quarterly*, let. 45, št. 3, 1972, str. 203.

iniciativnost domačinov pri ohranjanju lastništva se je pokazala tudi pri primeru podjetja Logarska dolina, d. o. o., ko so prevzeli nalogo urejanja Logarske doline in reguliranja vstopa obiskovalcev.

Odprtost trga

V kmečkih povestih domačija predstavlja varen krog in mejo med domačim in zunanjim svetom. Vendar gozdarstvo, kmetijstvo in turizem niso le domena posameznika ter domačije, ampak se nad njimi in skupaj z njimi izvajajo tako državni predpisi in tržni tokovi kot tudi različne oblike pomoči. Ali je danes med Solčavani še prisoten imaginarij, ki domačijo štiti pred zunanjimi vplivi? Če, zakaj je tako?

Kot smo razbrali, domačini uspešno ščitijo svojo zemljo pred zunanjimi silami tujega kapitala, vendar smo hkrati opazili, da se soočajo z velikimi težavami pri zaščiti vrednosti lastnega dela. Zato se zastavlja vprašanje, kako zunanji trg vpliva na družbeni red. Ali je tržna ekonomija prek družbenih razmerij našla razpoke na »utrdbi« zemljišča? Ena izmed tradicionalnih družbenih podob nedeljivega dedovanja je skupno delo. Lastniki velikih zemljišč v alpskih območjih so v preteklosti morali računati na pomoč skupnosti, saj so bili velikost kmetije, geografske prepreke in pomanjkanje mehanizacije prevelik zalogaj za posamezno domačijo, hkrati pa ni bilo dovolj sredstev za najeto delovno silo.

Tako je skupnost morala računati na vzajemno pomoč. »Delovne akcije«⁴³ so tudi danes na Solčavskem ponekod še prisotne, po navadi ob koncu delovne sezone, vendar je po mnenju Tine Cerar to bolj simboličnega pomena. »Zdaj, pa vsaj toliko, da se pašnik počisti, naredimo, bolj simbolično.«⁴⁴ Tudi drugi domačini imajo spomine na čase skupnega dela:

»Pa tudi vsi sosedi, eden drugemu na pomoč. Tako da so taki sosedski odnosi tukaj gor res razviti. Čedalje manj, ampak so še vedno. /.../ Tudi v Ljubljani, ko smo cimprali, smo hodili eden drugemu pomagat, zdaj pa ne dobiš nobenega. Pa saj tudi ni treba, ker je mehanizacija. Sam, dnar' moraš imet.«⁴⁵

43 Tina Cerar, intervju, Solčavsko, 23. 9. 2020.

44 Tina Cerar, intervju, Solčavsko, 23. 9. 2020.

45 Franc Kovač, intervju, Solčavsko, 25. 9. 2020.

Poleg mehanizacije je v strategijo družbene pomoči posegla tudi država. Leta 2011 je tedanja vlada pripravila predlog zakona za t. i. medsosedska razmerja, v katerem je z denarnimi sankcijami omejila oz. prepovedala medsosedsko pomoč.⁴⁶ V tem primeru je kodificirano pravo države postalo središče, ki je začelo vplivati na zasebno sfero družbe ter ljudsko pravo.

Fotografija 3: Kmečko poslopje s traktorjem na kmetiji Bevšek-Ošep. Taja Ivanc, Robanov kot, 2020.

46 Miro Cerar, 'Škodljiva prepoved sosedске pomoči.' IUS-INFO. Spletni vir: https://www.iusinfo.si/medijsko_sredisce/kolumne/62326 (pregledano 30. 3. 2021).

Zgodovinar Žarko Lazarevič je preučeval razvoj gospodarstva in modernizacijo kmetijstva na Slovenskem ter ugotovil, da so k pozni modernizaciji ekonomije v kmetijstvu med drugim pripomogle visoka raven samooskrbe ter ekonomska in socialna samozadostnost kmetij. S procesom modernizacije na Slovenskem je z roko v roki tekел proces obrambe in zaščite lastnega ekonomskega interesa oziroma preživetja. Pri tem so prebivalci izoblikovali podobo tujega oz. tujca, ki je različnim lokalnim skupnostim predstavljal raznovrstne nevarnosti.⁴⁷

»Svet drvi v industrializacijo in avtomatizacijo in globalizacijo in ne vem kaj vse (premor), tudi kmetijstvo je industrija. Tudi Angleži so prišli, imajo dvesto govedi in to je mala kmetija (smeh). Kako se boš kosal z vsemi temi kravami in predpisi pisarniški.«⁴⁸

V Alpah je prebivalstvo pri pridelavi in proizvodnji izdelkov omejeno z ekološkimi predpisi, geografskimi preprekami (vegetacija, podnebje, relief), skrbjo za krajino in trajnostnim razvojem. Rezultat so oteženi pogoji in višji stroški proizvodnje izdelkov, tem pa na prostem trgu konkurirajo cenejši izdelki tujih ponudnikov.⁴⁹ *»Alpsko mleko prodajajo, pa take svinjarije iz Slovaške, pa tam gor. Bom kar tako povedal, kakor je. Pa bike iz Poljske, ko ga odpreš, je pol vode noter.«⁵⁰* Ekološko in »tradicionalno« gospodarjenje z zemljo ne zmore dohajati intenzivnega mehaniziranega kmetijstva, vendar trajnostno gospodarjenje za domačine predstavlja vez z lastnim središčem, ki sloni na tradiciji prednikov. Principi trajnostnega razvoja so bili zapisani v agendo projekta *Celostni razvoj podeželja in obnova vasi*, ki ga je izvajalo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, področje Solčavskega pa je bilo eno izmed prvih udeleženih območij. Država domačinom daje priložnost, da pridobijo certifikat za ekološko kmetijo, kar včasih prinese tudi dodatne vzpodbude v obliki državnih subvencij. Se pa glede ekološkega kmetovanja pojavljajo tudi pomisleki:

»Čeprav je to žalostno danes, taka mizerna cena za ekološko, nič kaj več. Čeprav imaš ti ogromno več, ne bom rekel, da je več dela, ampak večje površine rabiš. Večje površine rabiš, da lahko prideláš to, kot pa navaden konvencionalni kmet. /.../ Saj sem jaz tudi že sam sebe spraševal, ali grem sploh v to ekološko kmetijo,

47 Žarko Lazarevič, *Spremembe in zamišljanja: Gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2015, str. 149.

48 Tina Cerar, intervju, Solčavsko, 23. 9. 2020.

49 Tomaž Gerl, »Načela varstva naravne dediščine na primeru krajinskega parka Logarska dolina.« Magistarsko delo. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana 2004, str. 52.

50 Franc Kovač, intervju, Solčavsko, 25. 9. 2020.

saj si dobil, neke subvencije si dobil, samo vsako leto so manjše. In ja, in zdaj razmišljam, ali bi rajši čredo povečal na krat dva, pač vržem umetni gnoj, samo meni duša ne da, ker živim v tem naravnem okolju že od vedno, že od včasih, od nekdaj se ni bogove kaj gnojilo. Saj se je vmes, ne rečem, da se ni, ampak ko gledaš zdaj tiste intenzivne reje, ko to je samo na polno. Samo na polno šopajo. Tule se ti pa krava celo leto zunaj pase in je, je drugače, no. Samo sprašujem se, ali bi šetral to ekološko naprej ali ne. Ne vem. Potem mi bo pa nekdo rekel: iz Logarske si, pa nisi ekološki, ne vem. Ne vem.»⁵¹

Kmetijstvo na Solčavskem je pretežno samooskrbno, presežek pa domačini pogosto prodajo v širšo lokalno skupnost, med drugim ponudnikom turističnih nastanitvev in turistom. Na visoko ležečih kmetijah je prevoz domačih izdelkov v dolino povzročil prej izgubo kot dobiček. Z odprtjem mejnega prehoda Pavličovo sedlo in ureditvijo Solčavske panoramske ceste so visoko ležeče kmetije tako dobile priložnost, da svoje izdelke prodajajo turistom. Ena izmed pomembnejših spodbud za večjo prodajo izdelkov je prišla z nastankom Centra Rinka.

»Ena od težav je bila, ker imamo tu zelo dobro kulinariko, recimo zgornjeselvinjski želodec je ena taka specialiteta, ki jo ljudje iščejo, ko pridejo, ampak pred letom 2011 – ko je bil Center Rinka odprt – ni bilo enega prodajnega mesta, in če je kdo želel kupiti želodec za sabo, si mu moral začeti razlagati, tam gor po tisti cesti pojdi /.../«⁵²

Prav Center Rinka je bila pobuda lokalne skupnosti, da na reprezentativnem mestu ponudi domače izdelke in se tako predstavi trgu izven domačega okolja. Kot pa se je kmalu pokazalo, je bilo povpraševanje večje od ponudbe, zato v Centru danes spodbujajo domačine k skupnemu sodelovanju. Tako se tudi Center Rinka, »večnamensko središče za trajnostni razvoj Solčavskega«,⁵³ kaže kot strategija Solčavskega (ustanovljen je bil s strani občine),⁵⁴ da utrdi sebe kot središče, kakor poudari ena izmed sogovornic:

51 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

52 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

53 ‚Dobrodošli v Centru Rinka.‘ Center Rinka za razvoj Solčavskega. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/> (pregledano 26. 3. 2021).

54 ‚O zavodu.‘ Center Rinka za razvoj Solčavskega. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/o-zavodu/> (pregledano 26. 3. 2021).

Fotografija 4: Kašta solčavskih kmetij z izdelki – vgrajena v stavbo Zadrúžnega doma. Pika Kristan, Solčava, 2020.

»Mi smo veseli, da je Rinka. Recimo, prej je bila Logarska kot pobudnik, da se je nekaj delalo. Zdaj /.../ se združi vse v Rinki. Neka taka organizacija po mojih izkušnjah mora biti. Da povezuje ljudi pa /.../ da pove v svet, da mi obstajamo. /.../ In mora biti ena taka organizacija, da ljudi povezuje pa da vse skupaj potem predstavlja v medijih pa na spletu pa tako.«⁵⁵

Čeprav Center Rinka nastopa kot središče, ki povezuje širšo skupnost Zgornje Savinjske doline, hkrati skuša razbremeniti središča na Solčavskem. Izkazalo se je, da Logarska dolina ni mogla prenesti množičnega turističnega obiska, zato so si domačini Rinko zamislili kot vstopno točko za obiskovalce v Solčavi:

»[P]otem smo tudi razmišljali, da rabimo tudi v vasi Solčava eno tako dostojno mesto, kjer se bodo ljudje, turisti, lahko informirali, hkrati pa se jih bo lahko usmerjalo. Zato smo takrat še v Logarski začeli razmišljati o enem takem centru za obiskovalce, v Solčavi, pa tudi o parkiriščih, kjer bi ustavljali ljudi, da ne bi bilo v Logarski toliko gneče /.../.«⁵⁶

Tako si lahko Center prizadeva za ustvarjanje novih manjših središč na območju Solčavskega in s tem razbremeni predvsem turistično priljubljeno Logarsko dolino. Manjše in večje turistične kmetije v Zgornji Savinjski dolini vzpostavljajo nova središča srečevanja mednarodnih turistov. Tako je bil na primer pri Francu Kovaču že *»skoraj ves svet«*.⁵⁷ Če domačija v nekaterih kontekstih predstavlja zaprt ekosistem, se posamezne domačije prek turizma odpirajo proti zunanemu svetu in s tem na lastni domačiji ustvarjajo potencialnost za prestrukturiranje lastnega središča, sedaj zaznamovanega tudi s tujim:

»Ko pridejo gosti iz vsepovsod, to ne more delati, to sigurno ne dela škode, ampak prinaša v kraj razvoj, miselnost. Kontakt z ljudmi. /.../ Ampak dejansko je toliko in toliko ljudi meni povedalo, kako je v Koloradu, kako je tam, kako je v Avstraliji. /.../ Mislim, prinesejo [turisti] svet res sem.«⁵⁸

55 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

56 Marko Slapnik, intervju, Solčava, 26. 9. 2020.

57 Franc Kovač, intervju, Solčavsko, 25. 9. 2020.

58 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

Upravna in storitvena središča

Če za nekatere domačija predstavlja temeljno središče, pa se kot drugačen tip središč, ki prav tako usmerja vsakdan na Solčavskem (in se vzpostavlja tudi v odnosu do domovanja), kažejo kraji, ki bi jih lahko zavoljo upravnih, odločevalskih, storitvenih in drugih funkcij za prebivalce Solčavskega označili kot upravna in storitvena središča. Za prvo takšno središče lahko imamo vas Solčavo. Že leta 2007 je Boštjan Anko zapisal: »Način poselitve Solčavskega s celki (samotnimi gorskimi kmetijami) dobesedno zahteva neko jedro: duhovno, družabno, gospodarsko, socialno. To je Solčava od nekdaj bila: cerkev, šola, gostilna, trgovina, pošta, zbirno mesto ...«. ⁵⁹

Fotografija 5: Pogled na znak za bencinsko črpalko pred trgovino v Solčavi. Tina Krašovic, Solčava, 2020.

Tudi zdaj ima vas pomembno vlogo v življenju Solčavanov, kot je razvidno iz pogovorov o osnovnošolskem izobraževanju, saj tam otroci opravljajo prvih pet razredov osnovne šole. Versko središče vasi predstavlja cerkev Marije Snežne, v vas pa

59 Boštjan Anko, 'Nekaj misli o trajnostnem razvoju Solčavskega.' V: Marko Slapnik, ur. *Študija o Solčavskem: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu 1932–2007*. Občina Solčava in Logarska dolina, d. o. o., Solčava 2007, str. 75–76.

se ljudje lahko odpravijo tudi v knjižnico in po nakupih. Šoloobvezni otroci nato nadaljujejo šolanje v Lučah, ki se izrisujejo kot naslednje pomembno središče, v katerega je usmerjeno življenje dela Solčavanov in Solčavank. Nekateri otroci tam obiskujejo verouk, domačinom sta na voljo trgovini in zdravstveni dom.

»Ni pa lekarne do ... na Ljubnem je pravzaprav, samo /.../ taka bolj mala je, dežurna.«⁶⁰ Sogovornica poudarja tudi, da »če hočeš v laboratorij, moraš pa v Nazarje«.⁶¹ V trgovine hodijo tudi drugam, recimo v Mozirje: »Če se gre po malo več, se spleča peljati vsaj do Mozirja.«⁶² Tako je eden izmed sogovornikov označil nakupovanje v Mozirju: »Marsikdo reče, da je Mozirje daleč, meni se pa ne zdi. Ne greš za vsako stvar od doma. Kadar greš, je pa avto do polnega nabasan. Da bi vsak dan po kruh hodil, ne.«⁶³

Mozirje poleg nakupovanja ponuja tudi izposojanje knjig v knjižnici: »Ja, jaz sem otroke, res čisto male sem že v knjižnico začela [voditi]. Smo se potem tako navadili, da jim je bilo, ko smo šli v Mozirje, da jim je bila prva knjižnica. Tako, uf, zdaj gremo pa v knjižnico v Mozirje, ne v šoping, na sladoled.«⁶⁴ V Mozirju je tudi veterinarska postaja, od koder veterinar na Solčavsko prihaja opravljat preglede. Kot pomembna središča, ki vplivajo na izobraževalne in druge poti Solčavanov, se v pogovorih izrisujejo še Velenje, Celje, Maribor in Ljubljana. V Celje se domačini vozijo na delo, nekateri tam opravljajo učne ure vožnje avtomobila ali pa se tja odpravijo v bolnišnico. Na specialistične preglede odhajajo v Slovenj Gradec, Ljubljano in Maribor. Srednje šole mladi obiskujejo v Mariboru, Celju, Velenju in Ljubljani. Njihovi odnosi z upravnimi in storitvenimi središči pa se ne končajo pri krajih v Sloveniji, temveč se raztezajo prek državne meje v Avstrijo. Več sogovornikov kot kraj za nakupovanje (tudi v nakupovalnih centrih) omenja Celovec, a za obisk sosednje države nakupi niso edina motivacija: »Dosti jih je v službi gor v Avstriji, pa drugi tudi sem hodijo. Dosti je tudi sorodnikov gor ... v Železni Kapli in okrog. Imam tudi jaz žlahto gor.«⁶⁵ Več prebivalcev Solčavskega v Avstrijo prodaja les ali pa se tja vozijo v službo; po besedah enega izmed sogovornikov med drugim delajo kot gostinci in osebje v hotelih, drugi pa dodaja: »Večinoma je gozdarjev, ki gor sekajo, šoferjev za prevoz lesa. Teh je največ. Gozdnih delavcev.«⁶⁶

60 Helena Ošep, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

61 Helena Ošep, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

62 Breda Gradišnik, intervju, Matkov kot, 26. 9. 2020.

63 Aleksander Ošep, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.

64 Helena Ošep, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

65 Aleksander Ošep, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.

66 Aleksander Ošep, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.

Odnosi s središči skozi prizmo sofinanciranja

Odnosi med »domačimi« in upravnimi središči se kažejo tudi pri občinskih, državnih in evropskih razpisih. Ena izmed domačink je za prenovo kmetijskega objekta pridobila evropska sredstva, iz besed druge pa je razvidno, da so pri razpisih evropskih sredstev manjši kmetje pogosto na slabšem: »*So tudi evropska sredstva, ki jih Slovenija malo črpa. Se da, ampak so narejena za ogromne kmete, tako da z manjšo [kmetijo] potem velikokrat izvisi, strica iz Amerike ni.*«⁶⁷ Podobno kot pri evropskih sredstvih je tudi za uveljavljanje občinskih sredstev po besedah ene izmed sogovornic potreben začetni kapital:

»Z občine so neke določene, imaš te možnosti recimo, ko dajejo razpise ven. Ampak je tudi potem vedno na tak hiter način omejeno. /.../ Ja, zdaj pa čisto odvisno, kako si ti podkovan, ker ti [moraš] vse prej financirat, problem je to /.../ moraš imeti denar, da ti potem oni petdeset ali pa štirideset procentov vrnejo. Tako da, čisto odvisno. Jaz mislim, da smo se enkrat prijaviли v vseh teh letih za neke rešetke, ki smo jih menjali v štali, drugo se pa nismo prijaviłjali.«⁶⁸

Zdi se, da se domačini zavedajo, da jim občina želi pri sofinanciranju priskočiti na pomoč, a da to ni preprosto:

»So razni javni razpisi, tudi občina pomaga z javnim razpisom za kmetijstvo in dopolnilne dejavnosti, eno leto za enega, ampak to so manjše investicije. Za nakup kosilnice, ki je nekje do pet tisoč evrov, rabiš jo dvakrat na leto, je kar velik strošek. Recimo, da dobiš dva tisoč petsto evrov zraven, je kar fino. Si upravičen na vsako drugo leto, če letos kandidiram, naslednje leto ne smem, so neke zahteve in to.«⁶⁹

Sogovornik finančne probleme, ko gre za financiranje s strani občine, razloži z besedami: »*Ja, to kar dobro sodelujejo /.../ ... Samo, ko se gre pa za finance, je pa problem, tam se pa potem vsepovsod ustavi. Vsak bi rad nekaj imel, da bi se kaj izboljšalo, ampak ne gre. Ker to občina ni tako nekaj bogata, če tako gledamo.*«⁷⁰ Dober odnos do občine poudari ena izmed sogovornic, ki govori o brisanju razlik med vlaganjem v različne dele Solčavskega: »*Občina lokalne skupnosti si vedno prizadeva vlagati neka sredstva*

67 Breda Gradišnik, intervju, Matkov kot, 26. 9. 2020.

68 Majda Klemenšek, intervju, Podolševa, 23. 9. 2020.

69 Breda Gradišnik, intervju, Matkov kot, 26. 9. 2020.

70 Janez Vrečar, intervju, Solčavsko, 24. 9. 2020.

*ali povsod pospešiti te kraje, ki niso ravno Logarska ali center vasi, ta območja.*⁷¹ Odnosi se s središči vzpostavljajo tudi na državni ravni, recimo prek že omenjenih certifikatov za ekološke kmetije, ki jih včasih spremljajo državne subvencije. A kljub možnostim financiranja s strani države se vizije domačinov in države, recimo na področju kmetijstva, vedno ne skladajo: »Ne vem, gledam na tak način, da ko boš hotel nekaj delati, recimo povečati travnike in boš malo gozda zraven posekal, bo vse narobe, v bistvu ti ne bodo pustili, oni lahko pa čisto po svoje delajo. Imajo druge zakone. Ne vem /.../ imajo večji vpliv kot mi.«⁷² Navedeni razpisi tako prepletajo »domače« središče s kodificiranim pravno-upravnim »velikim« središčem ter ustvarjajo kompleksne odnose med domačini in akterji v upravnih središčih.

Zaključek

Na Solčavskem se izrisujejo pomembna ekonomska, upravna in storitvena središča, ki jih narekujejo želje in potrebe po izobraževanju, delu, zaslužku, skrbi za zdravje ... Kažejo se tako prek gravitiranja domačinov v kraje, kot so Solčava, Luče, Ljubljana, Mozirje, Velenje in Maribor, kot tudi v povezavi s prejemanjem občinskih, državnih in evropskih subvencij. Središča razumemo kot nestalna, premična in situacijska, njihov pomen je odvisen tako od življenjskega obdobja in konkretnih situacij posameznikov kot od zgodovinskih obdobj ter ne nazadnje od upravnih in državnih politik. Bolj kot vprašanje, kaj je središče in kako ga opredeliti, nas je zanimalo, kako prakse in upravljalne strategije osmišljajo in odražajo središča prebivalcev in prebivalk Solčavskega. Menimo, da solčavske krajine v preteklosti ni zaznamovala le odprtost lokalnega prebivalstva do zunanjih središč, temveč tudi (in morda še pomembneje) njihova usmerjenost v lastno središče. Domačija se kot središče nekaterih prebivalcev Solčavskega vzpostavlja zaradi svoje simbolne identifikacijske in očitne osnovne materialne funkcije. Težnja lokalnega prebivalstva, da narava (v primeru Logarska dolina, d. o. o.), infrastruktura in kmetijska zemljišča ostanejo v njihovi lasti, ima velik pomen pri vzpostavljanju (ne)odnosov z zunanjimi akterji. Na podlagi teh ugotovitev lahko trdimo, da je območje Solčavskega skozi zgodovino odražalo »močne korporativne strukture«,⁷³ ki so bile zmožne učinkovito kljubovati zunanjim političnim in ekonomskim silam središč.

71 Mateja Brlec Suhadolnik, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

72 Aleksander Ošep, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.

73 Prim. Pier Paolo Viazzo, *Alpske skupnosti: Okolje, prebivalstvo in družbena struktura*. Studia humanitatis, Ljubljana 2014, str. 374–375.

Kljub temu so domačije na Solčavskem vključene v tok pomembnih globalnih sprememb. Te se na primer kažejo prek državnih in evropskih predpisov za ekološko kmetovanje, razvoja mehanizacije in spreminjanja podobe tradicionalne oblike dela. Danes nepogrešljiv del domačinovega udejstvovanja predstavlja njegova odprtost do tujega oz. zunanjega sveta. Ta se na primer odraža v težnji po promociji lastnih izdelkov, na primer v Centru Rinka, kot tudi v ustvarjanju lastne podobe za turistične namene. Prek turizma svet gravitira proti Solčavskemu in tako lokalno prebivalstvo skupaj z obiskovalci vedno znova tvori nova stičišča domačega in tujega. Nekoč bolj zaprte in samozadostne domačije se danes prek mnogih presečišč in vozlišč oblikujejo kot središča, na primer kot prostori, ki se vrisujejo na mednarodni turistični zemljevid. Vedno znova nastajajoča središča na Solčavskem tako spreobračajo predstave o tem, da je središče nujno vezano zgolj na urbane prostore ali državne administrativne centre, saj ga lahko predstavlja že domača zemlja.

Solčavsko – središča v in okrog nas

Marko Slapnik

Veselijo me drugačni, manj običajni pogledi na središča, kakršne so z dobro mero subtilnosti na Solčavskem zaznali udeleženci *Etnološkega tabora treh dolin 2020*. Ob tem se spomnim šale na račun meščanov, ki kroži med domačini in pravi, da »je iz Ljubljane v Solčavo daleč, iz Solčave v Ljubljano si pa v dobri uri«. V dobri uri si tudi v Celju ali Celovcu. Od vseh treh mest je Solčava enako oddaljena, nekaj manj kot 70 kilometrov. Torej je Solčava središče tega trikotnika središč. Med domačini Solčavskega je znano, da je bil ob preteklih hujših poplavalah in neurjih »svet odrezan od Solčave« in ne obratno, kot so poročali v medijih. Je to res le humorni vložek, ob katerem se nasmehneš, ali stvar globoko vtisnjenega gledišča, tudi ponosa in kljubovanja?

Pred 170 leti, in sicer decembra 1851, je Solčavo zasedla vojska. Orožniki in vojniki so iskali ubežnike, ki so se skrivali pred vojaško obvezo in medtem pomagali na kmetijah. Zaradi težkega dostopa je bilo Solčavsko takrat središče za pomoč prebežnikom, rokovnjačem in skrivačem.¹ V mnogih dosedanjih situacijah se je pokazalo, da znamo Solčavani in Solčavanke stopiti skupaj. V tem se kaže neki notranji vzgib, notranja motivacija za dobro skupnosti. Spoštovanje narave in dediščine ter interes za dobro skupnosti nakazuje tudi model integralnega zelenega gospodarstva za Solčavsko s poudarki v moralnem jedru – središču.² Moralno jedro modela integralnega zelenega gospodarstva sestavljajo pojmi, ki imajo za domačine intrinzično vrednost, torej vrednost zaradi notranjih moralnih čutenj in ne zaradi uporabnosti za človeka. V prikazanem modelu predstavljajo osnovo za presojanje vseh drugih dejavnosti in odločitev.

Krajinski park Logarska dolina velja ali je vsaj nekdaj veljal za pomembno središče varovanja narave in trajnostnega razvoja v vsem alpskem prostoru, ne le v Sloveniji. Prepoznan je bil kot središče, okrog katerega bi lahko razvili uspešen model

1 b.n.a. ,80 let po solčavskem puntu.' *Jutro*, št. 67, 1932, str. 5.

2 Marko Slapnik in Nevenka Bogataj, 'Nature- and Heritage-Based Tourism, Solčavsko as a Case of Resource Management by the Local Community.' V: Darja Piciga, Alexander Schieffer, Ronnie Lessem, ur. *Integral Green Slovenia: Towards a Social Knowledge and Value Based Society and Economy at the Heart of Europe*. Routledge in Abingdon 2016, str. 89–97.

Model integralnega zelenega gospodarstva na primeru Solčavskega

Logarska dolina
Solčavsko
harmonija treh dolin

Fotografija 1: Model integralnega zelenega gospodarstva na primeru Solčavskega. Marko Slapnik in Darja Piciga, 2021.

trajnostnega upravljanja Regijskega parka Kamniško-Savinjske Alpe. Ikonična podoba Logarske doline je magnet za privabljanje obiskovalcev v območje slovenskih, predvsem Kamniško-Savinjskih Alp, kot nekakšno simbolno središče alpskega sveta. Robanov kot z globoko sporočilnostjo besed Robanovega Joža poudarja »duha kraja« – genius loci celotnega območja. Je duhovna ost in branik nesnovne dediščine Solčavskega.

Med Matkovim kotom in Podolševo s (pra)kmetijami ob panoramski cesti je območje prve stalne poselitve. Od tod so si Solčavani prek gorskih prelazov s pomočjo oglarske in macesnove ceste, tovarne poti in danes državne ceste odpirali poti v svet. Potovali so trgovci z ogljem, macesnovimi debli, potovale so nosačke, rejci jezersko-solčavske ovce, delavci, planinci, alpinisti, turisti. Potovali so v širni svet in se radi vračali v svoj mali svet pod gorami.

Besedna zveza »naš svet« je v solčavskem govoru še vedno sinonim za »našo posest« in označuje delček sveta, ki so ga »udomačili« naši predniki. Tam se počutimo varno in domače. Na Solčavskem so celki prevladujoč poselitveni vzorec. Na kmetiji

v obliki celka je domačija dobesedno središče »našega sveta«. Za domačine brez kmetij je središče »njihovega sveta« vas Solčava, vsakdo pa ima tudi svoj osebni kotiček, kjer se najlažje »usredišči«.

Solčavani že pregovorno nismo naklonjeni hitrim spremembam in novostim, ki prihajajo od drugod. Kognitivna pot malih korakov je bila v alpski pokrajini še pred nedavnim nujna preživetvena strategija. Mnogokrat so se lahko naši predniki zanesli le na lastno iznajdljivost, inovativnost, praktičnost in vztrajnost – poznano kot gorjanska trma. Ignoriranje primata in pravice do odločanja domačinov o »njihovem svetu« je v preteklosti že privedlo do nezadovoljstva in konfliktov. Prišleki iz središč gospodarske in politične moči pogosto z vehemenco ne upoštevajo lokalnih značilnosti, tradicije in identitete. Pa bi jih morali, vsaj pri gradnjah in drugih posegih v prostor. Agresivno vnašanje »meščansko-podjetniškega« načina razmišljanja in delovanja v občutljiv alpski prostor nemalokrat poruši tudi ravnovesje med gospodarskimi, okoljskimi in socialnimi cilji domačinov.

Solčavsko je središče našega sveta, mentalnega, duhovnega in pogosto tudi fizičnega. Veseli smo izmenjave kulturnega utripa, mnenj in idej z obiskovalci, a le ob obojestranskem spoštovanju. Z zavestnim vračanjem k lokalni identiteti se krepí ponos in zavest o vrednosti in vrednotah. Zdržen razvoj sonaravnega turizma pa odpira vrata svetu, novim idejam in sodobnim pristopom. Solčavsko ostaja torišče »naših svetov« in pomemben partner v mreži okoljskih, socialnih in gospodarskih središč v alpskem prostoru.

(RAZ)MERE DEDIŠČINE

Kulturna dediščina Solčavskega z Robanovim kotom, Logarsko dolino in Matkovim kotom

Vito Hazler

Prepoznavanje in vrednotenje kulturne dediščine je multidisciplinaren proces, ki od raziskovalcev terja vrhunsko raziskovalno in operativno usposobljenost, od imenikov, upraviteljev in uporabnikov pa pripravljenost za njeno ohranjanje, financiranje in vzdrževanje. Problematika kulturne dediščine je v spomeniškovarstveni praksi predvsem naloga konservatorjev in restavradorjev, v njeno ohranjanje in popularizacijo pa so pritegnjene še številne druge dejavnosti, zlasti prostorsko urejanje in načrtovanje, zainteresirani financerji na občinski, državni in evropski ravni, turistična dejavnost in v zadnjih letih zelo pomembna medijska dejavnost. Kulturna dediščina v procesih popularizacije in trženja hodi v korak s turizmom, ki je najpomembnejši ponudbeni dejavnik vsakega zanj zainteresiranega in usposobljenega okolja. Toda takšna je zgolj pričakovana shema pričakovanj in povezav, medtem ko je delovna praksa pogosto pod pričakovanji, saj ohranjanje dediščine prepogosto spremljajo dejavniki in okoliščine, ki so odsev pomanjkljivega znanja, neobveščенosti javnosti, in odklon lastnikov, ki v ohranjanju zlasti kulturne dediščine vidijo svoj in krajevni razvojni zastoj, oviranje lastnih odločitev in želja.

Dediščino, še posebej kulturno dediščino, se mora obravnavati celostno in celovito, torej raziskovalno medinstitucionalno in multidisciplinarno, tako da si različne stroke prizadevajo ohraniti svoje prepoznavno raziskovalno polje in uveljaviti vse svoje raziskovalne veščine; v procesih celovitega raziskovanja in varovanja je treba tudi aktivno sodelovati pri obravnavanju zlasti t. i. nepremične dediščine v njenih horizontalnih in vertikalnih razsežnostih, da se s takšnim varstvenim in raziskovalnim pristopom zaobsežejo vsa ključna varstvena vprašanja. V horizontalnem varstvenem obravnavanju so v primeru družbeno prestižnih fevdalnih poselitvenih enot pomembni osrednji dvorec, pripadajoča gospodarska, shranjevalna in oskrbna poslopja ter naprave, pripadajoče rekreativne stavbe in zemljišča, parkovne in vrtno površine, gozdni in travniški parki, obdelovalne površine, potoke in naravna ter umetna zajetja vode, gozdovi idr. Pri vertikalnem varstvenem načelu pa se pozornost raziskovalcev usmeri v posamezne varovane enote, se pravi

stavbe, naprave, in sicer od temeljev, kleti, pritličja, etaž in strehe z ostrejšem. Prav nič ne sme biti spregledano, saj spomeniškovarstvena praksa dnevno kaže, da je to največja varstvena ovira in da se zlasti pri evidentiranju in vrednotenju posameznih enot prav zaradi nedoslednega obravnavanja in raziskovanja spregledajo ključne sestavine obravnavane enote, ki so za obnovo, torej t. i. prezentacijo ključnega pomena.

Poleg zavestnega in žal tudi nezavednega odstranjevanja množice bolj ali manj pomembnih enot dediščine iz našega poselitvenega in kulturnega prizorišča so izstopajoč problem nedomišljena strokovna izhodišča obnove enot kulturne dediščine. Najočitnejši primer je eden naših najpomembnejših kulturnih spomenikov, Partizanska bolnica Franja v Dolenjih Novakih pri Cerknem. Bolnico, ki so jo partizani zgradili ob tesnem sodelovanju in predvsem z izvornimi obrtniškim veččinami domačinov, povojni prenovitelji pooblašcene spomeniškovarstvene dejavnosti niso znali uspešno nadzorovati in očitno niti ne voditi. Sicer ne bi večkrat prihajalo do tako očitne devastacije zunanje podobe bolniških barak, ki so jih vsakokratni trenutni prenovitelji vodili po svojih občutkih in nestrokovnih usmeritvah. Iz fotografskih posnetkov v letu konca druge svetovne vojne je namreč mogoče razbrati lisasto barvno prekrivanje, ki so ga oskrbniki bolnice dosegali s pleskanjem z apnom in v apno dodanimi sajami, da so bile tudi lesene zunanjščine bolniških barak barvno čim bolj izenačene z okolico, torej lisastim apnenčastim okoljem. Domnevno okrog leta 1964 pa so v smeri sodobnih vojaških enot izobraženi prenovitelji zunanjščine barak prepleskali v takrat že vse bolj priljubljenih maskirnih Natovih oziroma vojaških barvah. Takšne sodobne potvorbe so se na barakah ohranile vsaj do leta 1983, pozneje pa so barake vendarle prepleskali z okoliškemu skalovju podobnejšimi barvnimi odtenki: s svetlo in temno sivimi. Pri tem pa niso, podobno kot partizanski rokodelci, uporabili apna in saj, temveč obstojne akrilne barve (sic). Šele mednarodni Unescov recenzent je prenovitelje opozoril, da je z njihovim zavzetim delom nekaj zelo narobe. Pozneje je sledilo vsaj še trikratno pleskanje z akrilom in šele podivjana narava septembra 2007 je prenoviteljem ponudila možnost, da bi spomenik, ki naj bi kandidiral tudi na Unescov seznam, upravljali mnogo bolj strokovno. Po nesreči so odgovorni vendarle spoznali, da so za obnovo tako pomembnega spomenika, ohranjenega na izrazito rizičnem območju, dejansko potrebni vrhunski strokovnjaki. In vse kaže, da jim je prva stopnja več ali manj popolne rekonstrukcije vendarle uspela.

Strokovnega premisleka vredna so tudi druga potvarjanja kulturne dediščine, kot so potovanja ptujskih kurentov po svetu in njihova udeležba na športnih tekmovanjih, nedomišljena dozidava zunanjih ali notranjih dvigal ob in v spomeniško zavarovanih stavbah, še posebej dvorcih in graščinah, vnašanje konstrukcijskih prvin lesarske stavbne dediščine v slovensko kulturno okolje, nepoznavanje izvornih načel kamnite gradnje brez veziv ali z vezivi, zlasti apneno malto, v zelo omejenih količinah, razobešanje reklamnih sporočil po kulturnih spomenikih, še posebej po kozolcih, nekritično vnašanje kulturnih prvin in na videz všečnih tujih kulturnih okolij, ne da bi pri tem kdorkoli razmislil o skladnosti obstoječega z vnesenim novim, in tudi sol in košček kruha sta kot dobrodošlica v našem kulturnem okolju še vedno izrazit tujek in večinoma ljudem nerazumljiva.

Uvajanje novosti je sicer del družbenega napredka, toda v nacionalno, regijsko ali krajinsko zavarovanih območjih morajo za vse posege na obstoječem poselitvenem sestavu in ob vnašanju novih, pogosto tujih prvin vendarle veljati določena pravila, podobno kot takšna pravila veljajo v zavarovanih območjih nam vedno všečnih sosednjih držav, kot je dolina Wachau ob Donavi v deželi Spodnja Avstrija. Tam veljajo stroga poselitvena in obnovitvena pravila naravnih in kulturnih struktur, saj se vsi zavedajo, da vpis doline na Unescov seznam kulturne dediščine ni le prestižnega, temveč predvsem ekonomskega in splošno kulturnega, zlasti pa turističnega pomena. In na tak način se varovana dediščina vrača v ekonomske in kulturne vrednosti Avstrije in nikomur ne pride na pamet, da bi pravila ravnanja v prostoru kakorkoli kršil. Kritine in nakloni streh so tam več ali manj enotnih gradiv in videza, ceste se prilagajajo kulturni in naravni aglomeraciji in po vaseh in trgih so najvišje stavbe zgolj zvoniki cerkva.

Zavarovana območja imamo tudi v Sloveniji. Kako znamo z njimi ravnati, jih ohranjati in skrbeti za sporočilnost tamkajšnje naravne in kulturne dediščine je seveda vprašanje, ki venomer buri naša pričakovanja in še posebej pričakovanja ljudi, ki živijo v takšnih zavarovanih območjih. Robanov kot in Logarska dolina sta od leta 1987 posamično zavarovana kot krajinska parka, toda sodbe o formalni zavarovanosti so si s sodbami o dejanski zavarovanosti pogosto v nasprotju. Prav zaradi takšnih nasprotij se je skupina petih konservatorjev celjskega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine leta 1989 odločila, da prouči razgradnjo poselitve in izrabo naravnih danostih predvsem v Logarski dolini. V ta namen je izven institucionalnega okvira izdelala obsežen elaborat *Naravna in kulturna dediščina Logarske*

doline, njeno varovanje in razvoj, ki je sprva naletel na burne odzive, pozneje pa je vendarle bil podpora oblikovanju krajinske varstvene ustanove.

Robanov kot, Logarska dolina in Matkov kot so pomembne sestavine naše kulturne in naravne dediščine (nikakor ne vrednote – te se lahko razvijajo le na ravni človekove osebnosti). Treba jih je varovati, krepiti in ohranjati po načelih sonaravnosti in trajnostnega razvoja, predvsem pa s skrajno mero spoštovanja in odgovornosti. Prav takšne bodo vedno izvrsten vir za krepitev in razvoj krajevnega gospodarstva in predvsem trženje tamkajšnje naravne in kulturne dediščine.

Varstvo kulturne dediščine na Solčavskem

Božena Hostnik in Barbara Klanšek

Kulturna dediščina¹ je neločljivo povezana z življenjem ljudi in naravnimi danostmi prostora, v katerem so ljudje živeli. Predstavlja njihovo identiteto, spomin na prednike ter njihov način življenja. Spreminja se s časom, z odnosom ljudi do lastne preteklosti in identitete ter z njihovim načinom življenja. Tudi kulturna dediščina, ki jo na podlagi veljavne zakonodaje in predpisov varuje Zavod za varstvo kulturne dediščine (dalje Zavod), je raznolika, edinstvena, unikatna. Vsaka zase priča o načinu življenja ljudi, o njihovih obrtniških spretnostih, uporabi materiala, ki je bil na razpolago v ožjem prostoru, o njihovi praktičnosti iz vsakega posameznega objekta in kosa zemlje ustvariti največ, kar so v tistem trenutku ljudje na domačijah potrebovali. Skozi čas se je stavbna dediščina spreminjala, saj so se skozi čas spreminjale tudi potrebe ljudi.

Občina Solčava je eno takšnih zaokroženih območij, v katerem so ljudje živeli v skladu z danostmi, ki jim jih je v preteklosti omogočila in nudila narava. Danes občina obsega štiri naselja: Logarsko Dolino, Podolševo, Robanov Kot in Solčavo, območje pa je poznano kot Solčavsko. Posege na obravnavanem območju določa in regulira Zakon o varstvu kulturne dediščine² (dalje Zakon) ter sprejeti občinski dokumenti.³ V Zakonu je določeno, da »registrirano dediščino sestavljajo: *nepremična dediščina*, ki ohranja nepremičnine ali njihove dele z vrednotami dediščine, vpisanimi v register dediščine, *naselbinska dediščina*, ki predstavlja nepremično dediščino, ki v naravi predstavlja mestno, trško ali vaško jedro, njegov del ali drugo območje poselitve, ter *kulturna krajina*, ki predstavlja nepremično dediščino, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost.«

- 1 Pojem dediščina je definiran kot del stavbe ali celo stavbo, več stavb ali območje. Lastnosti kulturne dediščine pa so opredeljene v Pravilniku o seznamih vrstni dediščine in varstvenih usmeritvah (Uradni list RS, št. 102/10).
- 2 Uradni list RS št. 16/08, 123/08, 8/11, 30/11 odl. US, 90/12, 111/13 in 32/16.
- 3 Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana Občine Mozirje za obdobje od leta 1986–2000, dopolnjenega leta 1989, in srednjeročnega družbenega plana Občine Mozirje za obdobje 1986–1990, usklajenega leta 1989 za območje Občine Solčava – v letu 2001 (Uradno glasilo ZSO, št. 09/2004).

Razlika med kulturno dediščino in kulturnim spomenikom je v varstvenem režimu. V primeru kulturne dediščine se pri *posameznih nepremičninah* ohranjajo njihovi gabariti, zunanjščina, razmerja s sosednjimi nepremičninami in njihova uporaba, na *območjih naselbinske dediščine* se ohranjajo morfološka zasnova naselja, javni prostori, ulične fasade, oblika streh, gabariti, meje in silhuete naselja, na *območjih kulturne krajine* pa se ohranjajo vzorci poselitve v pokrajini, razmerja med odprtim prostorom in naselji, tradicionalna raba zemljišč in vzorci parcelacije, značilna vegetacija, prostorske dominante in panoramski pogledi, oblike terena, spominska obeležja, grobišča in pokopališča ter ostanki struktur.⁴

Kulturni spomenik pa je kulturna dediščina s posebnim statusom, ki si ga pridobi na podlagi akta o razglasitvi. Vsebovati mora prvine, s katerimi je dokazana kontinuiteta ali posamezna stopnja kulturnega in civilizacijskega razvoja, ali predstavljati kakovosten dosežek ustvarjalnosti. Glede na vrednotenje kulturnim spomenikom podeljujemo status kulturnega spomenika lokalnega ali državnega pomena, glede na vsebino jih razvrščamo v varstvene skupine.⁵ Kulturni spomeniki imajo strožji varstveni režim, kot je režim za kulturno dediščino, in predpisuje naslednje: pri *posameznih spomenikih* se varujejo vse zunanje značilnosti, kot so gabariti, zasnova pročelij, tlorisni razporedi, značilni naravni in umetni materiali ter konstrukcijske značilnosti, ustrezna namembnost, značilna pojavnost v prostoru, arheološke plasti in razmerja spomenika ter posebej njegovo *vplivno območje*, ki določa, da morajo biti prostorske ureditve prilagojene prostorskim možnostim tako, da se ohranja družbeni pomen spomenika v prostoru. Pri *naselbinskih spomenikih* se varuje morfološko zasnovo in parcelacijo naselja, javne prostore in njihovo opremo, ulične fasade in strehe v njihovi materialni pojavnosti in barvni skladnosti, gabarite, meje in silhuete naselja, pri *zavarovani kulturni krajini* pa se varujejo značilna raba zemljišč, parcelacija, značilna vegetacija, prostorske dominante, odnos med poselitvijo in odprtim prostorom, kraji spomina in značilna topografska imena.⁶

Z vidika varovanja kulturne dediščine je na Solčavskem petinpetdeset varovanih enot, od tega jih je devetnajst razglašeni za kulturni spomenik lokalnega pomena,

4 ZVKD-1 – 132. člen.

5 Kulturne spomenike razvrščamo glede na strokovni interes temeljnih strok v naslednje varstvene skupine: arheološke spomenike, zgodovinske spomenike, umetnostnozgodovinske oziroma umetnostne in arhitekturne spomenike, naselbinske spomenike, etnološke spomenike, tehniške spomenike, spomenike oblikovane narave, kulturno krajino in knjižnično gradivo.

6 ZVKD-1 – 134. člen.

ena pa je razglašena za kulturni spomenik državnega pomena.⁷ Od teh petinpetdesetih enot je štirideset stavb, sedem spominskih objektov, štiri kulturne krajine, tri arheološka najdišča in eno naselje.⁸

Fotografija 1: Macesnikovo gospodarsko poslopje. Božena Hostnik, Podolševa, 2020.

Na Zavodu je bila prva temeljitejša evidenca dediščine narejena leta 1989 z elaboratom *Naravna in kulturna dediščina Logarske doline – njeno varovanje in razvoj*.⁹ Takrat se je začrtalo območje varovanja (v Logarski dolini do konca doline), obenem pa so se popisali in ovrednotili objekti varovanja. Leta 2008 je Zavod pripravil Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Solčava, ki pa so samo revidirale že obstoječe podatke.

7 Podolševa — Gospodarsko poslopje na Macesnikovi domačiji (EŠD 4584) (Uradni list RS, št. 81/99-3835, 54/2003-2697).

8 V Registru kulturne dediščine je vpisanih 30 389 enot dediščine, od teh enot jih ima 957 kategorijo varstva dokumentarno oz. ostalo.

9 Milena Hazler Papič, Vito Hazler, Alenka Kolšek, Matevž Lenarčič in Vojko Strahovnik, *Naravna in kulturna dediščina Logarske doline, njeno varovanje in razvoj*. Tipkopis NC 272/89, I-II, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, območna enota Celje, Celje 1989.

Prve vloge za izdajo kulturnovarstvenih pogojev in soglasij so na Zavod iz obravnavanega območja začele prihajati leta 1995. Vse do sedaj je bilo obravnavanih sedem-inštirideset objektov. Dosjeji zanje obsegajo od deset pa tudi do sedemdeset različnih mnenj in dopisov, iz česar sledi, da je v določenih primerih Zavod zelo prisoten, ter sodeluje z imetniki dediščine na pozitiven,¹⁰ a včasih tudi negativen način v smislu, da niso izdana soglasja za posege, ki niso skladni z varovanimi usmeritvami. To se najbolj odraža na območju Logarske doline, ki je iz naravovarstvenega vidika zelo turistično privlačna. Posamezniki v imenu »razvoja« oz. lastnih interesov želijo razširiti svojo turistično ponudbo v smislu novih počitniških kapacitet, vendar je treba vedeti, da je v širšem slovenskem merilu območje Solčavskega eno izmed kvalitetnejše ohranjenih, zato je na Zavodu menimo, da je treba vztrajati pri spoštovanju varstvenih režimov, pa čeprav so zaradi nekaterih osebnih interesov negativno sprejeti.

Konservatorji se zavedamo, da so pogoji, pisani na podlagi varstvenih režimov, ki jih določajo Zakon, odloki o razglasitvi oz. sprejeti občinski prostorski akti, za lastnike dediščine pogosto obremenjujoči, saj posegajo v njihovo lastnino in so v nasprotju z njihovo percepcijo razumevanja ohranitve, obnove in vzdrževanja dediščine kot tudi novih posegov na njej. A le na podlagi spoštovanja in razumevanja varstvenih režimov lahko kulturna dediščina pridobi vrednost. V nasprotnem primeru bi Solčavsko lahko hitro postalo območje, na katerem bi domačini (ki imajo pozitiven odnos do preteklosti in svojih prednikov ter njihove zapuščine) le s težavo zadržali pritisk kapitala ter vdor novodobne arhitekturne ustvarjalnosti, območje pa bi hitro postalo uniformiran, moderen »glamping«, kar se trenutno intenzivno dogaja marsikje v Sloveniji.

Obenem pa ugotavljamo, da je pomembno sodelovanje z uporabniki dediščine ter njihovo informiranje in izobraževanje o dediščini sami, predvsem pa uspešna občinska pomoč pri sofinanciranju obnove dediščinskih objektov. Zavod že vrsto let dobro sodeluje z imetniki dediščine na območjih občin, ki imajo razpise za pomoč imetnikom dediščine pri obnovi objektov.¹¹ V novejšem času so imetniki dediščine

10 Omeniti je treba obnovo Macesnikovega gospodarskega poslopja, ki je od Ministrstva za kulturo v preteklosti pridobilo finančna sredstva za menjavo skodlaste kritine. Glej Barbara Klanšek, »Podolševa - gospodarsko poslopje domačije Podolševa 20.« *Varstvo spomenikov: Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva, poročila* 53, Ljubljana 2018, str. 206.

V letu 2020 so bila pridobljena interventna sredstva za zaščito severnega mostovža, letošnje leto pa je bila uspešna prijama na dvoletnem razpisu Ministrstva za kulturo za obnovo objekta.

11 V zadnjih letih se je tako vzpostavil finančni sklad kot pomoč imetnikom pri obnovi v občini Trbovlje, lani v občini Šmarje, že leta deluje v Celju, na Polzeli in v Žalcu, pripravljamo ga v Hrastniku.

v primeru naravnih nesreč (neurja, poplave, potresa ...) upravičeni do skoraj stodontnega povračila škode, imetniki kulturnih spomenikov pa imajo možnost kandidirati na razpisih Ministrstva za kulturo, prednost pa imajo tudi pri razpisih drugih ministrstev in raznih projektih.

Razumevanje kulturne dediščine in njenega pomena je le en vidik konservatorske stroke, v okviru katerega je treba najti dialog tudi z lastniki in uporabniki dediščine, prisluhniti njihovim potrebam in željam, a kljub temu poskušati ohraniti dediščino, kakršno so zapustili predniki. Iskanje kompromisov ni vedno preprosto, zato je žal prepogosto sprejeto na škodo dediščine, a primeri dobrih praks pričajo o tem, da se marsikje najde pot, ki omogoča, da se dediščina ohrani ter s staro ali novo namembnostjo živi naprej. Njeni prebivalci oziroma uporabniki pa se prek zgodovine, arhitekture, pomena in spominov z njo lažje identificirajo. Le na tak način ji zagotovimo možnost ohranitve tudi v prihodnje.

Pomen kulturne dediščine na Solčavskem

Tajda Jerkič, Pika Kristan, Tina Mlinarič

Območje Solčavskega je podvrženo številnim oblikam institucionalnega varstva kulturne dediščine. Med drugim je stičišče štirih varovanih kulturnih krajin: Logarska dolina, Robanov kot, Matkov kot in Podolševa; prvi dve območji imata tudi status krajinskega parka. Te oznake pričajo o formalnem priznavanju bogate naravne in kulturne dediščine tudi na nacionalni ravni. Kot institucija, ki na Solčavskem opredeljuje in varuje kulturno dediščino, deluje Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območna enota Celje (v nadaljevanju ZVKDS OE Celje). Za njeno varovanje pa je na Solčavskem pomembno tudi delovanje domačinov, ki ostanke preteklosti razumejo drugače kot ZVKDS OE Celje – kot zapuščino in predvsem skozi prizmo bivanja. V prispevku se osredinjamo na stavbno dediščino oziroma zapuščino in na razumevanje tako vidika ZVKDS OE Celje kot domačinov. Pokažemo, kako različno razumevanje vpliva na različne prakse ohranjanja ter zakaj in kako lahko bivanje na območju zavarovane kulturne dediščine predstavlja breme. V zaključku podamo nekaj predlogov, oprtih na pričevanja domačinov, in sicer za soustvarjanje praks varovanja, samooskrbe in izobraževanja ter posledično učinkovitejšega sodelovanja med domačini in ZVKDS OE Celje.

Kot študentke etnologije različna razumevanja kulturne dediščine in morebitna trenja med njimi podajamo z oddaljenega pogleda in se pri tem držimo pravil znanstvenega preučevanja. Dediščino namreč lahko preučujemo znanstveno ali strokovno. Prvo teži k temu, da teoretično znanje o njej postavi v kontekst in tako prek raziskovanja odkriva nova spoznanja, strokovno preučevanje pa posreduje znanje v prakso, ne prinaša pa novega.¹ Že znotraj etnologije se vzpostavlja razlika med znanstvenim in strokovnim pristopom, prihaja pa tudi do različnih razumevanj dediščine. Cilj našega prispevka tako ni presoja, kaj je »prava« dediščina ali način njenega vrednotenja, temveč kritična refleksija vzrokov trenj med različnimi akterji.

1 Rajko Muršič, »Uvod: h kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke.« V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v očeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 10.

Preteklost v rokah sedanjosti

Skoraj štirideset let stara opredelitev dediščine, ki je bila sprejeta na britanski nacionalni konferenci – torej tistih elementov kulture, ki jih je prejšnja generacija ohranila in predala sedanji in kar si slednja prizadeva ohraniti za prihodnjo² – še danes velja za večinsko razumevanje kulturne dediščine. Pri tem je pomembna tudi opredelitev organizacije UNESCO iz sedemdesetih let 20. stoletja. Ta je pozornost na dediščino usmerila v času po razdejanju druge svetovne vojne.³ Zaradi strahu pred »uničevalskimi vojaškimi stroji sodobne civilizacije«⁴ je postala potreba po simboli in materialni prepoznavnosti skupnosti vse aktualnejša in tako je kulturna dediščina postala vrednota, ki obstaja znotraj okvirov institucionaliziranega družbenega reda oziroma v merilih države.⁵

Status kulturne dediščine se vzpostavlja retrogradno – kar danes razumemo kot dediščino, so bile v preteklosti (zgoj) prvine spreminjajočih se snovnih in nesnovnih bivalnih okolij, praks, verovanj ipd., v sodobnosti pa so prepoznane kot družbeni in kulturni elementi, vredni ohranjanja. Pomen dediščine tako projiciramo v preteklost, izbira njenih elementov pa je vedno arbitrarna, določena glede na (ideološko) predstavo o tem, kaj je vredno ohraniti – dediščina namreč ni nekaj »danega«, »objektivnega« ali »naravnega«, temveč je zmeraj stvar dogovora, kar je tudi razlog mnogih trenj pri razumevanju, kaj je in kaj ni dediščina. Z dediščino posredujemo preteklost v sedanjost in spreminjamo njen kontekst, kar pomeni, da je vselej odvisna od potreb sedanjosti.⁶ Varovanje dediščine lahko razumemo kot odziv na travmo zaradi hitrih in velikih sprememb ter kot strah

-
- 2 Božidar Jezernik, 'Preteklost in dediščina.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 11.
 - 3 Rajko Muršič, 'Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 30.
 - 4 Rajko Muršič, 'Uvod: H kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 7.
 - 5 Rajko Muršič, 'Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 31.
 - 6 Božidar Jezernik, 'Preteklost in dediščina.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 19, 22.

pred prihodnostjo – (stavbna) dediščina ima funkcijo »otokov stabilnosti in varnosti v nemirnem morju nenehnih sprememb«,⁷ pomembna je namreč predvsem zato, ker nasprotuje minljivosti, ki je v sodobnosti močno prisotna. Za tak učinek skrbijo institucije za ohranjanje preteklosti, saj jo prek otipljivih ostankov podrejajo sodobnim definicijam resničnosti.⁸

Dediščina je torej predmet konsenza, kar je tudi razlog, da jo različni akterji različno razumejo. Na tem mestu uvajamo poimenovanje zapuščina, ki je od izraza dediščina vrednostno nevtralnější, pomeni pa vse, kar so domačinom zapustili predniki. Čeprav so stavbe na Solčavskem, ki so opredeljene kot kulturni spomenik, podedovane od prednikov in zato predstavljajo dediščino v dobesednem pomenu besede,⁹ želimo razločevati med zapuščino kot domačinskim razumevanjem na eni in kulturno dediščino kot institucionalnim razumevanjem na drugi strani, pri čemer je slednja ovrednotena in podvržena sistematični skrbi države in se kot taka instrumentalizira kot element (nacionalnega in lokalnega) ponosa in identitete.¹⁰ Domačini sicer za poimenovanje kulturne dediščine večinoma uporabljajo izraz dediščina, a zaradi jasnosti besedila pri naslavljanju vidika domačinov v nadaljevanju uporabljamo besedo zapuščina.¹¹ V nasprotju z institucionalnim varovanjem dediščine, se zapuščina nanaša na razmerje med domačini in predmeti (v tem primeru stavbami), ki je pogosto čustveno obarvano. V ospredju je ohranjanje zapuščine, saj z njo vzdržujejo identiteto kraja in skupnosti, ki tam živi. Varovanje razumemo kot skrb za statično »zamrznitev« podobe kulturnih spomenikov in krajine skozi čas, ohranjanje pa kot progresivni proces, pri katerem domačini ohranjajo glavne elemente in pri tem nadgrajujejo zunanjo podobo stavb v skladu s svojimi potrebami in razumevanjem bivanja.

7 Božidar Jezernik, 'Preteklost in dediščina.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 19, 22.

8 Božidar Jezernik, n.d., str. 23.

9 Bojan Baskar, 'Avstro-ogrska zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v obeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 41, 42.

10 Bojan Baskar, n.d., str. 46-47.

11 Nemara tudi odsotnost različnega poimenovanja prispeva k nerazumevanju dveh načinov ravnanja s kulturno dediščino.

Na Solčavskem imajo oznako kulturne dediščine različni družbeni in kulturni elementi (npr. solčavski govor,¹² čebelarstvo, igranje citer), a se v prispevku osredinjamo na stavbno dediščino. Stavbe, ki so danes prepoznane in varovane kot kulturna dediščina, so bile nekoč pogosto narejene po zgledu preteklih bivališč,¹³ z materialom, ki je bil prebivalcem na voljo za gradnjo. V procesu dediščinjenja¹⁴ se večasih običajnim (torej nezavarovanim) stavbam pripne simbolni pomen unikatnosti, mojstrskosti in iznajdljivosti, ki se uporablja kot orodje za ustvarjanje povezane lokalne ali nacionalne identitete.

Slovenija ima relativno močno tradicijo ščitenja območij naravnih in kulturnih znamenitosti. Prvi poskusi zaščite datirajo že v začetek 19. stoletja, ko je Avstro-Ogrska opredelila predmete, ki imajo vrednost kulturnega spomenika.¹⁵ Leta 1913 je bil ustanovljen Deželni urad za spomeniško varstvo na Kranjskem, predhodnik današnjega ZVKDS, ki ima torej več kot stoletno kontinuiteto. Danes institucionalno varovanje naravne in kulturne dediščine poteka pod okriljem Ministrstva za okolje in prostor ter Ministrstva za kulturo (pod okriljem katerega deluje tudi ZVKDS). ZVKDS v sedmih območnih enotah strokovno in pravno varuje registrirano kulturno dediščino na podlagi zakona, ki upošteva mednarodne konvencije o kulturni dediščini. Register nepremične kulturne dediščine¹⁶ se je na Slovenskem vzpostavil že leta 1991, vendar je vloga ZVKDS postala pomembna nekoliko pozneje, leta 1996. Od takrat dalje se enote dediščine v register vpisujejo po predlogih Zavoda.¹⁷ V register varstva nepremične stavbne dediščine je na Slovenskem območju vpisanih 16 050 enot.¹⁸ Od tega je devetintrideset

- 12 Od leta 2020 je solčavski govor vpisan v nacionalni Unescov seznam nesovne kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo, 'Opis enote nesovne kulturne dediščine: Solčavski govor.' Spletni vir: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NESNOVNA/RNSD_SI/Rzd-02_00083.pdf (pregledano 10. 4. 2021).
- 13 »Saj, tukaj gor je bil Knezovi, je bil gradbenik in so vse hiše naredili po enem vzorcu. Pa to verjetno še vi veste vse, da so stare kmečke hiše imele enak razpored sob.« Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.
- 14 Bojan Baskar, 'Avstro-ogrski zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija.' Bojan Baskar, n.d., str. 42.
- 15 Vito Hazler, 'Protection and Presentation of Cultural heritage in the Triglav National Park and in Regional and Landscape parks in Slovenia.' *Etnološka istraživanja*, let. 15, Hrčak 2010, str. 53.
- 16 Register kulturne dediščine sestavljajo trije deli – register nepremične dediščine, register premične dediščine in register žive dediščine.
- 17 Ministrstvo za kulturo, 'Register kulturne dediščine.' Spletni vir: <https://www.gov.si/teme/register-kulturne-dediscine/> (pregledano 9. 4. 2021).
- 18 Ministrstvo za kulturo, 'Iskanje enot nepremične kulturne dediščine.' Register kulturne dediščine. Spletni vir: <http://rkd.situla.org/> (pregledano 10. 4. 2021).

enot lociranih na območju občine Solčava¹⁹ – deset jih je razglašenih za spomenik, preostale pa so varovane v prostorskih aktih.²⁰ Na seznamu so tudi štiri območja kulturne krajine.²¹

Zavarovano območje Solčavskega je rezultat različnih pobud, ki so se zvrstile v preteklosti. Prva organizirana dejavnost na področju varstva dediščine sega v leto 1931, ko so zaradi obiskovanja okoliških hribov želeli zaščititi naravo. Pojavila so se prizadevanja za ustanovitev narodnega parka Logarska dolina-Okrešelj, vendar do realizacije zaradi druge svetovne vojne ni prišlo. Območje je bilo tudi po drugi svetovni vojni na seznamu znamenitih območij, ki so bila z uvedbo novega zakona o varstvu kulturne in naravne dediščine v vrsti za nacionalno zaščito, vendar je trajalo še nekaj let, preden je bila Logarska dolina razglašena za krajinski park.²² Prioriteta varovanja je bila višja tudi zaradi krajinske in ekološke degradacije po drugi svetovni vojni. Leta 1950 so kot naravno znamenitost zavarovali Robanov kot,²³ zavarovanje Logarske doline pa se je uresničilo sedemintrideset let zatem. Tedaj se je pojavila želja po regulaciji v okviru krajinskega parka, ki je izhajala predvsem iz opažanj domačinov. Ker so dolino v osemdesetih letih vse bolj kazili obiski dnevnih turistov,²⁴ je občina Mozirje leta 1987 razglasila krajinski park Logarska dolina. Pri tem je bila pomembna iniciativa lokalne skupnosti, ki je leta 1992 ustanovila podjetje Logarska dolina d. o. o.²⁵ S finančnimi sredstvi, pridobljenimi z vstopninami v Logarsko dolino, so uredili sprehajalne poti, ogradili pašnike, dodali

19 Ministrstvo za kulturo, 'Iskanje enot nepremične kulturne dediščine.' Register kulturne dediščine. Spletni vir: <http://tkd.situla.org/> (pregledano 15. 4. 2021).

20 Navedeni podatki so iz leta 2008 in so za območje občine Solčava najnovejši. Glej Tanja Hohneč, 'Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Solčava.' Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje, Celje 2008. Spletni vir: https://gis.gov.si/MK_eVRDpredpis/SZ/eVRD_SZ_Solcava_2008_02_00.pdf (pregledano 9. 4. 2021).

21 Na območju Solčavskega so na 103 km² 104 enote naravne dediščine. Tanja Lešnik Štuhec, 'Strategija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko 2011–2015 (STRTOS 2011–2015): vizija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko (VRTOS) 2011–2015 s pogledom na 2020.' Elaborat, Solčava 2011, str. 40.

22 Tomaž Gerl, 'Načela varstva naravne dediščine na primeru Krajinskega parka Logarska dolina.' Neobjavljeno magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana 2004, str. 2.

23 Vito Hazler, 'Protection and Presentation of Cultural heritage in the Triglav National Park and in Regional and Landscape parks in Slovenia.' *Etnološka istraživanja*, let. 15, Hrčak 2010, str. 51.

24 Sogovorniki so kot najvidnejši poseg omenjali kurjenje in piknike na prostem.

25 Iniciativa je tudi odgovor na nezagotovljena sredstva za upravljanje krajinskega parka ob razglasitvi, eden izmed povodov za ustanovitev Logarske doline d. o. o. je bila tudi nesprejemljiva ideja o gradnji teniških igrišč in igrišč za polo.

Fotografija 1: Logarska dolina v tridesetih letih 20. stoletja. Arhiv Urške Lenar.

informativne table. V tem obdobju se je zaradi nasprotovanja čezmerni turistični aktivnosti neformalno organizirala tudi skupina strokovnjakov s področja varovanja kulturne dediščine, ki je pripravila elaborat o videzu stavbne dediščine ter popisala pomembne spomenike ljudske umetnosti, bivalnih in gospodarskih poslopij, kar je kasneje služilo kot osnova pri pripravi varovalnih aktov.²⁶

Posamezni elementi stavbne dediščine – rezbarjeni detajli, strehe, prekrite z macesnovimi skodlami, stare žage, mlini, kašče, čebelnjaki in mostovži – se povezujejo z načinom rabe kmetijskih površin (pašniki, gozdovi, hlevi), vzorcem poselitve in oddaljenim, panoramskim pogledom na gore v ozadju ter tvorijo štiri zavarovana območja kulturne dediščine oziroma štiri kulturne krajine (Logarska dolina, Robanov kot, Podolševa in Matkov kot), kot jih opredeljuje ZVKDS OE Celje. V njih niso zavarovani zgolj posamezni kulturni spomeniki, temveč celostna podoba območja. S tem se podoba krajine »zamrzne« v preteklem času, pomen varovanja v sedanjosti pa sega tudi v prihodnost, saj ideja dediščine zajema ohranjanje za prihodnje generacije. ZVKDS OE Celje skrbi za varovanje statične podobe pokrajine, kuliso, ki se skozi čas bistveno ne spreminja. Zavarovana stavbna dediščina je resda živeta resničnost prebivalc in prebivalcev, pomembna pa je tudi za kultivacijo turistične destinacije, saj je na Solčavskem turizmu ena izmed pglavitnih gospodarskih panog. Po mnenju domačinov turisti v Solčavo ne zahajajo samo zaradi bogate narave, temveč so navdušeni tudi nad ohranjeno stavbno dediščino, ki reprezentira način življenja ljudi v preteklosti, ko so bili neposredno povezani z naravnim okoljem.

Do kod sega varovanje?

Zdi se, da imajo akterji na področju kulturne oziroma stavbne dediščine (lastniki, strokovnjaki, lokalna skupnost in drugi uporabniki) na Solčavskem skupni cilj: varovanje in ohranjanje kulturne dediščine. V nadaljevanju pa predstavljamo, kako lahko različna razumevanja kulturne dediščine oziroma zapuščine vplivajo na različne načine ravnanja z njo.

26 Hazler Papič, Milena, Vito Hazler, Alenka Kolšek, Matevž Lenarčič in Vojko Strahovnik, Naravna in kulturna dediščina Logarske doline, njeno varova nje in razvoj. Tipkopis NC 272/89, I-II, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, območna enota Celje, Celje 1989. Glej Hazler Papič, Milena, Logarska dolina. *Varstvo spomenikov: Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, let. 32, Ljubljana 1990, str. 288-289.

Pri varovanju kulturne dediščine je pomemben pravnoformalni vidik, ki lahko kulturno dediščino v praktičnem smislu reducira na zakon o varovanju, odloke in raznovrstna dovoljenja ter soglasja. Na tem mestu je smiselno poudariti primer doma na Okrešlju, ki dobro povzame paradoksalno razmerje med pravno-formalno priznanim območjem zavarovane kulturne dediščine in območjem, ki takega priznanja nima.²⁷ Gre za primer nedavno pogorelega Frischaufovega doma, prvotno zgrajenega leta 1876, saj na njegovem mestu poteka gradnja nove planinske kočice, do katere imajo nekateri domačini zadržke. Planinska kočica je arhitekturno zasnovana v modernjšem slogu in bo »moderna, sodobna in ekološko varčna kočica, ki bo zadostila vsem novodobnim smernicam in trendom gradnje koč v Alpah«,²⁸ s tem pa ne sledi zgledu »tradicionalne« gradnje koč na planinah in v nasprotju s pričakovanji domačinov ni podobna stari kočici. Okrešelj je pomemben prostor zaradi izjemne narave, kar je bilo ugotovljeno že leta 1931, ko so potekala sicer neuspešna prizadevanja za ustanovitev narodnega parka. Kljub neformalno priznani naravni in kulturni izjemnosti območja ta nima pravno priznanega statusa, kar pristojne institucije omejuje pri podajanju pravno veljavnih mnenj. Gradnja nove planinske kočice na Okrešlju zato tudi ni podvržena enakemu režimu, kot so mu zaradi varovanja stavbne dediščine podvrženi prebivalci zaščitene območij. Zaradi smernic varovanja dediščine, ki jih določa ZVKDS OE Celje, med domačini pogosto prihaja do frustracije, hkrati pa je v njihovi bližini objekt – dom na Okrešlju –, ki ni deležen enakih kriterijev. Frustracijo najverjetneje povečuje tudi dejstvo, da veliko Solčavanov in Solčavank ceni zapuščino in skrbi zanjo. Dom na Okrešlju razumejo kot zapuščino, ki bi jo bilo treba ohraniti, zato se ne strinjajo z moderno zasnovo kočice. Septembra 2020 je bil postavljen temeljni kamen nove kočice, kar je Planinsko društvo Celje Matica beležilo kot pomemben simbolni dogodek za celjsko planinsko društvo in prihodnost novega doma,²⁹ pri Solčavanah in Solčavankah pa ni bil enako sprejet:

»Zdajle imamo zaradi Okrešlja tako: nas tukaj po domače povedano jebejo, oprostiti izrazu, gor pa ni problema, kaj se dela. Ja gor pa ni več pas tisti, kjer bi bila kulturna dediščina vključena, in to ni prav!«³⁰

27 Sicer je pri določanju meja kulturnih območij omembe vredno tudi vprašanje planin, ki so del solčavskih domačij, vendar segajo zunaj zavarovanega območja kulturnih krajin ter posledično zunaj režima varovanja.

28 Dom na Okrešlju. Spletni vir: <https://dom-na-okreslju.si/home> (pregledano 25. 3. 2021).

29 Katja Petrovec, »Na Okrešlju pestro leto 2020.« Dom na Okrešlju. Spletni vir: <https://dom-na-okreslju.si/novice/na-okreslju-pestro-leto-2020> (pregledano 11. 4. 2021).

30 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

Fotografija 2: Koča na Okrešlju, dozidana v šestdesetih letih 20. stoletja. Arhiv Urške Lenar.

Fotografija 3: Frischaufov dom na Okrešlju leta 2018. Arhiv Urške Lenar.

Fotografija 4: Vizualizacija zasnove novega doma. Rok Bordon, 2020.

Na tistih območjih Solčavskega, ki so pod kulturnovarstvenim režimom in kjer veljajo predpisi ZVKDS OE Celje, ki določajo, kaj in kako lahko gradijo in obnavljajo, konflikti med formalnimi zahtevami ZVKDS OE Celje in potrebami domačinov niso redki, četudi oboji stremijo k ohranjanju stavbne dediščine. Kljub temu da se domačini z nekaterimi regulacijami ne strinjajo, menijo, da je prav, da je območje zaščiteno in da zanj obstajajo pravila in ukrepi:

»Jaz mislim, da bi Logarska v vsakem primeru bila slej ko prej, tudi če ne bi bilo parka, pod neko zaščito kulturne dediščine. Kar je prav. /.../ So delujoče kmetije, to je najbolj zanimivo, da so večinoma kmetije, delujoče kmetije in se s tem ohranja način življenja od nazaj. Nadaljujemo tradicijo. Drugač pa ne bi bila zanimiva, če bi bilo tukaj dvajset hiš ali trideset, to bi bila čisto druga situacija. Če ne bi bilo zaščite kulturne dediščine, bi bilo čisto možno, da bi se zgodilo. Tako, da je po mojem mnenju nujno, da smo pod nekimi pogoji in tako naprej.«³¹

Domačini menijo, da ZVKDS OE Celje gleda na zadevo predvsem skozi teoretično podlago, ki je orientirana na varovanje »zamrznjene« podobe stavbne dediščine, domačini pa opozarjajo, da s tem spregledajo praktične vidike. Nekateri domačini označijo zaposlene celo kot uradnike, ki gledajo na zadevo predvsem skozi papirologijo, ob tem pa ne želijo vzpostavljati pogajanja z domačini, pri katerem bi upoštevali njihove potrebe in praktičen vidik ohranjanja.³² Občutek imajo, da se ZVKDS OE Celje osredinja zgolj na zunanost in »včasih vidijo preveč plastično stvari«,³³ ob tem pa prezrejo slabšanje kvalitete bivanja, ki ga stroga regulacija (lahko) prinese. Velikokrat je za stavbe, ki jih lastniki ne uporabljajo ali ne potrebujejo, težko pridobiti finančna sredstva za obnovo. V primeru, ko je sredstev premalo tudi za obnovo bivanjskih prostorov, lahko prihaja do težavnih situacij. Eden izmed takih primerov je domačija Macesnik, za katero so v letu 2016 pridobili delno sofinanciranje za obnovo strešne kritine. Obnova in vzdrževanje močno dotrajanega mostovža, ki vodi do bivalnega poslopja, pa lastnici pomeni velik finančni zalogaj.

31 Urška Lenar, intervju, Logarska dolina, 23. 9. 2020.

32 Pravila ohranjanja dediščine niso prilagojena niti okoljskim in podnebnim spremembam, kar lahko sploh v prihodnjem obdobju postane velika težava za prebivalce.

33 Andreja Bizjak, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.

Dediščina kot breme

Ohranjanje videza solčavskih domačij je pogojeno predvsem z obnavljanjem, kar predstavlja tudi možnost ohranjanja znanj, spretnosti in ustvarjalnosti domačinov z uporabo surovin iz okolice. Pomembna sestavina je še občutek pripadnosti lokalni skupnosti. Več domačinov poudarja, da jim je ohranjanje stavb in kulturne krajine³⁴ pomembno in da imajo za to ponotranjen občutek: »V zavesti vsakega posameznika, se mi zdi, na Solčavskem je nekak ohranjanje narave. Narave, stavbarske kulture, dediščine, vsega a ne.«³⁵ Zapuščino želijo ohranjati, vendar jim to pomeni tudi breme. Pri uresničevanju svojih želja in potreb jih prav tako omejuje odnos z ZVKDS OE Celje, kar je poudaril eden izmed sogovornikov:

»Ne vem, bi delal recimo tudi enostavni objekt. In se držijo kot pijanec plota, kakor je bilo včasih. Saj je prav. Samo jaz pa mislim, da bi bilo fajn, če bi tudi mi kaj pustili za nami. Pač oni so pustili, saj ni nujno, da so oni vse prav imeli. Jaz bi pa malo izboljšal, po moje izboljšal, po njihovo ne.«³⁶

Izjava nakazuje na razumevanje tega, da gre za zapuščino preteklih generacij, ki živi tudi v sedanjosti. Predniki se niso obremenjevali z idejo o kulturni dediščini, v današnjem času pa zavarovanost dediščine predstavlja odgovornost, ki omejuje domačine, da bi svobodno, brez pravnih omejitev gradili in kot njihovi predniki zapustili nekaj za prihodnje generacije. Za kulturno dediščino bi zato lahko rekli, da je ujeta v »medsvetju«, v vmesnem prostoru med preteklostjo in sedanostjo.³⁷ To jo postavlja v protisloven položaj, saj predmeti in dejanja lahko postanejo dediščina šele takrat, ko jih ni več mogoče uporabljati v skladu z »duhom časa«. Že v osnovi kulturna dediščina izhaja iz konsenza,³⁸ da imajo neka stavba, področje

34 Npr. raba zemljišč, pravilo o nedeljivosti kmetij – vse to so prakse, ki jih izvajajo domačini, obenem pa so delno tudi del 132. člena ZVKD-1 (ohranjajo se vzorci poselitve v pokrajini, razmerja med odprtim prostorom in naselji, tradicionalna raba zemljišč in vzorci parcelacije, značilna vegetacija, prostorske dominante in panoramski pogledi, oblike terena, spominska obeležja, grobišča in pokopališča ter ostanki struktur).

35 Klemen Matk, intervju, Matkov kot, 24. 9. 2020.

36 Medard Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

37 Rajko Muršič, »Kulturna dediščina: Nerazrešljive dvoumnosti svetega v profanem.« V: Dan Podjed, ur. *Kulturna dediščina preteklosti za lepšo prihodnost*. Evropski kulturni in tehnološki center, Maribor 2010, str. 5.

38 Muršič celo trdi, da so si termin kulturna dediščina izmislili politiki: »Kot sem to že večkrat postoril, moram še enkrat ponoviti, da kulturna dediščina ni znanstveni koncept, temveč kategorija, ki so si jo izmislili politiki, da bi preprečevali uničevalske pohode tiranov in nespametno

ali dejanje vrednost za družbo in za spoznavanje njene preteklosti, zaradi njihove vrednosti pa jih je treba zavarovati.³⁹ Domačini, ki so zapuščino prevzeli od prednikov, kljub njenemu preteklemu značaju z njo živijo, zato je niti ne dojemajo kot statično »zamrznjene« v času, temveč kot nekaj, kar lahko upravljajo, po potrebi spreminjajo, izboljšujejo ali dopolnjujejo. Praktičen vidik vsakdanjega življenja z zapuščino trči ob bolj statično zakonsko varovanje kulturne dediščine. Mnogi zato odnos z ZVKDS razumejo kot »*vtikovanje*«⁴⁰ v gospodarsko svobodo človeka, kar je v ospredju predvsem pri odnosu domačinov do lastnih gospodarskih poslopij. Na nekaterih domačijah se primarno ukvarjajo s kmetijstvom, vendar se zaradi življenja na varovanem območju spopadajo z akterjem, ki posredno omejuje njihova gospodarska prizadevanja. Na drugih domačijah kmetijstvo ne pomeni več primarne dejavnosti ali pa je ta dejavnost popolnoma opuščena. Oboji pa se srečujejo s finančno obremenitvijo: prvi zaradi gospodarskih potreb in pogosto dražjimi stroški obnove, drugi pa so poleg izdatkov za obnovo primorani objekt obdržati, kljub temu da ne služi več primarni funkciji.

Varstvo kulturne dediščine je težko izvesti brez ukrepov, ki bi na neki način posegali v pravice individualne in skupne rabe, težave pa nastopijo – kot je razvidno na primeru Solčavskega –, kadar so zahteve po varovanju v nasprotju s potrebami vsakdanjega življenja.⁴¹ Zvezda Delak Koželj v delu *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine* navaja opažanja o nesorazmerju med omejitvami lastninskih pravic in javnim interesom varovanja kulturne dediščine. Slednje se nanaša tudi na odsotnost finančnih spodbud, saj *Zakon o varstvu kulturne dediščine* določa le financiranje vzdrževanja in obnove kulturnih spomenikov.⁴² Po univerzalnem sistemu vrednotenja, oblikovanem za potrebe upravljanja s svetovno kulturno dediščino,⁴³ lahko vre-

brisanje tistega zgodovinskega spomina, ki je po presoji poklicanih pomembno za celotno človeštvo.« (Rajko Muršič, 'Kulturna dediščina: Nerazrešljive dvomnosti svetega v profanem.' V: Dan Podjed, ur. *Kulturna dediščina preteklosti za lepšo prihodnost*. Evropski kulturni in tehnološki center, Maribor 2010, str. 5).

39 Rajko Muršič, 'Kulturna dediščina: Nerazrešljive dvomnosti svetega v profanem.' V: Dan Podjed, ur. *Kulturna dediščina preteklosti za lepšo prihodnost*. Evropski kulturni in tehnološki center, Maribor 2010, str. 5.

40 Klemen Matk, intervju, Matkov kot, 24. 9. 2020.

41 Zvezda Delak Koželj, *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine*. Zavod za varstvo kulturne dediščine, Ljubljana 2009, str. 7, 8.

42 Zvezdana Delak Koželj, n.d., str. 42.

43 Feilden in Jokiletho po Zvezda Delak Koželj, *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine*. Zavod za varstvo kulturne dediščine, Ljubljana 2009, str. 58, 59.

dnosti kulturne dediščine umestimo v dve krovni kategoriji: kulturne ter sodobne družbenoekonomske vrednosti.⁴⁴ Akterji lahko znotraj kategorij prepoznavajo različne vrednosti kulturne dediščine kot bolj ali manj pomembne. Za nekatere domačine ima lahko dediščina večjo ekonomsko vrednost (v povezavi s tržno dejavnostjo v obliki nastanitve, turizma ali izobraževalno vrednost v povezavi z muzejsko dejavnostjo), za druge pa ima lahko predvsem identitetno vrednost (čustveno navezanost, pripadnost kraju ali identifikacijo s predniki). V ospredje lahko uvrščamo tudi funkcionalno vrednost (zlasti pri obravnavi objektov, ki so v zasebni lasti, hkrati pa so prepoznani kot kulturna dediščina). Tako nekatere stavbe še danes ohranjajo svojo prvotno funkcijo, druge stavbe pa jo izgubljajo. Na tem mestu se okviru varovanega območja srečajo z osebnimi interesi glede obnove, rušenja ali novogradnje stavb.

Nekateri Solčavani in Solčavanke poudarjajo, da se v določenih pogledih počutijo nelagodno zaradi vnaprej določenega videza doline. Tako postavljajo pod vprašaj »pravilnost videza«, ki temelji na predpisih zunanjega akterja in ne na željah domačinov. Menijo, da bi njihov pogled na ohranjanje dediščine moral pretehtati stremljenja ZVKDS OE Celje, saj so oni tisti, ki živijo z dediščino ter s finančnim in praktičnim vložkom skrbijo za njeno ohranjanje. *Zakon o varstvu kulturne dediščine* sicer določa varovanje kot sklop ukrepov, s katerimi se zagotavlja nadaljnji obstoj in vzdrževanje, obnova in oživljanje kulturne dediščine, ustavno pa je tudi določeno, da je vsakdo dolžan prispevati k varovanju naravnih znamenitosti, redkosti ter kulturnih spomenikov.⁴⁵ Vito Hazler je leta 2010 kot enega izmed večjih problemov v zaščitenih območjih prepoznal oddaljenost državnih institucij od vsakdanjega življenja; ugotavlja, da je med strokovnjaki in državljani premalo sodelovanja v obliki izobraževanj in mentoriranja.⁴⁶ To je nekaj, kar v odnosu do predstavnikov ZVKDS OE Celje poudarjajo domačini. Ne gre za to, da ne bi želeli ohranjati zapuščine, pogrešajo pa jasnejša navodila in izobraževanja o smernicah,⁴⁷ ki jih morajo upoštevati. Prav tako pogrešajo informacije o formalnih postopkih varovanja. To ugotavlja tudi Hazler, ki poudari, da je ključno sodelovanje z lokalnim prebivalstvom, ki mu mora biti omogočena določena mera sodelovanja pri ustvarjanju

44 Med kulturne vrednosti uvršča identitetne vrednosti, relativne umetniške ali tehnične vrednosti in vrednosti redkosti, med sodobne družbenoekonomske vrednosti pa uvršča ekonomske, funkcionalne, izobraževalne, družbene in politične vrednosti.

45 Zvezda Delak Koželj, n.d., str. 52.

46 Vito Hazler, 'Protection and Presentation of Cultural heritage in the Triglav National Park and in Regional and Landscape parks in Slovenia.' *Etnološka istraživanja*, let. 15, Hrčak 2010, str. 53.

47 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

smernic.⁴⁸ Podobno pomembno vlogo imajo domačini pri posedovanju večšin in znanja o zapuščini, ki so lahko osnova za kvalitetno obnovo kulturnih znamenitosti in zaščite narave.⁴⁹

Solčavani in Solčavanke problematizirajo predvsem komunikacijo z ZVKDS OE Celje in pomanjkanje terenskega dela konservatorjev, med katerim bi lahko prisluhnili željam domačinov in tako ocenili razmerje med predpisi in realizacijo obnov. Nekateri imajo občutek, da ukrepom primanjkuje »*zdrave kmečke pameti*«. ⁵⁰ Pravijo, da o tem težko sodijo, a se jim zdi, da je življenje zaradi tega »*težje kot drugje*«. ⁵¹ Nekateri (prestroke) predpise označijo celo kot način odvzemanja svobode. Ena izmed sogovornic je na primer poudarila, da ZVKDS OE Celje ne odobrava ograje, s katero je zaščitila svoj »*intimni prostor*« ⁵² pred očmi turistov, in tako čuti, da posega v njene zasebne odločitve. Mnogi prebivalci Logarske doline menijo, da zaposleni niso pravični do njih, saj jim kljub temu, da je podoba doline lepo ohranjena in da se trudijo, da bi se zapuščina v večji meri ohranila taka, kot je, očitajo, da k ohranjanju ne prispevajo dovolj. Nelagodje občutijo, ker jih prepogosto grajajo in se posvečajo predvsem željam domačinov po spremembah, ki ne sovpadajo z varstvenimi režimi. Strokovnjaki iz ZVKDS OE Celje pa niso pozorni na njihova prizadevanja v primerih, ko zadeve opravljajo pravilno. Problematizirajo tudi odsotnost dialoga, skozi katerega bi prisluhnili njihovim željam oziroma prek katerega bi lahko dosegli soglasje. Domačini poudarjajo kontinuiteto bivanja na območju Solčavskega. Svoja stališča legitimirajo z dejstvom, da je ZVKDS OE Celje v odnos med domačini in zapuščino vstopil šele nedavno, ⁵³ medtem ko sami na tem območju »prebivajo« več stoletij. To je izrazito pri domačijah, ki imajo – sodeč po zapisih iz gornjegrajskega urbarja – vsaj šeststoletno zgodovino. ⁵⁴ Prav ta dolgotrajna rodbinska prisotnost legitimira odločanje o življenju na Solčavskem, ohranjanje zapuščine ter gospodarjenje z njo. Zato pri sodelovanju z ZVKDS OE Celje prihaja do nezadovoljstva:

48 Vito Hazler, 'Protection and Presentation of Cultural heritage in the Triglav National Park and in Regional and Landscape parks in Slovenia.' *Etnološka istraživanja*, let. 15, 2010, 67.

49 Vito Hazler, 'Protection and Presentation of Cultural heritage in the Triglav National Park and in Regional and Landscape parks in Slovenia.' *Etnološka istraživanja*, let. 15, 2010, 67.

50 Andreja Martinčič, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

51 Andreja Martinčič, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

52 Andreja Bizjak, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.

53 Klemen Matk, intervju, Matkov kot, 24. 9. 2020.

54 Klemen Matk, intervju, Matkov kot, 24. 9. 2020.

»Zavod bi moral bolj sodelovati, pa bolj upoštevati nas domačine. Bom rekel take, res avtohtone domačine, ne tistega, ki se je preselil tamle pa da je dve leti v Logarski /.../. Tak, ki že celo življenje, pa predniki, živi: takega je treba upoštevati.«⁵⁵

Napetosti med ZVKDS OE Celje in domačini pre pogosto preglasijo primere zgledega sodelovanja in komunikacije. Vendar nekateri Solčavani in Solčavanke povedo, da so imeli pozitiven odnos takrat, ko jim je ZVKDS OE Celje jasno podal smernice obnove ter ko so bili tudi sami (domačini) pripravljani na usklajevanje.⁵⁶ Svetovanje je v teh primerih ključno:

»Nam je bilo to bolj v redu kot pa ne, smo v redu sodelovali, so nam pomagali izvajalce najti. Kakšen dober nasvet so imeli kdaj, kako kaj rešit. Včasih jim tudi kaj ni bilo všeč, pa je zmeraj kompromis možen.«⁵⁷

Podoba nekoč in danes

Osnova za sistematično in učinkovito ohranjanje kulturne krajine, ki smo ga primerjale z »zamrznitvijo« stavbne in krajinske podobe, so urejeni predpisi. V letu 2008 so strokovni delavci ZVKDS OE Celje pripravili nov dokument, v katerem so združili razdrobljene smernice za varovanje kulturne dediščine in dodali seznam obstoječih kulturnih spomenikov na območju občine Solčava.⁵⁸ Istega leta je prišlo tudi do najnovjših sprememb *Zakona o varstvu kulturne dediščine*,⁵⁹ zato domačini to leto prepoznajo kot mejnik v poostrenem nadzoru. Ta nadzor sledi zgodovinsko nekonsistentni in nedoločeni podobi krajine, ki jo predpostavljajo pravila ZVKDS OE Celje, kar med Solčavani in Solčavankami povzroča nejasnosti. Zaradi oblikovne neustreznosti ZVKDS OE Celje denimo zagovarja odstranitev nadstreška pri hotelu Plesnik, a so s pomočjo starih fotografij lastniki ugotovili, da je ta nekoč stal na današnjem mestu:

55 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

56 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

57 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

58 Tanja Hohnec, »Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Solčava.« Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Celje, Celje 2008. Spletni vir: https://gis.gov.si/MK_eVRDpredpis/SZ/eVRD_SZ_Solcava_2008_02_00.pdf (pregledano 8. 4. 2021).

59 Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). Spletni vir: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregled-Predpisa?id=ZAKO4144> (pregledano 8. 4. 2021).

»Recimo hotel, vam dam en primer, v hotelu je, če ste videli, tam zraven je Palenk, tisti objekt, pa hotel, potem vmes je pa ta nadstrešek, da lahko greš pod streho tja. In hočejo, da tisti nadstrešek podrejo, da ne vem koga moti. Pa smo našli stare slike, tam ko je hotel, stoji neko zavetišče, zadaj je nek drug objekt, vmes je pa točno tak nadstrešek, tako da vidiš, da malo hočejo nekaj po svoje včasih, tako da, ne vem /.../.«⁶⁰

Podobno so denimo prepovedali šope,⁶¹ čeprav je na eni izmed starih fotografij razvidno, da jih je некоč imela vsaka hiša. Domačini opozarjajo, da so ob strogih pravilih in ukrepih zmedeni in ne vedo, kaj vzeti za zgled podobe krajine.

Fotografija 5: Poslopja na kmetiji Plesnik v tridesetih letih 20. stoletja. Arhiv Urške Lenar.

60 Medard Plesnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

61 Šopi so konci strehe, kjer je špica.

Fotografija 6: Spremenjena podoba kmetije Plesnik danes. Urška Lenar, Logarska dolina, 2021.

Skózi čas se je zaradi modernizacije potreba po doloèenih stavbah zmanjšala. Kmetije so veèinoma obdržale le tiste, ki so jim služile. V ospredju ni bilo vprašanje, ali stavbo obdržati zaradi pripisane kulturnodedišèinske vrednosti, temveè praktiènosti. Na tem mestu poudarjamo tudi primer kašč, ki so s tem, ko se je potreba po prostoru za skladišèenje zmanjšala, ker so žito začeli kupovati sproti, izgubljale prvotno namembnost.⁶² Zanimivo je, da so novogradnje danes strogo regulirane, èetudi je bilo vèasih veè stavb – predvsem zaradi manjših kmeèkih poslopij s specifièno uporabnostjo, kot so svinjaki ali kašèe. Potemtakem trenutna podoba doline ne temelji veè le na stavbah, ki služijo opravljanju kmetijskih dejavnosti, temveè predvsem na idealizirani podobi krajine in predstavi solèavskega kmeèkega življenja, kar pogosto služi potrebam turizma in kulturnovarstvenih režimov.

⁶² Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

Kako naprej?

Za uspešno sodelovanje in končni rezultat, tj. čim kakovostnejše in vzdržnejše varovanje stavbne dediščine, je pomembno »ponotrnanjenje« kulturnovarstvenih vrednosti, informiranje in izobraževanje. V primeru Solčavskega bi bilo v prihodnosti smiselno načrtno vzpostavljajanje mreže izobraževalnih in svetovalnih srečanj med ZVKDS OE Celje ter Solčavani in Solčavankami, kar bi omogočilo dialog med strokovnjaki in lokalnimi prebivalci. Le s sodelovanjem v vseh fazah obnov in gradenj (in ne s popravljanjem napak za nazaj)⁶³ se lahko vzpostavijo dobre prakse, ko ZVKDS OE Celje nudi informacije o ustreznih izvajalcih in morebitnih razpisih za finančno pomoč ter strokovno interdisciplinarno mnenje.⁶⁴ Kljub interesu in »notranjemu občutku«⁶⁵ za ohranjanje zapuščine, domačini formalno ureditev varovanja večinoma razumejo kot zagotovilo za nadaljnje ohranjanje objektov in si zato želijo plodnega sodelovanja z ZVKDS OE Celje.

Pomemben vidik pri varovanju stavbne dediščine je tudi lokalna preskrba z gradbenim materialom in veččinami. Pri tem se pojavlja nekaj paradoksov. Tak je primer uvažanja peska iz Pirešice, ki je nadomestilo za pesek iz hudourniške struge v Robanovem kotu, saj je praksa postala naravovarstveno vprašljiva⁶⁶ zaradi posega v območje krajinskega parka. Primer dobre prakse pa je izkoriščanje naravnega vira – kamna, ki ga domačin Medard Šumet integrira v kulturne spomenike. Glede na to, da je gozdarstvo ena izmed glavnih gospodarskih panog na območju Solčavskega, se ohranjajo tudi z lesom povezane dejavnosti: gozdarstvo, žagarstvo, mizarstvo in *cimpranje*.⁶⁷ Po besedah Solčavanov in Solčavank bi bilo pri prenovah najbolj smiselno spodbujati sodelovanje domačih rokodelcev in obrtnikov, kar je včasih zaradi financiranja težko udejanjati. Solčavanom in Solčavankam se zdijo regulacije

63 Primer take prakse je viden iz citata: »In takrat je pisalo, da je dovoljena kritina opečne barve. Čez nekaj let smo jih pa nekaj rabili in so bili tukaj, pa so rekli: ›Ja, kdo pa je vam dovolil rdečo streho tukaj dat?‹ In sem rekel, da je notri v gradbenem (dovoljenju).« Medard Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

64 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

65 »Ja, je bilo kar komplicirano, saj to so uradniki ... zakoni taki in drugačni, kar nekaj zahtevajo določene papirje pa to, no, je pa urejeno vse, tako da ni nekaj, da bi zdaj bila kaka dilema, da ne moreš ... da bi te kdo kaj zafrikaval, češ zdaj moraš pa podreti ali pa karkoli.« Veronika Ošep, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

66 Medard Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

67 Grajenje iz lesa.

življenja na varovanem območju stroge,⁶⁸ zato si želijo, da bi se jim v določeni meri prilagodile. ZVKDS OE Celje bi s prilagajanjem predpisov domačinom omogočil soustvarjanje zapuščine in kulturne dediščine. Menimo, da bi pristopu ustrezala participatorna metoda,⁶⁹ ki bi domačinom omogočila lažje razumevanje predpisov in postopkov, zaposlenim na ZVKDS OE Celje pa približala zadržke lokalnega prebivalstva. Navkljub seznamu kulturnih spomenikov, strokovnim smernicam in terenskim ogledom, zgodovinski razvoj solčavske stavbne dediščine ni dovolj natančno zbran in dokumentiran ter dostopen zainteresirani javnosti. Na občini sicer ne razpolagajo z etnološkim kadrom, vendar je zanimanja za tematiko dovolj za resen premislek o vlogi etnologa na občini, v centru Rinka ali pri katerem izmed turističnih ponudnikov. V metaforičnem pomenu lahko govorimo o »strokovni samooskrbi«,⁷⁰ pri kateri bi denimo lokalni etnolog ali lokalna etnologinja predstavljal/-a interese prebivalcev, s svojo izobrazbo pa bi pripravljaj/-a izobraževanja in delavnice ter na ta način prebujal/-a aktivno vključevanje vseh lokalnih prebivalcev, ki so *de facto* povezani s kulturno dediščino. Na ta način bi deloval/-a kot mediator/-ka med domačini in ZVKDS OE Celje. V tem oziru je treba osvetliti tudi delovanje Centra Rinka, ki že skrbi za interpretacijo dediščine na Solčavskem v turističnem kontekstu ter obiskovalce in obiskovalke opozarja na lokalne specifične: videz stavb, obdelavo in uporabo lesa, travniško rastje, gozdove, gore.

Zdi se, da se obe kategoriji, dediščina in zapuščina, potegujeta za priznanje verodostojnosti, originalnosti in avtentičnosti. Legitimirata pa se na različne načine: prva sloni na mednarodnih konvencijah in konsenzu ideje kulturne dediščine, druga pa na kontinuiteti bivanja z zapuščino in posledično njenim dinamičnim spreminjanjem. V prispevku smo povzele različne vidike kulturne dediščine – nismo se osredinile zgolj na to, kaj kulturna dediščina je, temveč tudi na to, zakaj in katera vprašanja se odpirajo ob njenem varovanju. Osrednja ugotovitev je izpeljana iz različnega razumevanja kulturne dediščine glede na akterje: kulturna dediščina je povezana z (institucionalnim) varovanjem, zapuščina pa z ohranjanjem.

68 Dejstvo je, da mora na zavarovanem območju Solčavskega (Robanov kot, Logarska dolina, Matkov kot in Podolševa) vsako pred obnovitvenimi gradbenimi deli pridobiti soglasje (tudi) od ZVKDS OE Celje.

69 Npr. opazovanje na terenu, pogovori z domačini in ugotavljanje njihovih potreb, pri tem pa vključevanje in obzirnost do »nujnega« režima varovanja.

70 Dodatno upanje za (še) večje zavedanje pomena edinstvene kulturne dediščine na Solčavskem in soustvarjanje njene uporabe »od spodaj navzgor« pomeni podatek, da je (bil) študij etnologije in kulturne antropologije v Ljubljani zanimiv za lokalne prebivalce.

Domačini zapuščino razumejo bolj dinamično; kot nekaj, kar je vpeto v njihovo vsakdanje življenje in je zato ne razumejo kot ne-spreminjajoče se. Medtem pa je kulturna dediščina v režimih varovanja razumljena statično, skoraj »zamrznjeno« v času. Statični in dinamični vidik se v prispevku srečata, smiselno pa bi bilo, da bi se združila – le tako bi bilo varovanje kulturne dediščine prilagojeno vsakdanjemu življenju in potrebam, ki vzniknejo z družbeno-kulturnimi spremembami. Avtorice tega prispevka verjamemo, da je vključenost lokalnega prebivalstva ključna ter da bi morala biti težišče sodelovalnih prizadevanj, soustvarjanja smernic, izboljšanja dialoga ter predvsem izobraževanj, ki bi povezala Solčavane in Solčavanke ter ZVKDS OE Celje.

Kulturna dediščina v krajinskem parku Logarska dolina

Urška Lenar

V tem prispevku bi vam rada kot prebivalka zavarovanega območja predstavila svoj pogled na vprašanja in dileme, ki se navezujejo na ohranjanje in varovanje kulturne dediščine v krajinskem parku Logarska dolina. Krajinski park Logarska dolina je bil leta 1987 razglašen za zavarovano območje na lokalni ravni zaradi izjemne kulturne krajine, kulturne dediščine in ohranjenosti narave.

Zanima me predvsem součinkovanje sodobnega načina življenja ter ustvarjanja, ohranjanja, spreminjanja in varovanja dediščine v povezavi z delovanjem Zavoda za varstvo kulturne dediščine območne enote Celje (v nadaljevanju Zavod). Del krajinskega parka je razglašen za spomenik, drugi del krajinskega parka pa tega statusa nima. Zavod tako izvaja konservatorski nadzor nad delom parka, medtem ko ga v drugem delu ne. Enote nepremične kulturne dediščine in kulturna krajina v tem delu niso bile popisane in evidentirane ter vnesene v register dediščine.

Prvo prizadevanje za gradnjo stavb, »ki bodo po svoji legi in zunanosti spadale v harmonično uglaseni milje«¹ Logarske doline, sega v leto 1935, ko je Kraljevska banska uprava Dravske banovine poslala dopis Savinjski podružnici Slovenskega planinskega društva, v katerem je odredila, da so se vse prošnje za gradbena dovoljenja poslale upravi, ki je v vsakem posameznem primeru odločila v kakšnem obsegu in pod katerimi pogoji se gradnja dovoli.

Po drugi svetovni vojni si je Zavod za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije prizadeval za zavarovanje Okrešlja. Besedilo Uredbe o zavarovanju Okrešlja so želeli uskladiti s takratno Fizkulturno zvezo Slovenije (današnja Planinsko zvezo Slovenije), vendar do tega ni prišlo. Besedilo uredbe se glasi:

¹ Gradbena dovoljenja v Logarski dolini. Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Ljubljana 1935.

»Prepovedo se sleherne gradnje gospodarskega značaja, v kolikor le-te niso v neposredni zvezi s kmetijskim gospodarstvom. Predvsem naj se zabrani gradnja letoviških postojank /hotelov, okrepečevalnic, itd., in žičnih vzpenjač. Pri tem se upošteva stanje, kakršno je danes.«²

V dopisu je dodano še:

»Ako skupina namerava samo obnoviti planinsko postojanko ne bi bilo nesoglasja z uredbo o zavarovanju. Nesoglasje pa bi nastalo v primeru, ako bi želeli na Okrešlju postaviti planinski hotel ali kaj sličnega /.../ Za nekaj podobnega v Kamniških Alpah ni že orografskih pogojev.«³

Leta 1985 je ZVKD OE Celje pripravil Predlog za razglasitev naravnih in kulturnih znamenitosti v občini Mozirje. Med temi predlogi je bila tudi razglasitev krajinskega parka Logarska dolina. Zavod je od takrat izdelal več strokovnih zasnov v različnih časovnih obdobjih. Pri tem se mi zdi ključno, da se te zasnove dopolnjuje in spreminja, ne samo zaradi spreminjanja pravnih aktov, ampak tudi zaradi novo pridobljenih znanj in spoznanj v strokah, ki raziskujejo področja kulturne dediščine.

Zakaj so nekatere nepremičnine in del kulturne krajine parka Logarska dolina izzeti iz registra kulturne dediščine? Park je na področju naravovarstva zaokrožena in zaključena celota. Smiselno bi bilo, da se krajinski park, pri katerem je posebej poudarjen pomen izjemne kulturne krajine, obravnava kot celota. Trenutno stanje najbolje ponazarja primer obnovljene Naravoslovno-etnografske poti po Logarski dolini, katere prvi del spada pod konservatorski nadzor zavoda. Zaradi tega je bilo pri obnovi poti za prvi del poti potrebno kulturnovarstveno soglasje, za drugi del pa ne.

Slovenski etnološki leksikon definira kulturno krajino kot:

»del krajine, ki nastaja z gospodarsko izrabo in graditvijo naselbin; ozemlje, ki ga je človek preoblikoval po svojih zahtevah in potrebah /.../ območja s posebnim kulturnim in simbolnim pomenom; taka območja so odsev kultiviranja in načina življenja v določenih dobah.«⁴

Pri razlagah kulturne krajine v krajinskem parku Logarska dolina je treba

2 *Planinska skupina Celje*. Fizikultura zveza Slovenije, Odbor za planinstvo in alpinistiko pri FZS, Ljubljana 1947.

3 Prav tam.

4 Angelos Baš, *Slovenski etnološki leksikon*. Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, str. 267.

upoštevati, da spomenik *Logarska dolina – Kulturna krajina Logarska dolina* omejuje območje kulturne krajine na ravninski del od začetka doline do zamejitve malo višje od planšarije Logarski kot. V spomenik je vključen tudi planinski pašnik ter planinska in pastirska koč na Klemenči jami. Drugi deli doline v to območje kulturne krajine ne spadajo in zaradi tega tudi ne pod konservatorski nadzor Zavoda. Izključeni so številni planinski pašniki, prehodi, lovske, pastirske in planinske poti ter koč in ne nazadnje tudi gozdovi, ki so se v preteklosti uporabljali za različne agrarne in neagrarne rabe. Zaradi ostrih klimatskih pogojev in tako težkih pogojev za preživetje so gorske kmetije v Logarski dolini stoletja izkoristile vse možnosti, ki so prinašale dodatne vire prehrane. Pomembno vlogo pri tem je imel lov. Travniki okoli kmetij so bili namenjeni pridelovanju žit in sušenju sena. Krave in prašiči so se pasli po ravninskih delih gozdov in na planinskih pašnikih, kjer so bile postavljene pastirske koč in hlevi. Vsaka kmetija je imela vsaj en planinski pašnik. Del teh pašnikov je v uporabi tudi danes. Koze in ovce so pastirji pasli tudi na predelih nad izkrcenimi planinskimi pašniki nad in pod gozdno mejo ter vse do vrhov gora. Johannes Frischauf v svoji knjigi *Savinjske Alpe* (iz leta 1877) omenja srečanje z dvema ovčama pod vrhom Brane (na nadmorski višini 2253 m).⁵ Pastirska prehoda za ovce in koze čez Škarje (2141 m) in Savinjsko sedlo (2001 m) sta bila v uporabi še do sredine 20. stoletja. Pastirske in lovske poti ter prehodi, ki so se uporabljali stoletja, so bili od 1875 leta dalje osnova za nadelavo današnjih markiranih planinskih poti. Del pastirskih in lovskih koč se je od takrat dalje spremenil v planinske koč in bivake. V gozdovih na vzhodnih pobočjih doline so kmetije obdelovale novine. Sledi spremenjene strukture gozda so vidne še danes, čeprav so bile novine opuščene po drugi svetovni vojni. V 19. stoletju se je v dolini začelo tudi oglarstvo, ki je, poleg gozdarstva, predstavljalo neagrarno rabo gozda in je ravno tako pustilo svoje sledi v pokrajini. V zadnjih sto štiridesetih letih nanjo vpliva tudi turizem z vsvo povezano infrastrukturo.

Planinski pašnik Okrešelj je primer kulturne krajine, sooblikovane z več stoletno ali tisočletno tradicijo pastirstva in od leta 1875 dalje tudi planinstva oz. turizma. Okrešelj je bil zaradi svoje lege pomembno stičišče lovskih in pastirskih poti ter prehodov iz treh različnih avstro-ogrskih dežel. Bil je izhodišče za poti v Belsko Kočno, Zgornje Jezersko, območje Kamniške Bistrice in planinskih pašnikov na Dleskovški planoti. Sredi 19. stoletja se kot najemnik pašnika Okrešelj pri

⁵ Johannes Frischauf, *Sannthaler Alpen*. Brockhausen in Brauer, Dunaj 1877, str. 116.

Ljubljanski škofiji omenja Johannes Pastirk s kmetije Pastirk v Matkovem kotu.⁶ Z začetkom planinstva od leta 1875 dalje so bili najemniki Okrešlja nemška in avstrijska planinska društva (Štajersko planinsko društvo ter Nemško in avstrijsko planinsko društvo), od 1908 dalje pa tudi Savinjska podružnica Slovenskega planinskega društva. Ta je leta 1931 Okrešelj odkupila, da bi ustanovili narodni park, vendar je ustanovitev preprečila druga svetovna vojna. Leta 1875 je Štajersko planinsko društvo pod vodstvom Johanna Frischaufa postavilo prvo planinsko kočjo na Okrešlju, ki je bila hkrati tudi druga v Kamniško-Savinjskih Alpah. Kočo je leta 1907 odnesel plaz. Leta 1908 je novo kočjo postavila Savinjska podružnica Slovenskega planinskega društva. Postavitev kočje je imela pomemben zgodovinski in simbolni pomen za Slovensko planinsko društvo zaradi sporov glede lastništva planinskih poti in koč z nemškimi in avstrijskimi planinskimi društvi. Različna planinska društva, ki so bila najemniki in lastniki Okrešlja, so koristila tudi planinski pašnik. Zadnje med njimi je Planinsko društvo Celje, ki je pašnik še v devetdesetih letih 20. stoletja uporabljalo za pašo koz. Leta 2019 je kočja pogorela. Bila je ena izmed najstarejših obstoječih planinskih koč v Kamniško-Savinjskih Alpah in ena od najstarejših stavb v Krajinskem parku Logarska dolina, ki ni bila požgana med drugo svetovno vojno. Koča ni bila vpisana v register nepremične kulturne dediščine.

Kako torej prepričati lokalno skupnost, da je kulturno dediščino dobro in koristno ohranjati? To ne bi smela biti pretežka naloga za Zavod, saj je tradicionalno stavarstvo del lokalne identitete in zgodovine. Ali je varovanje kulturne dediščine predstavljeno lastnikom in lokalni skupnosti tudi kot odgovornost širši družbi, pa je drugo vprašanje. Mislim, da bi se na tem področju dalo še veliko narediti z izobraževanji in delavnicami, ki bi jih organiziral Zavod.

Zagotovo ima pogorela kočja na Okrešlju posebno mesto v zgodovini Slovenskega planinskega društva in Planinske zveze Slovenje. Prav tako pa tudi velja za lokalno skupnost, saj je bila zgrajena s sodelovanjem med Savinjsko podružnico Slovenskega planinskega društva in domačini, ki so bili kasneje tudi oskrbniki kočje. Dobro bi bilo, da se to sodelovanje še naprej nadaljuje.

⁶ ,Popis meje po Josefu Leopoldu z dne 25. 8. 1855.' Prepis. Okrajno sodišče v Gornjem Gradu.

VTIS ODTISA

Odročnost Solčavskega in turistično pregrevanje alpskega okolja

Jaka Repič

Thomas Hylland Eriksen je v delu *Pregrevanje: Antropologija pospešenih sprememb*¹ zapisal, da je sodobna mobilnost, posebej pa globalni turizem od začetka novega tisočletja, tipičen primer »pregrete modernosti«. Turizem je pojav različnih razsežnosti: je pomembna ekonomska panoga, oblika sodobnih mobilnosti² ter način oblikovanja prostorskih odnosov in podob o kraju in ljudeh. Simptomi pregrete modernosti so tudi asimetrije, neskladja in spori, ki so značilni tudi za množični turizem, posebej v krhkih okoljih, ki ohranjajo podobo odročnosti in se ponašajo s kulturno in naravno dediščino ter tradicionalnimi preživetvenimi dejavnostmi, a so obenem tudi kraji, kamor množično zahajajo obiskovalci v iskanju izkušnje narave in avtentične kulture. Takšna so tudi alpska in druga gorska okolja, ki so bila pogosto sinonim za odročnost, življenje pod gorami pa so spremljale podobe avtentične narave, odmaknjenosti in stabilnosti. Edwin Ardener³ je odročnost po eni strani opredelil skozi optiko odnosov med središči in obrobji, še bolj pa v smislu konceptualne geografije, v kateri odročni kraji, tako pravi kot zamišljeni, predstavljajo oddaljenost in drugačnost ter jih opredeljujejo zelo različne stereotipne in vrednostno opredeljene podobe.

Omenjena »krhkost« alpskega okolja je v nasprotju s podobo neizprosne divjine, v kateri preživijo le trpežne in dobro prilagojene rastline in živali, ljudje pa le s trdim delom in večgeneracijsko skrbjo za okolje. Krhkost tega okolja je mišljena kot precejšnja dovzetnost za spremembe, ki jih povzročajo naravni in človeški dejavniki ter posegi. Med različnimi vrstami vplivov so podnebne spremembe, ki na dolgi rok morebiti prinašajo vse večje vremenske skrajnosti (suše, poplave, mile zime, pretopla poletja), spremembe v politiki upravljanja z naravnim okoljem (zaraščanje,

- 1 Thomas Hylland Eriksen, *Overheating: An Anthropology of Accelerated Changes*. Pluto Press, London 2016.
- 2 John Urry in Mimi Sheller, ur., *Tourism Mobilities: Places to Stay, Places to Play*. Routledge, London 2004.
- 3 Edwin Ardener, 'Remote Areas: Some Theoretical Considerations.' *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 2, št. 1., 2012, str. 519–533.

spreminjanje rastlinskih in živalskih vrst) ter različne vrste človeških dejavnosti. Prav v Alpah pa so najopaznejše posledice raznolikih procesov pregrevanja: podnebne spremembe povzročajo opazne okoljske spremembe, katerim se morajo prilagajati domačini, obenem pa so Alpe tudi vse bolj priljubljena destinacija obiskovalcev, turistov in lastnikov počitniških nepremičnin, ki predstavljajo dodaten pritisk na prebivalstvo in okolje.

Avtorji prispevka »*Naš namen ni, da bi čisto vse pokazali*«: Turizem na Solčavskem Žiga Korbar, Tina Krašovic in Lina Troha zelo lucidno povzamejo probleme, dileme in prevrednotenja nekaterih temeljnih konceptov o okolju in družbi, ki jih povzroča sodobni turizem na Solčavskem. Po eni strani je na Solčavskem turizem ena od pomembnejših gospodarskih panog, na katero se vežejo razumevanje in upodabljanje lokalnosti, načrtovanje razvoja in imaginacija prihodnosti. Po drugi strani pa povzroča neskladja in asimetrična razmerja: na primer med številom prebivalcev in obiskovalcev, med banalnostjo vsakdanjega življenja in podobami »harmonije treh dolin«, med perspektivo dolgotrajnega bivanja in hipne turistične izkušnje ter med odročnostjo kraja divje narave in avtentične kulture ter množičnim obiskom.

V prispevku poudarjajo paradoks, ki dobro ponazarja Eriksenov simptom pregrete modernosti: na Solčavskem živi le 530 ljudi, vsako leto pa pride tja tudi okoli 100 000 obiskovalcev. Ker je turizem pomembna gospodarska panoga, se ljudje sprašujejo, kdaj je turizma dovolj ali preveč. To je že dolgo temeljno vprašanje v turističnih krajih, ne glede na to, ali gre za manjše gorske vasi, velemesta ali obmorske kraje.⁴ Preprostega odgovora ni, nam pa ta dilema pomaga razumeti nekatere formalne in neformalne strategije soočanja s turizmom, kot so varstveni režimi (krajinski park), ki varujejo »naravo« tudi pred (pre)množičnim turističnim obiskom, regulacija mobilnosti z urejanjem prometne in turistične infrastrukture, razmejevanje turističnih in domačijskih krajev ter strategije vzpostavljanja odnosov med domačini in obiskovalci v vlogah gostiteljev in gostov.⁵

Prav razmejevanje domačijskih in turističnih krajev je za domačine ključnega pomena, saj ti kraji »vstopajo« drug v drugega, kar lahko povzroča tudi spore. Primer takšnega »vstopa« turističnega prostora v domači bivanjski prostor smo opazili

4 Prim. Jeremy Boissevain, ur., *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*. Berghahn books, Oxford 1986.

5 Prim. Valene Smith, ur., *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*. University of Pennsylvania, Philadelphia 1989.

med intervjujem na domačiji v Robanovem kotu: s sogovornikoma, lastnikoma domačije, smo v hladnem in deževnem jesenskem popoldnevu sedeli v dnevni sobi njune hiše in se med drugim pogovarjali tudi o pogostem vstopanju obiskovalcev v zasebne prostore, ko sta kar v dnevno sobo vstopila dva obiskovalca in vprašala, ali se tu lahko dobi kakšno kosilo. Lastnik ju je prijazno napolnil na sosednjo kmetijo, kjer imajo tudi gostilno, a dodal, da smo zunaj sezone in je verjetno zaprta. Domačo hišo ene od kmetij sta zamenjala za gostilno in pričakovala nekakšno avtentično izkušnjo domačnosti. Po analogiji pa lahko domnevamo, da jima je celotna dolina v prvi vrsti predstavljala turistični kraj in ne kraj vsakdanjega življenja.

Vstop v zasebni, delovni ali celo intimni prostor je pogosto moteč, a se včasih zdi tudi del izkušnje kraja. Tako avtorji na primer povzemajo nekatere pritožbe nad vstopanjem v gozd (trganje rastlin, kurjenje in pikniki, puščanje odpadkov) in občasno prevelik vdor v zasebnost, sploh med tistimi domačini, ki niso neposredno vpeti v turistične dejavnosti. Odnos do turizma je torej ambivalenten, preplet nezadovoljstva in naklonjenosti. Med možnimi ukrepi blaženja pritiskov množičnega turizma ter rešitvami domačini omenjajo ureditev prometnega režima, sploh v Logarski dolini, in »conazo« oziroma ločevanje naravnih, domačijskih in turističnih prostorov. Glede slednje ideje tudi avtorji omenjenega prispevka ugotavljajo, da temelji na ločevanju med naravnim (neokrnjenim, divjim in domačijskim) ter kulturnim (izgrajenimi kraji in potmi, namenjenimi turistom), kar je svojevrsten paradoks zaradi različnih razlogov, ki jih navajam v nadaljevanju, razkriva pa tudi konceptualizacijo narave in vloge človeka v njej.

Delitev okolja na naravno in kulturno okolje je vse bolj paradoksalno in problematično, saj to dvoje vstopa drugo v drugega in se medsebojno kompleksno prepleta: poti v gorskem okolju so uhodili domačini, divje in udomačene živali ter obiskovalci gora, prav njihova redna uporaba pa preprečuje zaraščanje. Pašniki so (agri)kulturni kraji, ki so jih ljudje in živali izkrčili za pašo. Gozd je tudi gospodarsko in lovsko okolje, dejavnosti domačinov, lovcev in nacionalnih akterjev v kontekstu varstvenih režimov pa vplivajo na prisotnost rastlinskih in živalskih vrst. Ti primeri potrjujejo trditev Tima Ingolda,⁶ da okolja niso pred-narejena za življenje, temveč se oblikujejo skozi obiskovanje in zlasti bivanje (ljudi, rastlin, živali). Poleg tradicionalnih in sodobnih preživetvenih dejavnosti, kot so gozdarstvo, kmetijstvo

6 Tim Ingold, *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. Routledge, London 2000, str. 193.

in lov, krajino oblikujejo tudi institucije za varovanje kulturne in naravne dediščine ter turistični, rekreativni in drugi obiski dolin in gorskega okolja. Okolje, rastline, živali in ljudje smo vzajemno konstitutivni, kar kaže upoštevati pri iskanju rešitev za oblikovanje trajnostnih in na lokalnosti utemeljenih dejavnosti.

Drugi del paradoksalnosti pa je v tem, da je pogosto temeljna fascinacija nad alpskim turizmom prav v odmiku od znanih in izgrajenih okolij ter doživljanje »pristine narave in avtentične kulture«. Avtorji prispevka ugotavljajo, da na tovrstnih podobah gradi tudi turizem na Solčavskem. Pomembna sta predvsem dva vidika: vidik odročnosti in »neokrnjene divjine«, ki ju lahko turisti izkusijo ob obisku gora, slapov, planin in drugih naravnih lepot, ter vidik avtentične kulture, ki jo doživijo ob obisku turističnih kmetij, ogledu kulturne dediščine ali spoznavanju lokalne kulinarike in obrti. Ta vidika pa v kontekstu množičnega turizma vodita tudi v po-blagovljenje narave in kulturne dediščine ter podob avtentičnosti.⁷

Z regulacijo mobilnosti in razmejevanjem naravnih, domačijskih in turističnih krajev se sicer lahko zavaruje nekatere kraje, a obiskovalce prikrajša prav za tako željeno izkušnjo, ki jo tržijo tudi turistične podobe kraja. Obenem pa iz raziskav med domačini izhaja jasna potreba po dodatni ureditvi infrastrukture, ki bi blažila vdore turističnih prostorov in dejavnosti v zasebnost, a ne bi prikrajšala možnosti za turizem. Kljub ambivalentnemu odnosu do turizma se lokalna skupnost zaveda močne odvisnosti kraja od turističnih dejavnosti. Pojavljajo se sicer kategorizacije na dnevne obiskovalce in nastanitveni turizem ter na domače in tuje goste, kar je postalo še opaznejše v času protiepidemičnih ukrepov, ki so omejevali mobilnost in povzročili nenavaden mir v času sicer visoke sezone okoli prvomajskih praznikov, poleti pa manjši obisk tujcev in večji obisk domačih gostov, ki so izkoristili »turistične bone«. Avtorji ugotavljajo, da je bilo tudi v pandemičnem letu 2020, ki je bilo sicer mirnejše, mogoče opaziti napetosti, ki zadevajo odnose med domačini in obiskovalci ter razmerja med tujimi in domačimi gosti.

Zaznali pa so tudi razmišljanja in skrbi glede prihodnosti pri nekaterih domačinih, ki so močno odvisni od turističnih dejavnosti. V času pandemije so največja prevrednotenja doživele prav (turistične) mobilnosti, ki so, kot smo zapisali že na začetku, sicer pomemben simptom »pregrete modernosti«. Niso se le začasno ustavile,

7 Glej Peter M. Burns in Marina Novelli, 'Introduction.' V: *Tourism and Mobilities: Local-Global Connections*. Peter M. Burns in Marina Novelli, ur., CABI, Oxfordshire in Cambridge, 2008, str. XIX.

ampak tudi spremenile: prevrednotile so se ideje potovanja in varnosti, varnih in nevarnih (nezdavih) mobilnosti, pa tudi nujnih in nenujnih mobilnosti.⁸ Solčavska se navkljub podobi odročnosti prav s turizmom močno vključuje v globalni sistem, zato globalna prevrednotenja mobilnosti (in mirovanja) v času pandemije vplivajo tudi na vsakdanje življenje domačinov treh dolin, redefiniranje lokalnosti ter zamišljanje prihodnosti.

8 Peter Adey, Kevin Hannam, Mimi Sheller in David Tyfield, 'Pandemic (Im)obilities.' *Mobilities*, let. 16, št. 1, 2021, str. 1–19.

»Naš namen ni, da bi čisto vse pokazali«: Turizem na Solčavskem

Žiga Korbar, Tina Krašovic, Lina Troha

Uvod

Turizem je z etnološkega oziroma antropološkega zornega kota definitivno zanimiv in pozornosti vreden kulturni pojav, saj se je v prejšnjem stoletju in do danes razvil v eno izmed najpomembnejših gospodarskih panog. Vključuje enormno množico ljudi, ki potujejo z zelo različnimi nameni, in krajev, ki se ponášajo tako s kulturno kot naravno dediščino. Na globalnem turističnem zemljevidu najdemo tudi Solčavsko, ki vabi s sloganom »Harmonija treh dolin«¹ in se ponáša z izjemno pestrim naborom naravnih in kulturnih znamenitosti, »nagnetenih« v treh slikovitih, ledeniško preoblikovanih dolinah ob vznožju Kamniško-Savinjskih Alp – Logarski dolini, Robanovem kotu in Matkovem kotu.

Na naslednjih straneh se sprva ukvarjamo z vprašanjem razmerja med turizmom in prostorom, pri čemer se, ozirajoč na turistični diskurz, dotaknemo ureditev, zametitev in delitev Solčavskega. Zanima nas predvsem, kateri prostori so namenjeni turistom in kateri domačinom, kako se oblikujejo in kaj jih ločuje. Nadaljujemo s pogledi domačinov na turizem, pereče vprašanje je namreč, kdaj je turizma dovolj oziroma kdaj premalo ali preveč, odgovori na to vprašanje pa so odvisni od različnih vlog posameznikov, njihovih interesov in osrednjih dejavnosti, izkušenj s turisti ... Preizprašujemo tudi, kdaj in zakaj so odročni kraji, kot je Solčavsko, postali turistična atrakcija. S pomočjo krajšega zgodovinskega pregleda in navezujoč se na literaturo ugotavljamo, zakaj sta se v turizmu sploh začela tržiti »divjinskost« in »avtentičnost« ter kako sta ta dva koncepta narekovala razvoj t. i. doživljajskega turizma, ki turistu prodaja edinstveno izkušnjo. V zaključnem poglavju orišemo, kako je na turizem Solčavskega vplivala pandemija koronavirusne bolezni, in razmišljamo, kaj bo prinesla prihodnost.

1 Harmonija treh dolin. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/solcavsko/> (pregledano 25. 3. 2021).

Turizem in prostor

Leta 1987 je bila Logarska dolina zaradi naravnih in kulturnih znamenitosti razglašena za krajinski park. Čeprav spletna stran Krajinski park Logarska dolina² turizem opisuje kot »dodano vrednost kmetijstvu in gozdarstvu«, ki »ponuja oddih v mirnem okolju krajinskega parka in številne aktivnosti«,³ pa v Poročilu o delovanju podjetja Logarska, d. o. o., beremo drugače. Kljub ustanovitvi krajinskega parka naj bi se namreč negativen vpliv turističnega obiska na naravno okolje nadaljeval, gospodarska stagnacija pa prav tako, saj občinski odlok o razglasitvi »ni predvidel naravovarstvenega nadzora in virov financiranja razvoja parka«⁴ oziroma:

»Dejansko se stanje z razglasitvijo parka ni spremenilo, sploh ne, ampak s tem potem, ko so se zagotovile finance, da se je uredila dolina. Dejansko se stvari niso začele urejati, dokler se niso domačini dogovorili, ustanovili podjetje Logarska dolina, d. o. o., in začeli z urejanjem Logarske doline in se odločili, da se bo začela pobirati vstopnina.. In je bil prvi tak primer v Sloveniji, oziroma kjer je Logarska dobila koncesijo za upravljanje, pa tudi domačini so vsako leto sprejemali plan dela, pa določali, kaj se bo delalo za ta denar, ki je prišel od parkirnine. Tako da takrat so se začele stvari premikati in se je tudi načrtno delalo za to.«⁵

Nezadovoljstvo, zaskrbljenost in želja lokalne skupnosti po vplivu na razvoj parka so leta 1992 spodbudili ustanovitev Podjetja za razvoj Logarske doline, Logarska, d. o. o., ki je domačinom omogočila neposreden vpliv na delovanje in urejanje parka. Medard Plesnik pripoveduje, da jim je vzpostavitev podjetja pomagala tudi pri soočanju s turizmom in njegovim omejevanjem, saj so si turisti »kurili za vsako smreko, so si piknike delali po celi dolini.«⁶ Želja domačinov je bila takšno početje omejiti, »dobiti nek denar za vzdrževanje.«⁷ Logarsko, d. o. o., so ustanovili domačini in začeli urejati tako turistično kot tudi komunalno in prometno infrastrukturo, kar je prispevalo k splošni urejenosti okolja, sočasno pa so si zagotovili moč pri

2 Krajinski park Logarska dolina. Spletni vir: <https://www.logarska-dolina.si/> (pregledano 19. 3. 2021).

3 Prav tam.

4 Podjetje za razvoj Logarske doline, Logarska d.o.o., Poročilo o delovanju podjetja 1992–2014. Podjetje za razvoj Logarske doline, Logarska d.o.o., Logarska dolina 2015.

5 Urška Lenar, intervju, Logarska dolina, 23. 9. 2020.

6 Medard Plesnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

7 Prav tam.

upravljanju turističnega obiska. Tako v ospredje vstopajo tisti elementi turizma, ki koristijo njim samim, torej skupnosti domačinov. Na ta način prav oni pridobijo osrednjo pozicijo – gre torej za na skupnosti temelječi turizem.⁸

Na Solčavskem živi petsto trideset ljudi, letno pa na območje pride okrog sto tisoč obiskovalcev. Kot pravi Marko Slapnik, ki se v okviru zavoda Poseben dan ukvarja z interpretacijo naravne in kulturne dediščine, domačinom ne bi bilo všeč, »če bi pustili obiskovalce, da gredo kamorkoli želijo«.⁹ Tovrstno usmerjanje turistov predstavlja simbolno in fizično zarisovanje meja¹⁰ (glej poglavje *Zabrisane meje*), ki poskuša domačinske prostore odmejiti in zamejiti od turističnih, ki so v splošnem definirani kot tista območja, kjer prevladujejo turistične aktivnosti oziroma so organizirana za zadoščanje potreb obiskovalcev.¹¹

Pri tem gre torej za perspektive sogovornikov, ki želijo domačinske prostore obvarovati pred »zunanjo« okolico. A vendar v praksi gibanje ljudi večkrat ne sledi mejam in mnogokrat se zgodi, da turisti odidejo tja, kjer naj bi bil prostor domačinov. Ko se zgodijo prestopi, je v tistem trenutku ločnica med domačinskim in turističnim lahko jasno izražena, čeprav je v splošnem največkrat le ohlapno določena:

»Recimo en konkreten primer, v Robanovem kotu na kmetiji Roban imajo tudi planšarijo na koncu doline in imajo kar direktno od turistov kaj zaslužka, doma na kmetiji se pa s tem ne ukvarjajo, ker imajo zelo dosti teh hektarjev zemlje in zelo dosti gozda. Delo v gozdu je zahtevno in nekako nimajo interesa do tega. In je včasih kar slaba volja na strani domačinov, ko ljudje hodijo tam gor, ker ne hodijo samo po cesti, tudi kaj ven iz ceste stopijo. Pa včasih so tudi – zdaj je boljše – so tudi rastline trgali pa tudi kopali s koreninami vred. To jim pa ni bilo všeč in so bili zelo, zelo striktni.«¹²

-
- 8 Jarkko Saarinen in Haretsebe Manwa, 'Tourism as a Socio-Cultural Encounter: Host-Guest Relations in Tourism Development in Botswana.' *Botswana Notes and Records*, let. 2008, št. 39, 2008, str. 46.
- 9 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.
- 10 S simbolnim ustvarjanjem meja je mišljeno določanje meja prek domačinskega diskurza o tem, kateri prostori so njihovi in po katerih se lahko gibljejo tudi turisti – te meje so predvsem izrečene, nevidne in ne nujno fizično zarisane. Fizične meje so vidnejše in jih določa npr. turistična infrastruktura, pohodniške poti ipd. so torej jasnejše, otipljivejše.
- 11 Donald Getz, 'Resort-centred Tours and Development of the Rural Hinterland: The Case of Cairns and the Atherton Tablelands.' *The Journal of Tourism Studies*, let. 10, št. 2, 1999, str. 24.
- 12 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

Fotografija 1: Razgledna točka, urejena v turistični namen. Taja Ivanc, Matkov kot, 2020.

Postavljanje meja in preprečevanje vstopanja na določena območja se torej zgodi predvsem takrat, kadar turisti na njih počnejo nekaj nezaželenega, celo uničujočega:

»Sosed je recimo ene par let nazaj, sta prišla dva, mislim da iz Velenja, pa sta se na njegovem posestvu utaborila, kurila, pustila smeti, pa nista hotela iti stran. Potem je iskal pomoč na občini, policiji, pa mu dejansko niso mogli pomagat. Potem ko sta spet prišla ista dva, je dobil nekje nasvet, da ju mora prijaviti policiji, da ga ovirata na delu doma, in potem je uspelo, da so jih odgnali.«¹³

13 Mojca Ošep, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

Da bi se tovrstnim nelagodnim situacijam vsaj delno izognili, Marko Slapnik¹⁴ predlaga delitev (»conažo«) območja, s katero bi se vzpostavila vidnejša distinkcija med obema tipoma prostorov. Na eni strani bi tako imeli antropogeno preoblikovan prostor z infrastrukturo, namenjeno turistom, in na drugi strani njegov (navidezni) protipol – naravo. Ta delitev je, čeprav še zdaleč ni uradna, vsekakor že prisotna:

»/.../ že recimo, če pogledaš Logarsko, leva stran Logarske ima planinske poti, desna stran pa nima, ima samo brezpotja, je tudi nekako namen, da se ne hodi gor, da imajo živali svoj mir. Saj v bistvu določene predele in poti se ne označuje in se tja ne usmerja ljudi.«¹⁵

Predlog »conaže« se sicer v svojem bistvu bolj navezuje na delitev med »naravnim« in »umetnim« prostorom, pri čemer je potreben premislek, kaj ta dva pojma pravzaprav označujeta. Geograf Neil Smith je namreč poudaril dva vidika človekove percepcije narave: zunanjega, po katerem narava obstaja zunaj družbenega, zaradi česar je neokrnjena in avtonomna – iz njene nedotaknjenosti nato postopoma vznikne družba. Drugi vidik narave je njena univerzalnost, ki, v nasprotju z zunanjim, zajema tako ne-človeško (in ne-živo) kot tudi človeka.¹⁶ Zdi se, da razumevanje narave na Solčavskem (in najopazneje prav v Logarski dolini) sledi prvemu vidiku, pri čemer pa tovrstno razdeljevanje na naravno in umetno samo po sebi ni tako daleč od ločevanja med turističnimi in domačinskimi prostori. Tudi tukaj se namreč velikokrat pojavlja ideja, da je prostor, namenjen turistom, nasproten naravnemu. Pri turističnih prostorih je človekov »umetni« poseg v preoblikovanje prostora jasno viden, domačinski pa naj bi bili po drugi strani bolj prepuščeni »divjinskiosti«, zaraščenosti, poti naj bi bile težje razvidne ali celo popolnoma zlite z rastlinjem:

»/.../ levi del Logarske doline proti vrhovom Kamniško-Savinjskih Alp, tam so planinske poti in veliko obiskovalcev gre tja gor. Robanov kot je že manj obljuden, je ena, dve planinski poti, ena na Strelovec, ena gor na Korošico pa na Ojstrico, drugje je pa prostor za kmetijstvo, za živali, pa za domačine. Razen tam, kjer je poseka. /.../ Ta greben med Logarsko in Matkovim kotom je pa čisto brez

14 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

15 Mojca Ošep, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

16 Neil Smith, *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. The University of Georgia Press, Athens in London 2008, str. 12.

poti, brez planinskih poti. Tam je pa prostor za lovce, za živali, pa za kakšnega domačina, ki kdaj zaide v naravo, glavo si spucat. Tudi Matkov kot je manj obljuden in je več prostora za tisto osebno doživljanje. Pa še nekaj takih točk.»¹⁷

Vendar se pri vsem skupaj pojavlja še tretji vidik, ki sporoča, da prav ta »neukročena divjinskost« lahko turiste privlači bolj kot poti, na katere jih usmerjajo domačini, saj je »*včasih tudi za ta brezpotja veliko opisov na internetu, tako da nekdo, če nekdo to išče, pa tukaj hodi, pa najde.*«¹⁸ V tem smislu jasno začrtana »conaža« ne more delovati, ker so percepcije turistov in domačinov lahko zelo različne – tisto, kar bo za domačina na primer opustela krajina, bo turistu vir svobode in nepojmljive slikovitosti, ker vendarle na območje pride z namenom, da se naužije »narave«.

Solčavska panoramska cesta je v praksi postala primer zamejitve turističnega prostora z označevanjem ter povezovanjem območij, namenjenih turističnim aktivnostim. Z njeno vzpostavitvijo se je hkrati začela razvijati tudi boljša prometna povezava, ki preusmerja ljudi iz močno obleganih turističnih središč v dolini na višje ležeče turistične točke in tako visokogorskim kmetijam ponuja nove gospodarske priložnosti. Ob vzpostavitvi t. i. Poti najlepših razgledov so si domačini zadali tri osnovne cilje:

»Prvič: da razbremenimo samo Logarsko, ker je že na meji sprejemljivega; drugič: da damo obiskovalcem možnost videti zelo, zelo lepa ali celo lepša območja, da sploh odpremo oči, da je; tretji cilj pa je bil, da damo več možnosti tamkajšnjim prebivalcem, več možnosti za vključevanje v neke zgodbe, ponudbe, v tržno zanimivo zadevo.«¹⁹

Izpostavljene zgodbe, s katerimi se promovira vrednote in attribute posameznih območij, gradijo identiteto kraja, s katero se ta loči od drugih. Trije osrednji elementi zgodb, ki Zgornji Savinjski dolini dajejo dodatno tržno vrednost, so ovca, les in kulinarika. Kot ostaline preteklosti, ki imajo še danes aktivno vlogo v vsakodnevem življenju, so jih prepoznali avtorji razstave »Solčavsko – sprehod v naročju Alp,«²⁰ v kateri ti elementi predstavljajo rdečo nit zbirke. Stalna razstava Zavoda za turizem

17 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

18 Mojca Ošep, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

19 Mateja Brlec Suhodolnik, intervju, Solčava, 24. 9. 2020.

20 Center Rinka za razvoj Solčavskega. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/turisticna-ponudba/za-skupine/> (pregledano 28. 3. 2021).

in trajnosti razvoj Solčavskega nas tako »popelje na sprehod iz pra-bivališča v hišo, na dvorišče k lesu in ovcam, v gozd, k potoku, na gorsko trato, do skal in v gore«. ²¹ Zavod, znan tudi pod imenom Center Rinka, že od samih začetkov leta 2011 deluje z namenom spodbujanja razvoja širše okolice. S svojim delovanjem omogoča lokalnim prebivalcem medsebojno sodelovanje ter tako ustvarja celovito in obenem raznoliko turistično ponudbo. Pri načrtovanju ciljev Centra Rinka so njegovi ustanovitelji poskušali prepoznavati težave (vezane predvsem na turizem), s katerimi se območje Solčavskega srečuje, iz njih izhajati in graditi na iskanju ustreznih rešitev:

»Ena od težav je bila, ker imamo tukaj zelo dobro kulinariko, recimo zgornje-savinjski želodec je ena taka specialiteta, ki jo ljudje iščejo, ko pridejo, ampak pred letom 2011, ko je bil Center Rinka odprt, ni bilo enega prodajnega mesta, in če je kdo želel kupiti želodec za seboj, si mu moral začeti razlagati: tam gor po tisti cesti pojdi 2 km in zavij desno in prideš na kmetijo Majdač, če ga nimajo tam, pa pojdi še 2 km naprej in potem levo.«²²

V iskanju rešitev tovrstnih zapletov so ustanovitelji Centra Rinka omogočili skopen prodajni prostor, namenjen vsem domačinom. Prizadevali so si, da bi prodajno mesto postalo vzpodbuda lokalnim kmetom in obrtnikom pri ustvarjanju novih in nadgradnji starih produktov razvejane turistične ponudbe. Smisla prodaje ustanovitelji niso videli le v povezovanju s turističnimi kmetijami z že oblikovanimi proizvodi, pač pa so si želeli, da bi domačini, ki jim turizem ne prinaša dodatnega zaslužka, v njem videli nove poslovne priložnosti. Njihove želje so se čez čas tudi realizirale:

»Za otvoritev smo nekaj morali imeti na policah. Potem je bil pa hec, ker so domačini malo firbci, in pride en možakar domačin, ki je gledal tiste skledе in reče ›pah, to pa ja ni problem narediti‹ in sem rekel ›naredi‹ in je rekel ›eh, saj se ne splača‹ pa sem rekel ›poglej ceno‹ in reče ›uh, to bi se pa splačalo‹. Potem pa se je nekako lotil in čez štirinajst dni mi prinese [in reče] ›kaj praviš?‹²³

Center Rinka je s svojim delovanjem želel nasloviti tudi prej omenjene težave prenatrpanosti Logarske doline. Po mnenju domačinov je območje v času prvo-majskih praznikov in sončnih koncev tedna namreč obiskano bolj od njegovih

21 Prav tam.

22 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

23 Prav tam.

zmožnosti. Okoli tristo parkirnih mest ni zadostovalo dnevni obisku, ki se bliža štirimestnim številom, zato so nove parkirne prostore naredili pred dolino in ljudi ustavili že v Solčavi, jih tam informirali ter nadalje usmerjali. Center Rinka je sčasoma prerasel v informativno in usmerjevalno središče, ki so ga za potrebe turizma vzpostavili domačini, Solčava, v kateri center stoji, pa se je začela aktivno vključevati v širši turistični prostor. S Centrom Rinka je namreč postala glavno območje prodaje turističnih produktov, usmerjanja turistov in povezovanja domačinov v turistične namene. Na ta način se ne ustvarjajo zgolj posamezne turistične destinacije (npr. turistične kmetije), temveč zaokrožena turistična podoba celotnega Solčavskega.

Pogledi domačinov na turizem

Razmišljanja domačinov o tem, kdaj je turizma preveč, so deljena. Percepcije o turizmu se med drugim oblikujejo glede na primarno dejavnost posameznika, glede na lego njegove domačije in glede na prevladujoče izkušnje s turisti. Pa vendar obstajajo tudi tisti, ki se s turizmom sicer neposredno ne ukvarjajo, vendar imajo od njega korist. Gre za posameznike, ki so na primer živinorejci in turistom prodajajo meso ali pa pridelujejo oziroma izdelujejo karkoli drugega, kar vsaj v določeni meri kupujejo tudi obiskovalci Solčavskega.

Sicer pa se turisti in domačini v splošnem srečujejo v treh različnih kontekstih: v prostorih in situacijah, v katerih turisti kupujejo dobrine domačinov in/ali plačujejo za njihove storitve; v prostorih in situacijah, ki jih sočasno zasedajo; v prostorih in situacijah, v katerih drug z drugim delijo znanje in ideje.²⁴ Srečevanja niso nujno nekaj pozitivnega, ker skupnost domačinov ni monolitna, temveč je sestavljena iz različnih skupin z različnimi željami glede turističnega razvoja in njegove rasti.²⁵ Iz pripovedovanja domačinov se tako velikokrat zazdi, da gre pri turizmu pravzaprav za odnos, ki je preplet nezadovoljstva in naklonjenosti hkrati:

»Mislim, da je potrebno biti zelo, zelo pazljiv, da ne bo prišlo do tega [do množičnega turizma], ker večinoma domačini, imam vtis, mi sigurno, pa še marsikdo drugi še, da se ne želimo prodati za en turizem. Izven sezone so to vasi duhov,

24 de Kadt po Jarkko Saarinen in Haretsebe Manwa, 'Tourism as a Socio-Cultural Encounter: Host-Guest Relations in Tourism Development in Botswana.' *Botswana Notes and Records*, let. 39, 2008, str. 45.

25 Jarkko Saarinen in Haretsebe Manwa, n. d., str. 47.

niso več žive vasi. Mislim, da bi potrebovali kar močno oporo urbanih krajev, da se tudi oni zavejejo ranljivosti.»²⁶

Po eni strani torej sledimo diskurzu o morebitnem uničujočem učinku turizma, po drugi pa o vaseh duhov, v katere se območje spremeni, ko je turistične sezone konec – v tem smislu turizem ohranja vasi žive in živahne, je zaželen in potreben. Smiselno je poudariti, da nekateri domačini ločujejo tudi dnevni in nastanitveni turizem, pri čemer je dnevni večkrat percipiran kot »krivec« za kolone avtomobilov čez Logarsko dolino, nastanitveni pa je precej bolj dobrodošel:

»/.../ nastanitveni turizem, ko pridejo gosti iz vsepovsod, to ne more delati, to sigurno ne dela škode, ampak prinaša v kraj razvoj, miselnost. Kontakt z ljudmi. /.../ dejansko je toliko in toliko ljudi meni povedalo, kako je v Koloradu, kako je tam, kako je v Avstraliji, kakšne kmetije so v Avstraliji. Mislim, prinesejo svet res sem. Tako da jaz bi mislila, da je to pozitivna izkušnja. Malo bolj nerodno je pa z dnevnimi turisti. Mislim, to točno vidiš goste. Eni so pa tudi taki, ki ne pašejo v take kraje. /.../ Nerodne pa so tiste mase, ki se vozijo po cesti. Ko pa se samo peljejo gor pa nazaj. To bi pa mogli nekako omejiti. To pa je, ko nimamo mi nič od tega. Samo ne moreš jim pa reči, da ne smejo priti.»²⁷

Na podlagi pogovorov je moč zaslediti, da je nastanitveni turizem bolj zaželen predvsem iz dveh razlogov. Ker so gostje na Solčavskem dlje, se vključujejo v mnoge turistične aktivnosti in izkušnje, ki jih pripravljajo tudi posamezne turistične kmetije. S tega vidika so v vsakodnevne dejavnosti turistov močno vpeti tudi domačini in z njimi lahko navežejo pristnejše stike – turistični ponudniki na ta način torej od njih nekaj neposredno dobijo. Drugi razlog, tesno povezan s prvim, je občutek, ki ga tovrstni gostje dajejo domačinom. Turistične kmetije nastanitvenim gostom lahko namreč neposredno tržijo lokalno dediščino s svojimi produkti, izdelki, kar v domačinih vzbuja občutek, da jih turisti cenijo, da na primer znajo »ceni to našo domačo hrano«.²⁸

Dnevni turisti povzročajo največ preglavic s prometom – uvedba vstopnine pred Logarsko dolino je sicer situacijo nekoliko umirila, vendar še zdaleč ne v tej meri, da bi bili domačini zadovoljni. Misel, da bi dolino za turistični promet popolnoma

26 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

27 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

28 Prav tam.

zaprli, se vztrajno širi – tudi med turističnimi kmetijami, ki so odvisne predvsem od nastanitvenih gostov. Zdi se, da enodnevni obiskovalci, ki gredo v planine, le »dol smeti prinesejo pa jih stran vržejo pa čisto nič ni od tega«. ²⁹ Domačini tako večkrat poudarjajo preobremenjenost območja in razmišljajo o rešitvi, ki bi situacijo optimalno rešila:

».../ Dolino je treba zapreti za ves promet pa parkirišče urediti dol, ne v dolini, ampak pred dolino. Alternativne prevoze v dolino, absolutno mora biti alternativni, potem bo pa vsak vesel, ko bo gor prišel, ko bo pustil avto tam, pa se bo lahko s kolesom peljal gor, bo lahko peš hodil pa bomo imeli mili mir. Tole kar je pa zdajle par let, to je pa katastrofa.«³⁰

Nekateri govorijo celo o zaprtju celotnega Solčavskega za promet³¹ in ne le najbolj obremenjenega dela – Logarske doline, pri čemer se zdi, da alternativne prevoze, ki bi jih morali v kakršnemkoli primeru zaprtja uvesti, poudarja večina domačinov. Omenja se na primer »mehko mobilnost«, ³² ki opredeljuje »to, da se nekje naredijo parkirišča, na primer pred Logarsko, pa se potem nek kombi ali vlak, ki vozi vsake pol ure, uro po dolini, da lahko ljudje koristijo«. ³³ Poleg Logarske doline je sicer občutljivo območje tudi ozka Solčavska panoramska cesta, ki jo v nekaterih delih zaradi preobremenjenosti obsipa luknjast makadam.

Razprave o zaprtju doline so na Solčavskem vsekakor prisotne, vendar nikakor niso preproste. Ob takšni uvedbi bi bilo namreč treba preizprašati nekatere ključne elemente: kam postaviti mejo zaprtja ceste, kje urediti parkirišča (v Solčavi ali pred Logarsko dolino), kako urediti alternativne prevoze v dolino in na kakšen način pravzaprav udejanjiti zaprtje (naenkrat ali postopoma).

Kdaj so odročni kraji postali turistična atrakcija

Dandanes ljudje potujemo, da bi pobegnili iz utečenih tirnic vsakdanjega življenja, izkusili nekaj novega in si razširili obzorja, da bi si odpočili in se hkrati česa naučili. Iščemo mir, obenem pa tudi zgodbe in doživetja ter se pri tem vse bolj odmikamo

29 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

30 Prav tam.

31 Breda Gradišnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

32 Mojca Ošep, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

33 Prav tam.

od uveljavljenih in obleganih turističnih destinacij. Priljubljenost vse bolj pridobivajo nekoliko bolj odročna območja, ki nudijo stik z naravo in lokalno dediščino – prostori, ki vabijo s svojo divjinskostjo in avtentičnostjo.³⁴ Da bi bolje razumeli sodobne turistične trende, se podajmo na kratek izlet po zgodovini, ki pojasnjuje, kako je do njih sploh prišlo.

Korenine (organiziranega) turizma segajo vse v čas starih Grkov in starih Rimljanov, ko se je pojavilo zanimanje za lepe, neznane in zanimive kraje, kar je vodilo do nastanka prvih obmorskih letovišč, zanimali pa so jih tudi prostori, povezani z zgodovino, kulturo in zabavo. Podoben predhodnik turizma, kot ga poznamo danes, so tudi romanja, katerih primarni verski namen se je pogosto prepletal z radovednostjo ter iskanjem pustolovščin in užitka. Začetke modernejšega turizma povezujemo s potovanji, znanimi pod imenom *Le Grand Tour*, ki so bila med mladimi moškimi iz premožnejših družin priljubljena v 17. oziroma 18. stoletju. *Le Grand Tour* je zajemal potovanja po Evropi, ogled znamenitosti, učenje, osebno rast in je bil nekakšen obred prehoda v odraslo dobo, rezerviran le za aristokracijo. Konec 18. stoletja in začetek romantike sta prinesla novo razumevanje ter posledično nov odnos do narave. Pred tem je divja in neukročena narava predstavljala nasprotje civilizaciji, ljudi je navdajala z občutki strahu in prezira, v romantični dobi pa je postala oboževana in cenjena, kar je vplivalo tudi na turizem. T. i. divji prostori so postali priljubljena turistična destinacija, iskanje miru in dogodivščin v tej »novi« naravi pa je zarisalo povsem drugačne smernice turizma, ki so se ohranile vse do danes.³⁵

Na prelomu iz 18. v 19. stoletje so med evropsko elito postale izjemno priljubljena destinacija tudi Alpe, ki so pred tem veljale za nevaren prostor, neprimeren za potovanja. Novonastali alpski turizem je ljudi, ki so pod romantičnim vplivom iskali »pristen« stik z naravo, vabil (in še danes vabi) s čudovitimi razgledi, mirnim okoljem, pestrim rastlinskim in živalskim svetom ter različnimi aktivnostmi, od pohodništva, gornišstva in plezanja do smučanja, s tem pa je postal model globalnega gorskega turizma. Na razvoj alpskega turizma pa niso vplivali le prostorski, psihološki in naravni faktorji, temveč tudi politični in institucionalni parametri

34 Na tej točki velja opomniti, da sta »avtentičnost« in »divjinskost« družbeno skonstruirana koncepta brez enoznačne definicije, ki pa se v turističnem diskurzu izjemno dobro tržita. Nekaj različnih razumevanj obeh konceptov natančneje pojasnimo v nadaljevanju.

35 Glej npr. Arianne C. Reis in Eric J. Shelton, 'The Nature of Tourism Studies.' *Tourism Analysis*, let. 16, št. 1, 2011, str. 376, 377. Tej tematiki se podrobneje posvetimo v nadaljevanju, saj je v diskurzu o turizmu na Solčavskem izjemno aktualna.

– v 19. stoletju se je turizem namreč prepletel s procesi nacionalizacije, posledično pa so tudi Alpe v marsikaterem primeru postale temelj konceptualizacije naroda, izoblikovanja narodne identitete in teritorialnih prezentacij.³⁶ Sočasno so z industrijsko revolucijo postala potovanja lažje dosegljiva tudi tistim, ki si jih prej iz takšnih ali drugačnih razlogov niso mogli privoščiti; postajala so vse bolj priljubljena in razširjena praksa, s katero so ljudje zapolnili svoj prosti čas. Pojavljati so se začeli turistični vodniki, nastajati so začeli nove destinacije in prostori, namenjeni turistom, razvijati so se začele posebne tržne niše za turiste (npr. spominkarstvo), transportni in nastanitveni sistemi. Z razvojem železnice so potovanja postajala udobna, hitra in cenovno dostopna, vse bolj priljubljeni so postajali tudi enodnevni izleti na morje, v hribe, v mesta ali na podeželje. Od 20. stoletja naprej so vse pogostejša tudi mednarodna potovanja, ki jih podpirajo razvijajoča se letalska industrija ter redne ladijske linije. Ti obliki transporta sta odprli nove možnosti za potovanja v sicer manj dostopne kraje. V Evropi so v drugi polovici 20. stoletja postale običajna praksa poletne počitnice ob Sredozemskem (in Jadranskem) morju in zimsko smučanje v Alpah. Ob vse večjem številu letalskih družb in vse cenejših letalskih kartah so v devetdesetih letih priljubljenost pridobili še izleti v kulturno bogate evropske prestolnice, ki vabijo z dih jemajočimi razgledi, arhitekturnimi posebnostmi in znamenitostmi, različnimi muzeji, verigami nastanitvenih obratov, kulinaricnimi specialitetami itd., priljubljena pa so postala tudi medcelinska potovanja. Do danes se je turizem razvil v velik in pomemben del globalnega gospodarstva.³⁷

V zadnjih desetletjih smo potovanja v veliki meri povezovali z obmorskimi letovišči, smučarskimi središči, »eksotičnimi« kraji in različnimi turističnimi atrakcijami. Podoba s soncem obsijanih peščenih plaž ali s snegom pobeljenih gora je seveda mikavna, vendar pa sodobni turisti ne hrepenijo le po brezskrbnem ležanju na plaži, lenobnem srkanju osvežujočih napitkov in počitku, marsikomu niso dovolj niti smučarske počitnice v leseni koči ali udobnem hotelu z razgledom na visokogorje. Sodobna potovanja še vedno temeljijo na odmiku iz vsakdanjega življenja, hkrati pa postajajo vse aktivnejša. V modernem svetu, v katerem so multinacionalke in

36 Laurent Tissot, 'From Alpine Tourism to the ›Alpinization‹ of Tourism.' Spletni vir: https://doc.rero.ch/record/27192/files/Tissot_Laurent_-_From_Alpine_Tourism_to_the_Alpinization_of_Tourism_20111027.pdf. Objavljeno 2011 (pregledano 31. 3. 2021).

37 O zgodovini turizma je napisanega zelo veliko; za pregled glej npr. <https://www.britannica.com/topic/tourism>.

investitorji že vkorakali na mnoga čudovita in v preteklosti »nedotaknjena« območja ter jih napolnili s hotelskimi verigami, bolj ali manj luksuznimi letovišči, nakupovalnimi središči ipd., je želja po raziskovanju neznanega še vedno prisotna. Ravno ta želja mnoge turiste žene v manjše kraje – takšne v objemu neokrnjene narave, ki jim v nasprotju z razvitimi in obljudenimi destinacijami omogočajo odkrivanje skritih koticov, spoznavanje nepoznanih okusov, vključevanje v lokalne zgodbe in »pristna« doživetja.

Solčavsko je prostor, kjer je turistom, ki hrepenijo po tovrstnih doživetjih, na srebrnem pladnju ponujen idealen preplet naravne in kulturne dediščine. Je prostor, ki je glede na majhnost Slovenije ravno prav priročen, da ni predaleč, in ravno prav odmaknjen, da ni preblizu mestnih središč. Tu imajo možnost raziskati divjino, istočasno pa doživeti tudi neko avtentičnost kraja, in zdi se, da se tega zavedajo tako turisti, željni sproščujočega pobega, kot domačini. Večina nastanitvev, z izjemo Hotela Plesnik v Logarski dolini, je manjših. Turistične kmetije in zasebne sobe namreč nudijo občutek domačnosti. Sodeč po nekaterih opravljenih pogovorih, ravno domačnost kraja, preprostost domačinov in lepa narava ustvarjajo kombinacijo, ki se ji je težko upreti:

»Ker je zmeraj rekla mama Lina, da so dosti hodili mimo in večina so bili Hrvati in so rekli, da bi jedli sir i vrhnje, tako oni rečejo, to skuto pa smetano. Pa kisl mleko. In potem so si želeli še malo več, ker to je taka lepa dolina za sprehajat, so hodili mimo hiše. In potem bi enkrat kar že spali tukaj in na ta način se je to začelo razvijati.«³⁸

Ko se je razširila beseda o čudovitih krajih v objemu gora, kjer za povrhu prijazni domačini postrežejo okusno »kmečko« hrano in ponudijo udobno prenočišče, je Solčavsko, z Logarsko dolino na čelu, postalo priljubljena turistična destinacija, s čimer se je pojavila – kot že omenjeno – potreba po usmeritvi turistov. Sočasno so se z zaščito območja z namenom omejitve turizma pojavile tudi omejitve za domačine. Da bi se ohranila značilna podoba krajine, se je zgodbi pridružil Zavod za varstvo kulturne dediščine (v nadaljevanju ZVKD), ki skrbno nadzoruje (predvsem stavbno) dediščino tega prostora (glej poglavje *Pomen kulturne dediščine na Solčavskem*). Delo ZVKD večina domačinov pozdravlja, med drugimi tudi Marjana Vršnik, ki pravi:

38 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

»/.../ da je to prav tako, kot učijo. Ker tudi jaz imam tako mišljenje in tudi mož je zelo na to tradicijo. Mi pač nimamo stare hiše, ker se v nje ni dalo več živeti. Tako da naša hiša je nova, samo vseeno kaže, notri ste videli, je ta prava krušna peč. Vse so taki elementi. Tudi v kuhinji imamo štedilnik na drva. Tako da je sploh za tujce, Američani, Angleži. To jim je vse. Recimo nobeden ne pozna krušne peči, vsi sprašujejo, kaj je to notri postavljeno. In potem jim poveš, da so v starih časih vsi imeli samo tak način ogrevanja pa štedilnik v kuhinji.«³⁹

Vidimo, da se ohranjanje značilne in enotne podobe ne vidi zgolj »na zunaj«, temveč se preslikava tudi v notranjost domovanj domačinov ali vsaj v tiste dele njihovih domov, kamor smejo vstopiti tudi turisti. S tem želijo poleg slikovite narave pri življenju ohraniti tudi zgodovino kraja, predvsem pa s primerno predstavitvijo prostora privabiti »take goste in obiskovalce, ki znajo to ceniti«. ⁴⁰ Iskanje in hrepenenje po avtentičnosti sta se pojavila in razširila kot reakcija ali celo nekakšno nasprotovanje sodobnemu svetu, katerega ena najočitnejših značilnosti je skomercializirana in družbeno konstruirana realnost. Britta Timm Knudsen in Anne Marit Waade poudarjata, da je avtentičnost pravzaprav nekaj, kar lahko posameznik počne oziroma izvede ter skozi izkušnjo tudi začuti, posledično pa je avtentičnost lahko prirejena, prilagojena in odigrana – performativna. ⁴¹ To potrjuje tudi zgornji odlomek iz intervjuja: krušna peč, štedilnik na drva in podobni elementi so na neki način pravzaprav ostaline iz preteklosti, v tem primeru spretno umeščeni v sodobno hišo (torej v sedanjost) tudi z namenom, da pritegnejo in navdušijo turiste. Marjana Vršnik poudari, da veliko turistov na Solčavsko prihaja v prvi vrsti zaradi prijaznih domačinov in dobre hrane, medtem ko je lepo okolje, ki nudi možnosti za različne aktivnosti, na seznamu razlogov za obisk šele na tretjem mestu. ⁴² To potrjuje, da turisti iščejo izkušnje in »avtentičen« stik z okoljem prek lokalnega prebivalstva.

Če dobro pomislimo, je ideja o avtentičnosti malce paradokсна – turisti iz ene družbeno konstruirane realnosti bežijo v drugo, ki se jim zdi »pristnejša«, v resnici pa je tudi ta realnost lahko poustvarjena. Kaj je avtentično in kaj ne, je sicer izjemno

39 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

40 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

41 Britta Timm Knudsen in Anne Marit Waade, 'Performative Authenticity in Tourism and Spatial Experience: Rethinking the Relations Between Travel, Place and Emotion.' V: Britta Timm Knudsen in Anne Marit Waade, ur. *Re-Investing Authenticity: Tourism, Place and Emotions*. Channel View Publications, Bristol, Buffalo in Toronto 2010, str. 1.

42 Marjana Vršnik, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

relativna stvar, odvisna od vsakega posameznika, tako kot na primeru glasbe Rajko Muršič⁴³ razlaga, da je vsaka glasba lahko avtentična, obenem pa ni avtentična nobena. Če to preslikamo v turistični diskurz, lahko povzamemo, da na Solčavsko prihajajo (oziroma si lokalni akterji tega želijo) turisti, katerim v turistično ponudbo oziroma izkušnjo zapakirana pestrost kulturne in etnološke dediščine vzbuja prijetne, tudi nostalgичne občutke po »starih«, v mnogih pogledih preprostejših časih.

Prav tako se zdijo v preteklost ujeti t. i. divji prostori, ki so odročni in na prvi pogled nedotaknjeni s strani »modernega« sveta, čeprav mnogi avtorji, na primer Jarkko Saarinen,⁴⁴ opozarjajo, da je ravno spreminjanje divjinskosti v produkt (v našem primeru v turistično ponudbo) tisti dejavnik, zaradi katerega tovrstni prostori v resnici niso več divji. Prav tako tovrstni prostori v resnici niso nedotaknjeni, saj bi bilo povsem neurejeno divjino praktično nemogoče uspešno tržiti – zagotovo nikogar ne mika sprehajanje po povsem zaraščenem gozdu ali nikoli pokošenem travniku. Zavedati se moramo, da so na primer poti, pa naj bodo še tako majhne in na prvi pogled »naravne« oziroma »divje«, še vedno ustvarjene s strani človeka.

Na koncept divjinskosti sicer močno vpliva odnos človeka do narave, o čemer pišejo številni avtorji.⁴⁵ Narava je razumljena kot popolno nasprotje človeka, je neznana, oddaljena in neukročena entiteta, ravno tovrstne oznake pa privedejo do družbenega konstrukta divjinskosti. Reis in Shelton poudarita, da je lahko ta divja narava za vsakogar drugačna – divje je lahko podeželje, divji je lahko zeleni park sredi mesta ali pa zgolj ena sama cvetlica, ne glede na to, kje raste, obenem pa so nekatere vrste narave bolj divje od drugih.⁴⁶ Spet moramo torej imeti v mislih, da je tako kot avtentičnost tudi pomen divjinskosti odvisen od percepcije. Marsikateremu tujcu se zaradi mnogih gozdov lahko zdi divja celotna Slovenija, nekemu iz mesta se na primer zdi divje celotno Solčavsko, medtem ko je percepcija divjine pri Solčavanih in Solčavankah še ožja, saj se nekateri strinjajo, da je najbolj divji Matkov kot.⁴⁷

43 Rajko Muršič, 'Deceptive Tentacles of the Authenticating Mind: On Authenticity and Some Other Notions that are Good for Absolutely Nothing,' V: Thomas Fillitz in A. Jamie Saris, ur. *Debating Authenticity: Concepts of Modernity in Anthropological Perspective*. Berghahn Books, Oxford in New York 2013, str. 46–60.

44 Jarkko Saarinen, 'Wilderness, Tourism Development, and Sustainability: Wilderness Attitudes and Place Ethics.' *USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-4* 1998, str. 29–34.

45 Npr. Reis in Shelton, 2011; Smith, 2008; Loftus, 2017 idr.

46 Arianne C. Reis in Eric J. Shelton, 'The Nature of Tourism Studies.' *Tourism Analysis*, let. 16, št. 1, 2011, str. 378.

47 Npr. Mojca Ošep, intervju, Solčava, 25. 9. 2020; Mateja Brlec Suhodolnik, intervju, Solčava, 24. 9. 2020.

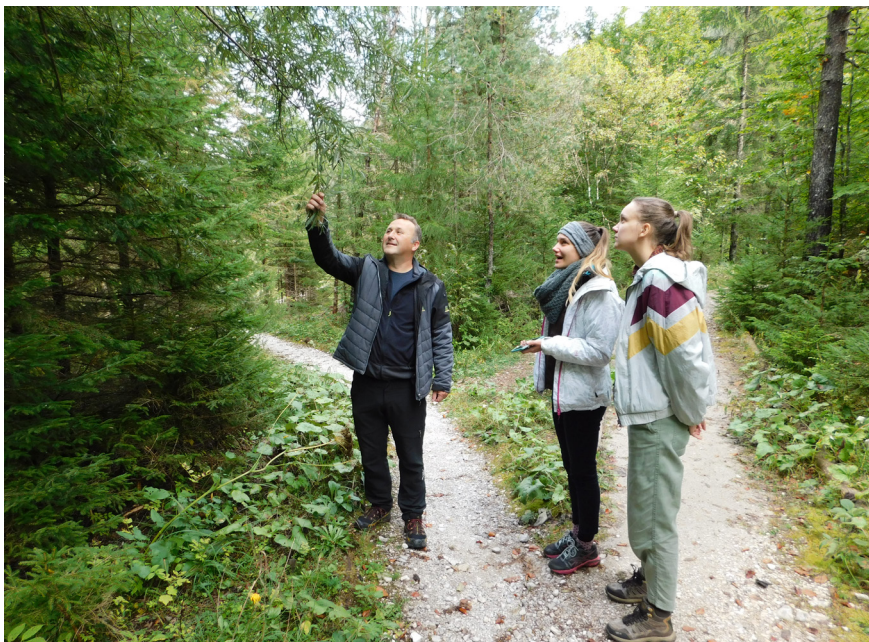
Fotografija 2: Turistična kmetija Lenar – urejen travnik okrog domačije. Tina Krašovic, Logarska dolina, 2020.

Na Solčavskem se avtentičnost na eni in divjinskost na drugi strani združujeta v t. i. doživljajski turizem, v okviru ponudbe tega pa lahko turisti okusijo specifične lokalne okuse, se družijo oziroma povežejo z domačini, občudujejo lepe razglede, hodijo, kolesarijo in plezajo, se česa novega naučijo ... predvsem pa vse naštetu (in drugo) prilagodijo svojim željam in potrebam. Center Rinka se zavzema za »živo vodenje«, s katerim se, kot pojasnjuje Marko Slapnik, želijo izogniti klasičnim turističnim načinom animiranja in klasičnemu vodenju po prostoru ter obiskovalcem ponuditi edinstveno izkušnjo:

»Mi smo jih želeli navdušiti nad tem, kar je okoli nas, da bi potem še z družino prišli sem gor. Da bi bili navdušeni in bi rekli še drugim – «glejte, gor se pa splača it, ker je toliko zanimivih reči». In smo si za tisti fokus izbrali naravno in kulturno dediščino tega območja. In tako smo skozi igro, skozi animacijo, ki so si je gostje želeli, prišli do tega, da so na koncu imeli bolj odprte oči, da so bili bolj dovzetni za tiste vsebine prostora. In to se je pokazalo kot dobro.«⁴⁸

48 Marko Slapnik, intervju, Solčava, 26. 9. 2020.

Lokalni akterji si želijo ponuditi izkušnjo, ki bo turistom ostala v spominu, obenem pa jo bo možno reprezentirati dalje, torej tržiti. Ravno s tem namenom so razvili doživljajsko pot po Logarski dolini, na kateri se prepletata naravna in kulturna dediščina, vodenje pa se prilagodi tipu gostov.

Fotografija 3: Doživljajsko vodenje po Logarski dolini. Lina Troha, Logarska dolina, 2020.

Dotaknimo se še dejstva, da ravno trženje spreminja izkušnjo v produkt, zaradi česar ta izkušnja morda ni tako individualna, kot se zdi na prvi pogled, saj je vpet v turistični diskurz, je del ponudbe. Zavedati se moramo, da lahko turisti iščejo tudi izkušnjo, ki je v »uradni« ponudbi sploh ni. V tem primeru lahko turistična ponudba nehoti postane celo omejitev izkušnje, kar lahko turiste žene na »prepovedana« območja in področja. Problematično zamejitev domačinskih prostorov od turističnih bi po eni strani lahko rešili, če bi podobne projekte, kot je Doživljajska pot po Logarski dolini razširili tudi na druga območja Solčavskega, po drugi strani pa bi se s tem lahko pritek turistov še povečal, s tem pa bi se zaostрил tudi boj proti masovnemu turizmu. Ravno zaradi različnih percepcij tako domačinov kot turistov je pisanje uspešne turistične zgodbe, ki bo odgovarjala vsem vpletenim, precejšen

zalogaj. Vsekakor pa je pomembno, da svinčnik ostane v rokah domačinov – oni so namreč tisti, ki ostajajo v »vaseh duhov« tudi takrat, ko se turistična sezona (zaradi letnega časa ali pa drugega vpliva, kot je pandemija) konča.

Turizem v času pandemije in razmišljanja o prihodnosti

Raziskovanje v času pandemije je odprlo mnogo vprašanj in negotovih pogledov na prihodnost. Domačini so zelo živo in slikovito opisali občutke, ki jih je spomladi 2020 spodbudila nenavadno izpraznjena in mirna okolica, v kateri ni mrgolelo turistov, po cestah pa se niso vlekle kolone avtomobilov. Prizor dolin, v katerih je bilo za daljše obdobje več domačinov kot turistov, je vsekakor zanetil razmišljanja. Po eni strani so domačini opisovali blagodejnost obdobja zaprtih občin, po drugi pa so se s skrbjo zazirali v prihodnost in morebitne težke čase, zaznamovane z bojem za finančni obstanek. Na njihove poglede je vplivalo več stvari. Vsekakor je pomembno, s čim se posameznik preživlja: če je turizem glavna panoga in primarni vir dohodka, je zaprtje občinskih meja pustilo grenak priokus, ki ga je bilo moč razbrati tudi iz pogovorov. Domačini, ki se prvenstveno ukvarjajo z drugotnimi dejavnostmi (npr. kmetijstvom, lesno panogo itd.), pa so na obdobje gledali precej bolj sproščeno, opisovali so celo njegove blagodejne učinke. V premislek je treba vzeti tudi geografsko lego posameznih domačij. Odmaknjene kmetije (predvsem v Matkovem in Robanovem kotu), kjer je cestna infrastruktura slabša, področja pa težje dostopna, se v splošnem ne spopadajo z množičnim prometom. Prebivalci, katerih domačije ležijo tik ob glavnih turističnih prometnicah (na primer Logarjeva domačija v Logarski dolini), se po drugi strani s kolonami vozil srečujejo ob vsakem pogledu skozi okno, zaradi česar so na izpraznjene ceste gledali kot na svojevrsten oddih:

»In jaz vem, ko je bila ta korona, ko je bil prehod med občinami prepovedan, to je bil balzam za dušo. To nam je tako ugajalo, da res bolj fino ni moglo biti.«⁴⁹

Breda Gradišnik v Logarski dolini vodi visokogorsko turistično kmetijo, pri čemer ji turizem predstavlja pomembno dopolnilno dejavnost. Glavni vir dohodka je zaenkrat lesna panoga, vendar se trendi zaradi vetroloma leta 2017 in lubadarjev, ki napadajo drevesa, spreminjajo. Turizem v tem smislu lahko vidimo kot pomembno

49 Marko Logar, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

dopolnitev, ki blaži učinke padca cene lesa. Čeprav je turistična sezona kratka⁵⁰ in odvisna od lepega vremena, je pomembna za preživetje domačije Brede Gradišnik in še marsikatero druge domačije. V splošnem strukturo gostov predstavlja 80 odstotkov tujcev in le 20 odstotkov Slovencev. Leta 2020 se je struktura zaradi pandemije obrnila na glavo in je na Solčavsko prišlo le 10 odstotkov tujcev, preostalih 90 odstotkov pa so bili domači gosti, ki so koristili bone. Opazne so bile tudi pomembne spremembe v koriščenju turistične ponudbe:

»/.../ veliko manj se je trošilo, razen kar je bilo zaradi vavčerjev. Za hrano so še dali, za lokostrelstvo⁵¹ pa že bolj luksuz, ki so si ga le redki privoščili, kar se pozna pri dohodku. Dnevni gostov, ki bi prišli jesti in piti, je bilo tudi manj kot druga leta. Kakšen bo trend naprej, ne vem. Nekateri so s tem uvideli, da imamo v Sloveniji čuda kotičkov, vem pa, da sedemdeset odstotkov teh gostov, ki nas je letos obiskalo, jih ne bo več.«⁵²

Razvidno je torej, da kljub obiskovanju turističnih ponudnikov, ki so ga omogočili boni, ti niso mogli izkoristiti vseh svojih atributov, saj so bili gostje zaradi morebitne prihajajoče krize precej varčnejši. Helena Ošep po drugi strani porast turistov v času koriščenja bonov opazuje predvsem z vidika obiska turističnih atrakcij. V pogovoru poudari, da je do razcveta turizma prišlo predvsem julija, avgusta in septembra, saj je bilo na Panoramski cesti zopet moč opazovati gručice turistov – pravi, da je bil ponoven naval pozitiven za tiste, ki se s turizmom ukvarjajo in z njim služijo, manj pa za tiste, ki se ne in *»ki bi radi imeli mir.«⁵³* V smislu pandemije koronavirusne bolezni in negotovosti, ki jih je vnesla v večino gospodarskih panog, se tudi turizem izrisuje kot tista dejavnost, ki je odvisna od precejšnjega števila zunanjih dejavnikov, na katere domačini težko vplivajo. Kljub temu da je za območje izjemno pomemben, pa večinoma ostaja *»dopolnilna dejavnost«* in je pomembno, da *»ne smemo biti odvisni od njega – to je sigurno in to se mi potrjuje vedno bolj.«⁵⁴*

50 Turistična sezona traja približno od aprila do konca oktobra, v letu 2020 je bila zaradi zaprtja občin torej občutno krajša; to situacijo opiše npr. Breda Gradišnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

51 Lokostrelstvo na 3D-progi je na turistični kmetiji Gradišnik pomemben del turistične ponudbe.

52 Breda Gradišnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

53 Helena Ošep, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.

54 Mateja Brlec Suhodolnik, Solčava, 24. 9. 2020.

Sezona leta 2020 je bila torej med domačini zaznamovana z »netipičnimi« gosti. Na to na primer kaže opazno višji odstotek slovenskih turistov in tudi »novopečnih« pohodnikov – obiskovalcev, ki so se prvič podali v gore. K temu so med drugim pripomogli turistični boni,⁵⁵ ki jih slovensko prebivalstvo ter povečana želja po dnevnih izletih in preživljanju časa v naravi. Solčavsko je sicer na splošno priljubljena izhodiščna destinacija pohodnikov in alpinistov, ker je z vseh strani obdano s Kamniško-Savinjskimi Alpami. Vsako leto se zato pripetijo nesreče, v katerih morajo velikokrat posredovati gorski reševalci. Na Solčavsko prihajajo izletniški pohodniki, najbolj obiskana sta »*planinski dom na Okrešlju, do kamor vodi pot mimo slapa Rinka, ter planinski dom na Klemenči jami, od koder je krasen razgled na zgornji del Logarske doline*«, potem so tu še visokogorski pohodniki, ki se največkrat povzpnejo na Ojstrico ali Planjavo.⁵⁶ Poleg tega je vzdolž Logarske doline urejena Naravoslovno-etnografska pot.⁵⁷

Če поблиže pogledamo na pohodništvo v letu 2020, ugotovimo, da je bilo v spomladanskem času, ko so veljali strogi ukrepi prepovedi zbiranja in prehajanja med občinami, precej slabo zastopano. Do porasta je prišlo v poletnih mesecih, v gore pa so se podali tudi tisti manj izkušeni. Vseeno je bil obisk v letnem povprečju nižji za 25 odstotkov, pri čemer »*najvišji upad nočitev beležijo nekatere visokogorske kočje, tudi za polovico*«,⁵⁸ saj so v prejšnjih letih »*glavnino nočitev naredili tujci, teh pa je v letošnjem letu kar za 70 odstotkov manj*«. ⁵⁹ Na spletni strani Planinske zveze Slovenije najdemo podatek, da so prenočitve v kočah koristili tudi ljudje, ki v splošnem ne obiskujejo gora, vendar so jim bili boni motivacija, da poskusijo nekaj drugačnega, novega.⁶⁰ Vendar nekateri posamezniki niso upoštevali dejstva, da pot v gore (predvsem v visokogorje) zahteva pripravo, tako v smislu telesne pripravljenosti kot tudi poznavanja poti in ustrezne opreme (npr. obutev, pri zahtevnejših poteh pa

55 Leta 2020 je Finančna uprava Republike Slovenije vsem državljanom podelila turistične bone (dobroimetje) v vrednosti dvesto evrov, predvsem z namenom odprave posledic epidemije v turizmu.

56 Krajinski park Logarska dolina. Spletni vir: <https://www.logarska-dolina.si/> (pregledano 1. 4. 2021).

57 Prav tam.

58 Barbara Gradič Oset, 'Letos več domačih planincev v slovenskih kočah in gorah.' (Izjava Dušana Prašnikarja). Planinska zveza Slovenije. Spletni vir: <https://www.pzs.si/novice.php?pid=14478> (pregledano 1. 4. 2021).

59 Prav tam.

60 Prav tam.

tudi samovarovalna oprema). Gorska reševalna zveza Slovenije in policija opažata, da »zadnje intervencije kažejo, da v sredogorje in tudi visokogorje zahajajo ljudje, ki si glede na svoje poznavanje boje v hribih velikokrat zastavijo predrzne cilje.«⁶¹ Na Solčavskem v gorah sicer v povprečju pride do približno petih smrtnih žrtev letno:⁶²

»/.../ so včasih rekli: Gora ni nora, tisti je nor, ki gre gor. V planinah se jih kar pobije, kar precej. Pa po nesreči, pa niso v redu obuti pa ... potem jih pa helikopter rešuje ... Ene rešijo, druge pa dobijo mrtve. Pa ne moreš nič.«⁶³

Če se osredinimo na bone, ki jih je državljanom zagotovila država, vidimo, da so med turističnimi ponudniki na Solčavskem vzbujali ambivalenten odnos. Manjšim kmetijam in domačijam, kjer se ukvarjajo predvsem s turizmom, so sicer do neke mere pomagali obvladovati finančno situacijo, vendar ne nujno v zadostni meri (kot vidimo denimo v zgornjem odlomku iz intervjuja z Bredo Gradišnik). Med drugim so na plano privrele tudi napetosti, povezane z razmerjema med domačimi in tujimi gosti na eni ter centrom in periferijo na drugi strani. Ema Kočnar, ki velikokrat pomaga na turistični kmetiji svoje tete, v intervjuju opisuje odnos slovenskih turistov, ki so pri njih koristili bone. V njem je čutila neprijetnost, morda celo večvrednostni nastop gostov, ki v odmaknjen kotiček Slovenije »prinašajo« svoj denar:

»/.../ odkar so ti turistični boni, je zelo velik problem nastal v Solčavi, zato ker se ljudje obnašajo, kot da nas kupujejo. Ne pa, da so oni k nam prišli v naše konce. Ampak se obnašajo, kot da oni denar prinašajo, čeprav dajejo denar državi.«⁶⁴

Zaključek

Kakšna je torej turistična prihodnost Solčavskega po mnenju domačinov? Zdi se, da polna negotovosti, vendar ne le s stališča pandemije, ki je vplivala predvsem na finančni vidik, temveč tudi s stališča spoprijemanja z množičnim turizmom oziroma urejanjem razmerja, da bo turizem prijazen tako do okolja in domačinov kot

61 Maja Korošec, »Vpliv covida-19 v gorah: Več planincev v sredogorju, več ponesrečenih Slovencev.« 24ur.com. Spletni vir: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/vpliv-covida-19-v-gorah-vec-planincev-v-sredogorju-vec-ponesrecenih-slovencev.html> (pregledano 2. 4. 2021).

62 Urška Lenar, intervju, Logarska dolina, 23. 9. 2020; Avgust Lenar, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.

63 Veronika Ošep, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

64 Ema Kočnar, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

tudi do gostov. Ta dvojnost se izraža tudi v postavljanju Solčavskega na zemljevid, saj »če si želel Solčavo obkrožiti na zemljevidu, si moral imeti zelo ošiljen svinčnik, če bočeš pa malo več zarisati, so pa takoj zraven še Kamniško-Savinjske Alpe in Zgornje Savinjska dolina.«⁶⁵ Želja biti viden, vendar ne preveč, je izrazita, mejo, koliko biti viden, pa je težko določiti, ker turizem, kot kažejo tudi odlomki iz intervjujev, vsak posameznik osmišlja drugače.

Prihodnost Solčavskega se izrisuje kot svojevrstno krmiljenje med uravnavanjem množičnosti turistov in turistične ponudbe. Ker je območje v precejšnji meri odvisno od turistične dejavnosti, je pomembno, da je turistov dovolj – pomembno je torej zagotavljanje kvalitetne in obsežne ponudbe. Hkrati pa se zdi, da je neodobranje množičnega turizma močno prisotno, poraja se mnenje, da »ne moremo in ne smemo niti govoriti o množičnem turizmu pri nas.«⁶⁶ Iščejo se torej načini, kako bi turizem prinašal čim več dobrega tako turistom kot domačinom:

»Priložnost za naprej vidim ravno v teh povezavah in v izvirnem, kreativnem predstavljanju ali pa interpretaciji tega, kar imamo. Naše identitete se je najprej potrebno zavedati in potem na primeren način predstaviti, zato da bomo dobili, če govorimo o turizmu, take goste in obiskovalce, ki znajo to ceniti. Ne želimo si mase, ne želimo si ... Dobro, saj mora biti toliko, da gostinci tudi preživijo in imajo dostojen zaslužek, ampak ne želimo si slabe volje gostov, ki niso dobro postreženi, in gostincev, ki ne bi morali tega sfolgati.«⁶⁷

Pri vsem skupaj se pojavlja tudi ekološki vidik, ki zajema predvsem skrb za okolje in zmanjšanje onesnaževanja. Degradacija pokrajine in onesnaževanje namreč zahtevata resno refleksijo, saj je veliko okoljskih elementov obremenjenih s turističnimi zahtevami.⁶⁸ V tem smislu domačini govorijo denimo o uvedbi naravovarstvenih nadzornikov, ki bi opozarjali ljudi, naj upoštevajo pravila.⁶⁹ Skrb za naravovarstvo udejanja tudi premisleke o tem, s katerimi rastlinami naj turistični ponudniki seznanijo turiste in s katerimi ne:

65 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

66 Mateja Brlec Suhodolnik, intervju, Solčava, 24. 9. 2020.

67 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.

68 Valene L. Smith in Maryann Brent, 'Introduction.' V: Valene L. Smith in Maryann Brent, ur. *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*. Cognizant Communication Offices, New York, Cammeray in Tokyo 2001, str. 11.

69 Mojca Ošep, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.

»Naš namen ni, da bi čisto vse pokazali. Treba je pač zvagat, kaj je primerno, da ljudje vejo, ker ljudje dostikrat tudi vzamejo, kar potrgajo.«⁷⁰

Zgornji citat lepo zaobjame resničnost, v kateri biva domačinska skupnost in okoli katere se ovijajo vprašanja, kaj pokazati v turistični namen, katere elemente dediščine je smiselno predstaviti turistom pa tudi kaj lahko (iz)vejo in česa ne, da bo to obstalo v rokah lokalnih akterjev.

70 Marko Slapnik, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

Naravi prijazen in domačinom koristen razvoj turizma

August Lenar

Prispevek študentov je dobrodošel zunanji pogled na turistični utrip Solčavskega, podprt z različnimi mnenji prebivalcev, ki to dejavnost spremljajo od blizu. Mnogi od njih pa kot turistični ponudniki nanjo pomembno vplivajo. Zapisano je mogoče postaviti v časovni okvir, kar dodatno osvetli sedanje stanje in razvojne trende v tej dejavnosti.

Načrten razvoj v solčavskem turizmu ima že kar nekaj zgodovine in tudi rezultatov. Jeseni 2021 bo minilo okroglih trideset let od pobude prebivalcev Logarske doline, takrat pristojne občini Mozirje, da je treba nemudoma in odločno ukrepati glede ohranjanja okolja in stagnacije turizma v največji in najbolj obiskani dolini Solčavskega. Stihijski razvoj je postajal vedno bolj moteč za prebivalce Logarske doline, ki so od blizu spremljali škodljivo dogajanje v naravi. Jalov izletniški turizem je namesto ekonomskih učinkov prinašal vedno večjo prometno obremenitev okolja s hrupom in smetmi. V skupnosti je dozorela odločitev, da je treba takšno stanje takoj prekiniti in začeti z naravi prijaznim in domačinom koristnim trajnostnim razvojem tudi v turizmu. Takrat pristojna Občina Mozirje, ki je nekoliko pred tem zaradi neurejenosti Logarske doline od RTV Slovenija prejela v javnosti odmevno »Turistično bodečo nežo«, saj pobudo za odločno spremembo takoj podprla. Podprla je tudi pobudo za ustanovitev podjetja lastnikov zemljišč v leta 1987 ustanovljenem krajinskem parku in mu spomladi leta 1992 podelila koncesijo za upravljanje parka. To je bil prvi primer javno-zasebnega partnerstva v Sloveniji pri upravljanju širšega zavarovanega območja narave.

S podelitvijo koncesije se je začel načrten razvoj solčavskega območja kot celote, saj zaradi majhnosti območja in specifične tradicionalnih dejavnosti, povezanih s turizmom, drugačen pristop ne bi bil uspešen. Kmalu se je pokazalo, da bi bilo treba sodelovanje razširiti na celotno ožje območje Kamniško-Savinjskih Alp, v katerem imajo vse občine sorodno naravovarstveno in razvojno problematiko. Projekt ustanavljanja Regijskega parka Kamniško-Savinjske Alpe, ki ga je kot upravljelec Krajinskega parka Logarska dolina koordiniralo podjetje Logarska dolina, d. o. o., je Ministrstvo za okolje in prostor pred desetletjem začasno prekinilo zaradi nastopa

gospodarske krize in prepovedi ustanavljanja novih državnih zavodov (Zakon za uravnoteženje javnih financ).

V letu 1992 so družbeniki podjetja Logarska dolina, d. o. o., sprejeli in s takratno Krajevno skupnostjo Solčava uskladili dolgoročne razvojne usmeritve, ki so se z leti pokazale kot dobre ter skladne s potrebami lokalnega prebivalstva in z javnim interesom širše družbe. V naslednjih letih so služile kot osnova za sprejem prve dolgoročne razvojne strategije in srednjeročnih planov turističnega razvoja Solčavskega. Če razvojne usmeritve na kratko povzamem, so bili poudarki bodočega gospodarskega razvoja na ohranjanju neokrnjene (divje) narave, tradicionalnima gozdarstvu in kmetijstvu, ki se iz nekdanjega ekonomskega temelja vedno bolj spreminjata v ohranjalca izjemne kulturne krajine za ekoturizem. Nosilec pa mora biti, tako kot stoletja pred tem, lokalno prebivalstvo s svojo tradicijo bivanja in delovanja. V turistični ponudbi ima prednost namestitveni turizem in neposredno trženje tradicionalnih produktov iz hrane, lesa in volne. Dodatna rekreativna ponudba v naravnih parkih mora biti prilagojena namenu njihovega zavarovanja. Pri izletniškem obisku je poudarek na ohranjanju mirnih con v parkih in postopna nadomestitev motornega prometa z drugimi oblikami mobilnosti. Na področju poselitve in prometa morajo namestitvene zmogljivosti in parkirišča v parkih ostati omejene v sedanjem obsegu, možna je samo njihova posodobitev in funkcionalna zaokrožitev.

Te usmeritve so bile zadnja desetletja pri izvedbi projektov v pretežni meri upoštevane. Glede same izvedbe je možno v tem kratkem prispevku omeniti samo dva najpomembnejša projekta, ki po mojem mnenju dajeta oziroma nakazujeta rešitve za večino razvojnih dilem, opisanih v prispevkih študentov. Oba sta tudi iz socialno-ekonomskega vidika bistvena za prebivalstvo širšega območja vasi in manjših gorskih kmetij, ki so po velikih katastrofah v gozdarstvu (vetrolomi, lubadar) in globalizaciji trga v živinoreji na robu spodobnega preživetja.

Projekt, ki se od leta 1995 dalje brez večjih zastojev uspešno razvija, je *Predelava in neposredno trženje domačih produktov v turizmu*. Od spodbujanja in izobraževanja ponudnikov, prodaje produktov na stojnici pri slapu Rinka, v objektu Turističnega društva Solčava in na Planšariji Logarski kot je bil narejen velik korak naprej, ko se je z začetkom delovanja Centra Rinka pridobilo nove prostorske možnosti. Od samega začetka so se prehrabni produkti tržili na turističnih kmetijah in pri nekaterih drugih ponudnikih. Projekt se nadgrajuje tudi vsa zadnja leta.

Že pred tremi desetletji je Solčavsko, kot prvo območje v Sloveniji in med prvimi v alpskih državah, s ciljem uvedbe alternativnih prevozov za enodnevne izletniške obiskovalce začelo izvajati projekt *Umiritev izletniškega motornega prometa v naravnih parkih*. Zaračunavanje vstopa motornih vozil v Krajinskem parku Logarska dolina v letu 1992 so mnogi obiskovalci in tudi nekateri domačini sprejeli zelo nenaklonjeno. Ta prva faza projekta se je nadaljevala z ureditvijo in odprtjem Naravoslovno-etnografske poti po Logarski dolini in ureditvijo parkirišč z 250 parkirnimi mesti v samem parku. Druga faza projekta je bila zaključena deset let pozneje z ureditvijo vstopne cone in treh parkirišč pred Logarsko dolino. Investicije so bile pretežno sofinancirane s strani države in Evropske unije (program PHARE). Tretjo fazo izvedbe projekta umiritve prometa na ožjem območju vasi Solčava je po letu 2009 neposredno prevzela Občina Solčava. Zgradili so informacijski Center Rinka, uredili dodatna parkirišča in prireditveni prostor ter nadgradili komunalno infrastrukturo. Nekoliko kasneje se je začel tudi postopen prenos koordinacije vsebin, povezanih s turizmom (informacije, izobraževanje, promocija), in neposrednega trženja tradicionalnih produktov iz Logarske doline, d. o. o., na novoustanovljeni Center Rinka – zavod za turizem in trajnostni razvoj Solčavskega. Skupaj s prenosom sta se iz podjetja na občino prezaposlila dva uslužbenca teh delovnih področij. To je bil čas, ko je Solčavsko zaradi rezultatov v turizmu v okviru projekta EDEN pridobilo prestižni naziv »Evropska destinacija odličnosti«.

Projekt upravljanja turističnega obiska se je po letu 2014 žal ustavil. To je škoda, saj bi nadaljevanje lahko veliko prispevalo k oživitvi starega dela vasi, kjer je veliko povsem praznih objektov in le nekaj stalnih prebivalcev. Zaradi njegove celovitosti in povezovalnega značaja med vsemi gospodarskimi panogami in dejavnostmi v kraju bi omogočal znatno podaljšanje turistične sezone in s tem spremembo negativnih zaposlitvenih in demografskih trendov občine. Čas za nadaljevanje in dokončanje tega krovnega projekta je več kot primeren, saj sovpada z začetkom obdobja izjemnih finančnih spodbud Evropske unije na področju ohranjanja okolja in digitalizacije. Obe področji pa sta neposredno povezani z alternativno mobilnostjo v prometu.

Naravi prijazen in domačinom koristen ekoturizem zagotovo ostaja prava izbira za Solčavsko. Večkrat poudarjena kulinarika in prijaznost domačinov sta zelo pomembna, vendar je nedvomno glavni magnet za obiskovalce iz vsega sveta ohranjena izjemna kulturna krajina, umeščena v tri slikovite ledeniške doline in Podolševo, kar skupaj tvori enkratno harmonijo narave. Poseben pečat območju pa daje še velika zgoščenost objektov naravne in kulturne dediščine, urejenih za turistični obisk.

**PREHODNE RAZLIKE,
NEPREMOSTLJIVE BLIŽINE**

Meje, mejniki, ločnice in razločki

Miha Kozorog

Meje, mejniki, ločnice in razločki so v središču človekovega samorazumevanja in organiziranja lastnega bivanja. Kaj smo in kaj nas obdaja, definiramo prek razlik, ki se kulturno oziroma ontološko kažejo kot bolj ali manj prehodne.¹ V določenih družbah stvari, druga bitja ali druge skupine ljudi dojemajo kot nekaj, s čimer sami nimajo nič skupnega, drugje se ljudem bolj kot neprehodne razlike kažejo premostljive bližine. Antropologija je od samih začetkov svojega raziskovalnega popotovanja pozornost posvečala prav različnim načinom razlikovanja, saj so temeljni za človekovo dojetje sebe in okoliškega sveta ter organiziranje družbe in življenjskih virov.

Človek je svoje bivanje v svetu opredmetil s simbolnim in materialnim označevanjem časa, prostora in odnosov. Minevanje časa se nam kaže že na lastnem telesu. Kaže se tudi v dogodkih, ki bi jih včasih želeli drugačne, a so nepovratni. A kot so se nekateri dogodki že zgodili, se nekateri še le bodo, zato si je človek vsepovsod znal zamišljati čas točkovno, se ga spominjati skozi mejnike in ga načrtovati v obliki prihodnjih mejnikov.² Da bi neki čas poudaril, s čimer bo ta čas dal nečemu v življenju posameznika ali skupine poseben pomen, ga je tudi ritualiziral: pripisal mu je pomen, tako da je nanj vezal protokole vedénja in posebna prizorišča izvedbe ritualnih dejanj, mu dal dramatičen potek vzpona, vrhunca in ponovnega zlivanja z vsakdanom, z njim povezal upanje za prihodnost in ga še drugače izvzel iz običajnega življenja posameznikov in skupin.³ V ritualih kot časovnih mejnikih pa ne smemo videti le ponavljanja neke iz tradicije prevzete prakse, ampak tudi (ali predvsem in vse bolj) zavezanost prihodnosti. Pogosto lahko opazujemo samouprizoritev skupnosti kot povezane in njeno zavezovanje vztrajanju glede določenih družbeno-kulturnih

1 Claude Lévi-Strauss, *Divja misel*. Krtina, Ljubljana 2004 [1962].

Philippe Descola, *Onstran narave in kulture*. Studia Humanitatis, Ljubljana 2018 [2005].

2 Alfred Gell, *Antropologija časa: Kulturne konstrukcije časovnih zemljevidov in podob*. Študentska založba, Ljubljana 2001 [1992].

3 Arnold Van Gennep, *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, Chicago 1960 [1909]. Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. Cornell University Press, Ithaca in New York 1991 [1969].

Mihail Mihajlovič Bahtin, *Ustvarjanje Françoisa Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Literatura, Ljubljana 2008 [1965].

izbir. Pri ritualih torej ne gre le za izpolnjevanje odgovornosti, ampak tudi za ustvarjanje odgovornosti.⁴

Enako kot do časa je človek pozoren do prostora, čeprav iz drugačnih razlogov. Prostor je pomembno sredstvo opredmetenja časa, denimo v primeru ritualov, ki imajo svoje mesto na središčnih ali mejnih krajih skupnosti, kot so ognjišče in prag hiše ter središče in meja vasi.⁵ Prostor pa je primarno povezan z mejo lastnega telesa, ki jo ljudje univerzalno zaznavamo, četudi jo dojemamo in upomenjamo različno.⁶ Vse onstran telesa je okolica, del nje v neposrednem stiku s telesom in njegovim senzornim poljem, del, ozaveščen z mislijo. Okolico sestavljajo tako bitja in stvari, s katerimi je posameznik povezan v skupnost (ne nujno izključno človeško skupnost), kot tista bitja in stvari, s katerimi se posameznik ne čuti povezan. Da bi organizirali razmerja z okolico, se posamezniki in skupine pogosto poslužujejo teritorialnega opredeljevanja: dele okolice označijo (ne nujno z materialnimi oznakami, dovolj je že poimenovati kraje), da bi v prostoru vzpostavili razlike.⁷ Kadar so s tem povezani (redki) preživetveni viri, je označevanje mej v prostoru lahko življenjskega pomena in zato še izrazitejše. Slednje je značilno za sedentarni način življenja, zaznamovan s trajnim bivanjem na enem kraju in intenzivno rabo lokalnih virov, kot ga poznamo na Solčavskem.

Nobeno človeško bivanje v svetu ni konstantno, čas prinaša male in velike spremembe. Vselej pa na to, kako se ljudje v določenem kraju povezujejo, družijo, ljubijo ali sovražijo, preživljajo ali karkoli drugega že počnejo, vplivajo tudi dejavniki, na katere sami ljudje nimajo omembe vrednega vpliva. Prav ti dejavniki so pogostokrat izvor večjih (zgodovinskih) sprememb v lokalnem okolju. Mednje sodijo tudi teritorialne meje. Pa ne toliko tiste meje, ki so »tam že od vedno«, tiste, ki sledijo geografskemu reliefu (na primer vodnemu obrežju ali gorskemu slemenu), ali pa tiste, glede katerih se pogajamo s svojim sosedom. Usodnejše so administrativne meje, ki jih z ukrepi in pogosto prav na hitro vpeljejo institucije in glede katerih slehernik nima veliko besede. Takšne meje včasih sprožijo prave drame. Prav lahko pridejo ob njih živečim

4 Andrew Walsh, 'Responsibility, Taboos and the ›Freedom to Do Otherwise‹ in Northern Madagascar.' *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N. S.), let. 8, 2002, str. 451–468.

5 Van Gennep, n. d., str. 15–20.

6 Edward T. Hall, *The Hidden Dimension*. Anchor Books, New York idr. 1982 [1966]. Descola, n. d., str. 182–184.

7 Matej Vranješ, *Prostor, teritorij, kraj: Produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Založba Annales, Koper 2008.

prebivalcem prav, na primer, kadar jim zagotavljajo, da imajo znotraj njih posebne pravice. A prav lahko so tudi ovira raznim dejavnostim, oteževalna okoliščina čezmejnega povezovanja, vir številnih prepovedi in zakonskih omejitev (ter slabe volje) pa tudi vsakodnevni opomnik lastne drugačnosti (in s tem nemara drugosti).

Mejna črta je geometrijska abstrakcija, ki je pozno stopila na prizorišče človeške zgodovine, a je (skupaj z zemljevidom) zelo učinkovito teritorializacijsko orodje, zato je pristala v globalni rabi.⁸ Ko pa mejo nekje zarišejo, črta, ki je sicer nikjer (razen na zemljevidu) ne moremo videti, močno poseže v življenje okoliških prebivalcev.⁹ Na Solčavskem je meddržavna meja postala del realnosti ne tako dolgo nazaj, tj. šele po prvi svetovni vojni, a je doslej učinkovito spremenila lokalne zadeve. Ko beremo čudoviti roman Maje Haderlap *Angel pozabe*, spoznavamo, da so bili z mejo ločeni kraji Koroške in Solčavskega nekoč tesneje povezani, predvsem pa da meja ni zarezala le med območjema, temveč v samo skupnost na Koroškem, saj se je meja z Jugoslavijo odlikovala kot ločnica med dobrimi in sumljivimi (slovensko govorečimi) Avstrijci. Na južni strani meje, na Solčavskem, so študentje z etnografskim raziskovanjem zabeležili drugačne odmeve novonastale meje. Solčavani in Solčavanke se na primer spominjajo, da se je prav zaradi meje povečala prisotnost vojakov v njihovi bližini. Z dobrimi in slabimi posledicami seveda, kot so povečan nadzor nad prebivalci po eni, a tudi pomoč in sodelovanje vojske z domačini po drugi strani.

Na videz banalnih, a za lokalne prebivalce usodnih posledic neke meje ne moremo nikoli zares predvideti. Vedno pa se pojavijo, in sicer tako v materialnih sledih v okolici meje (prisotnost vojakov in vojaške infrastrukture) kot v življenju domačinov (odnosi z vojaki).¹⁰ Ljudje pa se na meje odzivamo selektivno: včasih pomislimo, da bi bilo mnogo bolje, če jih sploh ne bi bilo, drugič se nam zazdijo priročna rešitev za težave, ki nas pestijo. A nobena meja ni kar meja, vsaka je lahko bolj ali manj humana. Z vsako pač upravljamo ljudi, zato je prav, da se s posledicami mej ukvarjamo, da spremljamo njihove učinke in iščemo rešitve, kadar otežujejo bivanje ljudi ali drugih živih bitij, ter da k odgovornosti pokličemo tiste, ki so za upravljanje mej posebej pristojni.

8 Sarah Green, 'Lines, Traces, and Tidemarks: Further Reflections on Forms of Border.' V: Olga Demetriou in Rozita Dimova ur. *The Political Materialities of Borders: New Theoretical Directions*. Manchester University Press, Manchester 2018, str. 67–83.

9 Thomas M. Wilson in Donnan Hastings, ur. *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.

10 Green, n. d.

Zabrisane meje

Eva Malovrh in Tara Milčinski

»Vsak solčavski kmet ima svoje njive ograjene s plotom. Prav tako so plotovi tudi za meje med sosedi, da nadomeščajo pastirje. Če so v redu, ne more nikomur uhajati živina na njive, ne njegova, ne tuja. Vsako pomlad plotove popravijo in je mir za vse poletje.«¹

Fotografija 1: Skok čez plot. Simona Zupanc, Matkov kot, 2020.

Plot, živo mejo ali ograjo človek med opazovanjem okolice takoj opazi. Vidi, kje se konča in začne domačija, kje je konec polja in od kod dalje je gozd. Kaj pa sploh je meja? Je nekaj vidnega ali nevidnega? Kdo lahko meje zakoliči in kdo jih lahko prestopi? Nas povezujejo ali ločujejo? Ali so meje le stvar človeka ali tudi narave?

1 Joža Vršnik, *Preproste zgodbe s solčavskih planin*. Mohorjeva družba, Celje 1978, str. 94.

Kako definirati meje, je kompleksna naloga, saj imajo več pomenov. S tem dejstvom smo se srečali tudi sami ob pogovorih s prebivalci Solčavskega. Meja ima več definicij, zato jo tu naslavljava v množini, vedno pa lahko prepoznamo njene funkcije. Meje so tam, da omejujejo prostor. Po navadi razmejujejo države, regije, občine, ozemlja, zemljišča in parcele. Tu gre predvsem za tako imenovane administrativne meje. Poznamo pa tudi termin ločnica, ki označuje in razločuje in je manj »zakoličen« kot termin meja. Na koncu pridemo tudi do dejstva, da vse te meje in ločnice ustvarjamo ljudje sami. Za proces vzpostavljanja v antropologiji uporabljamo izraz *borderwork*, ki ga prevajamo kot izdelovanje mej oziroma delovanje na mejah. Pri procesu izdelovanja mej gre za vse vrste človeških dejavnosti, ki jih izvajajo ljudje. Gre za prakse, ki ustvarjajo in tudi preoblikujejo stopnjo mejnosti. Za meje je značilno, da se pojavljajo, lahko pa tudi izginjajo.

V članku prepletava naša opažanja s tistimi, ki jih najdemo v *Preprostih zgodbah s solčavskih planin* Jože Vršnika. Robanov Joža, doma z Robanove kmetije v Robanovem kotu, je svoje prispevke o doživetjih v naravi in načinu življenja na Solčavskem najprej objavljaval v revialnem tisku, leta 1978 pa so izšli v knjižni obliki.² Knjiga in Joževe pripovedi so še vedno žive med prebivalci Solčavskega. Nekatero opise narave in življenja lahko z lahkoto prevedemo v današnji čas, pri nekaterih drugih pa je potrebna časovna distanca. V prispevku predstaviva različne vrste mej: administrativne, simbolne in – pogojno rečeno – naravne meje. Vse našete smo ustvarili ljudje sami – za definiranje skupnosti, ustvarjanje identitet(e), ekonomske prednosti (in slabosti), orientacijo v prostoru in za razumevanje pojavov okoli nas. Tiste najvidnejše – vsaj na zemljevidih – so administrativne meje. Območja, ki jih vzpostavljajo tovrstne meje, so po navadi pod pristojnostjo določenega vladnega ali upravnega organa (državna meja, meja zavarovanega območja itn.). Manj vidne, a še vedno pomembne, so simbolne meje. To so tiste »linije«, ki jim ljudje pripisujemo različne pomene in z njimi največkrat razmejujemo naše prostore od tujih. »Rišemo« jih tako v vsakdanjih navadah kot z ritual(izira)nimi postopki oziroma šegami. Meje oziroma ločnice v naravi pa so tiste, ki omejujejo nemoten prehod. Tudi te narekujejo način našega življenja. Vedno znova pa nam zanimanje vzbudijo živali, ki z njimi živijo čisto drugačno življenje. Meje tako ustvarimo ljudje sami, narekujejo in omejujejo

2 Zgodbe, ki jih je Joža Vršnik zapisoval več let, so najprej izhajale v *Planinskem vestniku*, *Lovcu* in *Kmečkem glasu*, leta 1978 pa je s pomočjo Zmage Kumer pri Celjski Mohorjevi družbi v sklopu knjižne zbirke z naslovom Slovenske večernice izšla knjiga, v kateri so bile vse Joževe zgodbe in pripovedi zbrane na enem mestu.

nam (in drugim) poti v življenju, prehajamo pa jih lahko zavedno in nezavedno – kdaj jih prestopimo hote, drugič pa ne da bi to sploh vedeli.

Administrativne meje

Državne meje na tem območju so se skozi zgodovino večkrat spremenile. Po prvi svetovni vojni se je vzpostavila nova državna meja med novonastalima državama Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev ter Republiko Avstrijo. Meja je nato obstala navkljub večkratnim spremembam državnih ureditev, formacij in nastajanjem novih držav. Z vzpostavitvijo nove državne meje se je življenje prebivalcev spremenilo, posledice te razmejitve pa nekateri domačini občutijo še danes, predvsem tisti, katerih družinske povezave segajo na »drugo stran« meje. Pred vzpostavitvijo državne meje je prebivalec Solčavskega oviro predstavljala le fizična prepreka Mežiško-Solčavskih Karavank, saj je bila na drugi strani še vedno njihova skupna monarhija Avstro-Ogrska, kjer so mnogi Solčavani in Solčavanke opravljali sezonska dela.

Vplivala je na čezmejne prehode in stike kot tudi na življenje ljudi na tem obmejnem območju samem. Prehode čez mejo opisuje že Robanov Joža:

»Solčavske žanjice se do konca prve svetovne vojne hodile v žetev na koroška polja. /.../ V Železni Kapli so žanjice nakupile blaga za obleko sebi in otrokom in še vsega drugega, kar so potrebovale, in so se težko obložene vrnile čez Šentlenarski vrh v Solčavo. /.../ Tačas, ko ni bilo žetve, so žanjice večinoma služile kot nosačice, kar je bilo enako hudo, če ne še huje.«³

Sogovorniki se dobro spominjajo tudi življenja med drugo svetovno vojno in po letu 1945, ko je prostor ob državni meji definiralo sobivanje z vojaki, omejeno gibanje na območju in ne nazadnje premiki meja domačij, ki jih je povzročila nacionalizacija.

V času druge svetovne vojne je državna meja dobila dodaten pomen. Prisotnost nemške vojske, partizanov in obmejno lego domačij nekateri domačini povezujejo tudi s požigi domačij v vojnem obdobju. Sogovornica pripoveduje: *»Obmejni del, tiste kmetije so bile večinoma požgane, so morali po drugi svetovni vojni obnoviti. Pa so potem obnovili, kakor so zmogli pa kakor so potrebovali.«⁴*

3 Vršnik, n. d., str. 42-43.

4 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

Prebivalci so vojaško prisotnost občutili še dolgo po koncu vojne. Na mejnih prehodih je jugoslovanska oblast postavila razne nadzorne objekte, na primer karavle, ki so imele funkcijo stražarnic na meji. V njih so bili nastanjeni vojaki, ki jih domačini imenujejo kar *graničarji*.

»Ja, po vojski so bili graničarji tle pa ... tut tk se je ilegalno čez hodilo. Enim je uspelo, enim ni, kerga so ujeli. Kakih lopovov al pa kaj tajga ni blo dosti kaj, ker je bilo bolj nedostopno zaradi meje. Tut vsaka reč ima svoje dobre pa slabe strani ja. Tle na avstrijski strani so se naši kar bali graničarjev. Mislim, da so imeli slabe izkušnje z njimi kolkor toliko.«⁵

Vojaki JLA so na jugoslovansko-avstrijski meji ostali vse do osamosvojitve Slovenije leta 1991. Prisotnost vojakov je narekovala način življenja domačinov: od omejitve gibanja, za katerega je bila potrebna prepustnica, do občasnih konfliktov med »nadzorniki« in »nadzorovanimi«. Gibanje je bilo omejeno na celotnem obmejnem pasu:

»To je mejni pas. Gor, od hiše je bila tabla za mejni pas 10 metrov. /.../ To je bil nek tak varovan pas, kjer se ni gibalo. Ali pa če si se gibal, si moral imeti prepustnico. Si bil v gozdu, ko si nekaj delal, ko so pa prišli, pa čeprav so te že poznali, je bil samo večji problem. To so moji predniki občutili, jaz nisem imel ravno problemov več toliko. Ko so pa prišli mladi vojaki, pa niso poznali teh domačinov in so dostikrat kakšnega [ustavili]. Ker saj veš, nobeden ni s prepustnico delal v svojem gozdu. In so jih gnali tudi kdaj dol, v reko. En kmet, en sosed je rekel, seveda so po njihovo govorili. Je rekel: Ako me nosiš? Nesi me doč So imeli vse sorte.«⁶

Kljub očitni razliki med vojaki in domačini, pa so se meje med družbenimi vlogami s solidarnostno pomočjo mehčale. Ali kot je tovrstno sodelovanje opisala sogovornica: *»Za pomoč pa je bilo to odlično. To so tudi pri nas. Mojemu očetu so ogromno pomagali, če si zaprosil pri komandantu ali pa pri pristojnih vojniških organih, so ti posodili vojake ...«⁷*

Administrativna meja ni vplivala le na prehode čez mejo, občutili so jo tudi prebivalci na širšem obmejnem območju. Nenehna vojaška prisotnost, ki je trajala več desetletij, je s seboj prinesla dobre in slabe stvari. Po eni strani se domačin brez

5 Janez Matk, intervju, Matkov kot, 24. 9. 2020.

6 Medard Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

7 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020

prepustnice ni mogel gibati po lastni zemlji, po drugi strani pa so mu prav vojaki večkrat priskočili na pomoč pri kmečkih opravilih. Eden izmed domačinov je takratno življenje na obmejnem pasu v pogovoru opisal z naslednjimi besedami:

V. O.: *Sej se ni smelo ničesar, ne prodajati, nič. Kot da bi bil v zaporu.*

N. O.: *Kako pa je bilo, ko so bili vojaki tukaj? Kako je bilo to za ljudi?*

V. O.: *Ni bilo dobro. Vedno si moral povedat. Tukaj blizu meje, si vedno moral povedati, tudi če si šel v gozd, kam greš. Nadzor. Pa ko so prišli kakšni novi, niso še vedeli tak z domačini, pa so jih peljali na karavlo ...*

S. Z.: *Nekateri vojaki so pa tudi pomagali po kmetijah?*

V. O.: *Ja, tisti, ki so bili ta glavni, so se z domačini malo povezali in so videli, da rabijo pomoč in da oni jim pa tudi nazaj vrnejo. Pa jim pomagajo.*

N. O.: *Mama je rekla, da je bilo treba vedno dečve ahtat ...*

V. O.: *Tega pa jaz ne vem ...*⁸

Državna meja je v času SFR Jugoslavije razmejevala tudi dve različni politični in ekonomski ureditvi.

Tisti, ki so živeli na jugoslovanski strani, so pripovedujejo nekateri, zaradi ekonomskih kriz, ki so pestile SFR Jugoslavije, občutili predvsem materialno prikrajšanost. Vsesplošna ekonomska racionalizacija naj bi omejila dostop do mnogih dobrin. Nekateri domačini so dobrine začeli nakupovati na drugi strani meje, kjer so bile trgovine bolj založene. Strogemu nadzoru na mejah, kjer so preverjali čezmejni vnos dobrin, in plačevanju carin so se izognili s t. i. švercanjem in družinskimi povezavami čez mejo. Izvedeli smo, da so si s t. i. čezmejnimi družinskimi povezavami v nekaterih primerih pomagali tako, da je recimo sorodnik, ki se je na nakup določenih materialnih dobrin dobro spoznal, že prej dobrine kar sam nakupil ali pa se je dobro pozanimal o optimalnemu nakupu v tistem trenutku. Sogovorniki se švercanja spominjajo, ker je bilo nelegalno, o tovrstnih prehodih čez mejo pa še vedno pripovedujejo zadržano. Na drugi strani meje so kupovali različne dobrine, od gradbenega materiala do živeža:

8 Viljem Ošep, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.

A. O.: *Večinoma se je, kar je bilo elektronike, saj jo je bilo v Sloveniji težko dobiti. Recimo mi smo imeli žago na elektroniko in je kaj crknilo, tako da je gor moj boter, od tete mož, ki je štromar, vedno to nam rihtal. Spominjam se tudi, da je bil kabel za hišo, ki jo je oče delal, v Sloveniji težko dostopen, danes pa dobiš vse. Vsa napeljava za po hiši je bila problem. Gor je bila poceni.*

S. Z.: *Potem je šlo za nek ta material?*

A. O.: *Ja. No pa kava in riž, ki sta bila aktualna. Nam je bil bolj dober avstrijski kufe kot pa naš, čeprav je bil isti (sme).*⁹

Še bolj sveži pa so spomini na leto 2007, ko je državna meja z uvedbo šengenskega prostora izgubila pomen. Občutek prehoda meje se je zabrisal, saj identifikacija na meji ni več potrebna, manj občuten je tudi obmejni nadzor. Pomena odprtih meja smo se – kot podrobneje opiševa v nadaljevanju – zopet zavedli šele v letu 2020, ko so bile zaradi t. i. koronakrize meje spet priprte, če ne celo povsem zaprte (tudi v času terenskega dela v septembru 2020).

Marsikdo s slovenske strani tudi danes hodi v Avstrijo na delo. Eden izmed sogovornikov poudari, da je med delavci, ki vsakodnevno migrirajo čez mejo, veliko zdravstvenih delavcev. Gospodarsko pomembno je trgovanje z lesom, saj so Solčavani in Solčavanke vsaj do pomladi 2020 večino lesa izvozili ravno čez avstrijsko mejo. V času zaprtja meja je prehod postal težji, saj so za to potrebovali številna potrdila. Aleksander Ošep trguje z lesom in opaža, da so hlodovino začeli v večji meri prodajati slovenskim podjetjem ravno zaradi epidemije koronavirusne bolezni in zaprtja državne meje.

Državna meja pa kljub vsemu obenem predstavlja prostor povezovanja. Povezovalna razsežnost meje je opazna v pripovedovanju o razmerjih s Slovenci, živječimi severno od meje, in domnevno skupnih kulturnih identitetah. O zamejcih Medard Šumet pravi:

»Bila je že meja. /.../ Tako ali tako so Slovenci na tistem koncu. /.../ Gor spadamo ali oni dol pravzaprav. Zdi se mi, da mi je kultura tistih ljudi zelo znana. Meni pri srcu, dosti bolj kot neka prekmurska. Mi je bolj domača. So bili sigurno naši gor povezani, oni pa dol. To je bila vez. In se še spomnim tistih ljudi, nekateri so tudi že umrli. Saj teh pričevanj je kar veliko.«¹⁰

9 Aleksander Ošep, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.

10 Medard Šumet, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.

Na samem območju Solčavskega so poleg državne meje zarisane tudi druge administrativne meje, ki vplivajo na življenje Solčanov in Solčavank. Eno takšnih je na primer varovano območje, ki ga nadzoruje območna enota Celje Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS OE Celje) in ki je popisano v registru nepremične kulturne dediščine. Register nepremične kulturne dediščine je sicer uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini, ki se ne dotika samo Solčavskega, temveč dediščine na celotnem območju Slovenije. ZVKDS OE Celje tako bdi nad nepremično dediščino na Solčavskem, vpisano v register, vanj pa so pod oznako kulturne krajine vpisane Podolševa, Logarska dolina ter Matkov in Robanov kot.¹¹

Simbolne meje

Če smo do zdaj spoznali meje, ki so jih ustvarile države in njihove institucije, lahko na tem mestu pozornost posvetimo še mejam, ki so zarisane v naše življenje na docela drugačen način. Meje se ne ustvarjajo zgolj institucionalno, temveč jih proizvajamo tudi sami, v vsakdanjih in ritualnih praksah. Primer opisa izdelovanja mej najdemo tudi v *Preprostih zgodbah s solčavskih planin*:

»Govčovi so mejaši tudi s Pečovniki. Meja med Govčovim in Šečovskim posestvom teče na levi od potoka Bele, kakih sto metrov niže kakor meja med Govčovim in Bevskim na desni. Nekoč so se Govčovi, ali sami od sebe ali nabujskani, domislili, da bi morala biti prava meja med Govčovim in Bevskim posestvom od potoka Bele prav tam, kjer pride do potoka Govčova in Pečovska meja. Nad Bevsko Pustoto v bregu je bila nekdaj Bevska frata in sredi te frate je stala debela in košata smreka. Po prepričanju Govčovih bi morala meja potekati od potoka Bele na to smreko in od tu do Turnice. Govčovi so prepričevali Bevske, da je ta meja »stara in prava«, Bevski so trdili svoje.«¹²

11 Znotraj teh območij pa so kot stavbna dediščina v register vpisane mnoge domačije, druga poslopja in arheološka najdišča. Lastnik zavarovane stavbe se mora pred vsakim posegom v objekt posvetovati s pristojnimi zaposlenimi na zavodu. To nekateri sogovorniki občutijo kot omejitev, saj so tovrstni nadzorovani posegi v stavbe dražji, hkrati pa predpisani načini gradnje niso prilagojeni sodobnim bivanjskim potrebam. Lahko bi rekli, da administrativne meje poleg samega začrtanja omejujejo tudi metaforično, saj z režimi postavljajo določene omejitve.

12 Vršnik, n. d., str. 22–23.

Na tem mestu lahko poudarimo meje na domačijah. Že iz zgornjega zapisa Robanovega Joža je razvidno, da se domačini dobro zavedajo, do kod segajo njihove in kje se začnejo domačije sokrajanov. Meje domačij so se pomembno »prerisale« v času nacionalizacije po drugi svetovni vojni (glej poglavje *Ustvarjanje središč na obrobju*). S poddržavljenjem zemljišč je veliko kmetov izgubilo dobršen del zemlje. Sogovornica državni prevzem zasebne lastnine opiše:

»Ja ja, delila se je zelo. So vzeli zemljo, ja. Največ 100 hektarov mislim, da je ostalo Robanom. Ker jih je drugače, ne vem, koliko jih imajo, okrog 600. /.../ Jim je ostalo 100. /.../ V glavnem država jim je vzela. In dosti je bilo takih kmetij. Naša je bila premajbna, niso nič vzeli. /.../ Več kot 100 ni ostalo nobenemu. Pol so pa to, nazaj se pridobilo, zdej. 25 let nazaj, 20 verjetno.«¹³

Nekatere velike domačije so se postopku nacionalizacije, ki je dovoljeval do 100 ha velike posesti, izognile z delitvijo zemlje med družinske člane. Zemljo, ki je bila po drugi svetovni vojni poddržavljena, so Solčavani in Solčavanke z denacionalizacijo v večini dobili nazaj. In tudi če jim zemlja ni bila v celoti vrnjena, se starejši sogovorniki še spominjajo razmejitev posestev iz obdobja pred nacionalizacijo.

Že ob prihodu na solčavske domačije nas v večini primerov pozdravijo lesene oznake z imeni domačij in navedbami njihovih dejavnosti. S tem lastniki obiskovalca povabijo v svoj prostor, hkrati pa označijo, do kod sega ozemlje domačije. Meja med zasebnimi in obiskovalcem namenjenimi prostori na prvi pogled morda ni očitna. Predvsem turistične kmetije vzbujajo občutek popolne odprtosti in brezmejnosti življenja na domačiji. Obiskovalec tako obeduje ob topli peči v glavnem prostoru domačije, opazuje domače pri delu, jim kdaj celo priskoči na pomoč, raziskuje okolico kmetije in tako dobi občutek domačnosti ter izkusi življenje na kmetiji. Hkrati pa lastniki turističnih kmetij nekatere prostore namenijo le svojemu zasebnemu življenju, kamor obiskovalec načeloma nima vstopa. Tovrstne meje so lahko tako subtilne, da se jih obiskovalci niti ne zavedajo. Nekateri ponudniki nastanitve se sicer neželenu prehajanju meja poskušajo izogniti z napisi »PRI-VAT«, s čimer omejujejo dostop do nekaterih delov domačije, a ti ne zaležejo vselej. Gostje kdaj pa kdaj nevede tudi prestopijo mejo in posežejo v zasebni prostor domačinov. Ti svoje okolje radi delijo z drugimi, vseeno pa od prišlekov pričakujejo, da bodo meje prepoznali in jih spoštovali. To je razvidno iz terenskega zapisa:

¹³ Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

Fotografija 2: Lesena oznaka. Pika Kristan, Robanov kot, 2020.

»Primož je mnenja, da so ljudje v Solčavi izredno zaščitniški do svoje zemlje – nikoli prej še ni doživel, da kmetje ne bi dovolili, da se gre nabirat gobe po njihovem zemljišču. Anji se zdi, da to razume, ker že celo življenje s tem odrašča in se ji zato zdi logično. Obenem pa se ji zdi, da točno veš, h komu lahko greš npr. nabirat gobe, in da domačin domačinu tega ne bo prepredil – obstajajo neka ne-napisana pravila med vaščani. Medtem ko se ji ne zdi fer, da se od nekje pripelje turist in nabere vse gobe. Misli, da so se mogoče prav zaradi takšnega zaščitniškega odnosa lahko obranile kmetije v takem okolju.«¹⁴

Gorati svet Solčavskega privablja tudi pohodnike, ki območje obiščejo za en dan ali več dni. Četudi se domačini gostov razveselijo in se zavedajo njihovega prispevka k razvoju samega območja, želijo, da nekateri predeli Solčavskega, podobno kot prostori domačij, ostanejo samo »njihovi« (glej poglavje *»Naš namen ni, da bi čisto vse pokazali«*. Turizem na Solčavskem). Zanimiv primer simbolnega ustvarjanja meja – in skupnosti – lahko opazimo v zvezi s »prisivanjem«, rabo in označevanjem pohodniških oziroma planinskih poti:

»Večina je tukaj starih poti. Večina je starih in so že od nekdaj. Tiste, ki so pa nove, ali pa ko ti mediji prenašajo vse informacije, pa jaz mislim, da naši moški, ki bolj hodijo po planinah, niso tako navdušeni nad tem, da bi kar čisto vsi hodili po vseh tistih skritih in na novo popisanih poteh. Ker te so stare, ampak niso bile za vsakega. Tam so hodili lovci ali pa res domačini. Da bi pa čisto vse poti morale biti javne, pa ni ravno prav. Saj je dosti takih, mislim, večina je takih, ki so že od nekdaj. Potem se pa jezijo, ko se kaj zgodi. /.../ Ali pa mogoče tudi, da bi vseeno radi imeli še kak mir za sebe ali pa kakšno skrito potko. Zato pa tudi nismo, da bi morale biti čisto vse označene.«¹⁵

Z označevanjem razmejujemo svoje in tuje prostore, kar je sicer pogosta sestavina evropskih tradicijskih verovanj. Na vratih mnogih solčavskih domačij smo opazili nabite križce, narejene iz šib. Linda Dégh glede verovanja poudarja, da je »nevidno, neslišano, je del kulturne dediščine, skrite za dejanji in pripovedmi. Živi v umu, ne na ustih ljudi; je dogovor, ki ga podeduje in molče sprejme skupnost, sestavljena iz posameznikov, ki sodelujejo pri oblikovanju in ponotranjenju verovanja.«¹⁶ Meje se začnejo na pragovih hiš, dvorišč ali vasi. Prav za hišni prag obstaja verovanje, da je

14 Pika Kristan, terenski zapiski, Solčava, 26. 9. 2020.

15 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

16 Linda Dégh, 'What is A Belief Legend?' *Folklore*, let. 107, 1996, št. 1-2, str. 37.

tisti del bivanjske enote, ki ga je treba zavarovati in s tem zaščititi prostore v hiši, saj se na njem odvija stik med simbolno varnim in nevarnim svetom. Ljudje si tako za nemoten potek življenja uredijo prostor, to pa storijo tudi z razmejevanjem. Prostor si z omejevanjem prisvojijo. Eno izmed zaščitnih delovanj prisvojitve domačije je tudi izdelovanje in nameščanje križcev iz šib, ki jih poznajo tudi drugod po Sloveniji. Krajanji so nam razložili, da še danes križce naredijo iz »presncev« (snopov, butaric), ki so blagoslovljeni na cvetno nedeljo. Če lahko skozi čas in prostor prenesemo besede etnologa Nika Kureta, potem smemo reči, da križci »prinašajo /.../ blagoslov na tisti kraj, kamor jih zasadijo ali pritrdijo«. Z njimi pa naj bi ljudje v osnovi želeli doseči, »da bi hudi duh izgubil oblast na teh krajih«. ¹⁷

Fotografija 3: Križci na vratih. Tara Milčinski, Matkov kot, 2020.

17 Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime: Prva knjiga*. Družina, Ljubljana 1989, str. 119.

Različna simbolna razmejevanja lahko zasledimo tudi v pripovedih Robanovega Joža. Ta je med drugim opisal nekatera vraževerja in postopke iz preteklosti. V eni od pripovedi opisuje, kako sta dva krajana, Urban in Fida, некоč klicala hudiča.

»Na kvatarno soboto v postu je vrezal enoletnih leskovih šib, na cvetno nedeljo jih je nesel k blagoslovu, na kresno noč ob enajstih pa je iz njih napravil ris. Najti je bilo treba križpotje na takem mestu, kjer se ne sliši noben cerkveni zvon. /.../ Tu je torej Fida naredil ris tako, da je leskove šibe zložil v krog. Kjer sta se stikali dve šibi, ju je položil drugo čez drugo v obliki križa, da mu peklenšček ni mogel v ris. /.../ Urbanu je sveto zabičal, da ne sme pobegniti iz risa, pa naj pride karkoli. Če stopiš iz risa, bo zapadel peklenščku, potem mu ni pomoči.«¹⁸

Kvatarno soboto, cvetno nedeljo in kresno noč lahko interpretiramo kot meje v času, natančneje simbolne meje v letu. Ljudje so некоč tudi v letnem ciklu razdelili dneve na varne in nevarne. Ob določenih dnevih v letu so некоč ljudje verovali, da se meje med tem in nadnaravnim svetom zabrišejo. Kresna noč »naj bi imela posebno moč, ko se lahko sliši pogovarjanje živali, vidijo čarovnice, kliče vrag«.¹⁹ In slednje ga sta na najkrajši dan in najdaljšo noč klicala tudi Urban in Fida. To sta počela na križišču, ki je v ljudskem verovanju eden od prostorov, kjer se zabrišejo meje med našim in onim svetom. Na križpotjih naj bi se ponoči prikazovali mrtvi, zato velikokrat prav tam najdemo razpela in vaška znamenja, s katerimi so ljudje želeli zavarovati – razmejiti prostor. Urban in Fida sta prostor razmejila z risom, čarovnim krogom, ki sta ga oblikovala iz leskovih vej. Zarisala sta ga, da bi zavarovala prostor in ne zapadla peklenščku v roke.

Pred vragom pa so ljudje некоč varovali tudi pridelek. Joža opisuje, kako so pulili lan in ga polagali navzkriž v kupčke.

»Toda takoj jih odnesejo na travnik, kjer eden polaga lan, pest za pestjo, v dolge vrste, ki ji drugi razgrnejo. Zadnja vrsta mora biti razgrnjena okrog in okrog vsega lanu. Tam, kjer se vrsta stika, mora biti iz lanenih bilk napravljen križ, da ne more vrag plesati po lanu in ga zmešati.«²⁰

18 Vršnik, n. d., str. 33–34.

19 Angelos Baš, *Slovenski etnološki leksikon*. Mladinska knjiga, Ljubljana 2004, str. 253.

20 Vršnik, n. d., str. 49.

Tudi v drugi pripovedi lahko opazimo razmejevanje prostora v navadi polaganja lanu, s čimer se omejeni prostor zaščiti. Iz zapisanega razberemo posebna ljudska verovanja in obrede – tako kot sta Urban in Fida leskove veje v risu postavila v križ, so tudi na polju iz lanovih bilk oblikovali križe in okoli razgrnjenih vrst napravili krog (ris). V pripovedih in dejanjih krajanov ter navadah iz preteklosti, ki jih v svojih zgodbah opisuje Joža Vršnik, tako najdemo tudi simbolne meje, s katerimi so ljudje nekoč in danes razmejevali prostore na svoje in tuje.

Meje v naravi

V tem razdelku se bova vprašanju mej približali z vidika širše človekove umešččnosti v naravno okolje. Če meje razumemo izrazito ohlapno in metaforično, lahko njihove obrise prepoznavamo tudi v odnosu do domačih in divjih živali, v procesu kultiviranja krajine in v ritmihi, ki jih narekujejo agrarne dinamike. Koledarsko leto ima štiri letne čase in ravno ta razmejitev se navezuje na cikličnost narave. Prav naravni pojavi močno zaznamujejo način življenja domačinov in delovanje na domačijah. V spodnjem odlomku Joža Vršnik ilustrira, kako so naravne in geografske danosti vplivale na kmetijske dejavnosti v preteklosti:

»Kmet v hribih ima velike njive in travnike, vendar na njih dobi le en pridelek na leto in še ta je včasih zelo skromen. To pa ni nič čudno, saj leži veliko kmetij na nadmorski višini 1000–1300 m. Zato domači pridelki ne zadostujejo za preživljanje številne družine. Ker v prejšnjih časih ni bilo mogoče dokupiti moke in drugega živeža – dovoz je bil pretežak in predrag –, je bil kmet prisiljen pridelati živež na svoji zemlji in mu ni smelo biti mar, koliko pri tem trpi.«²¹

Zaradi okoljskih dejavnikov, lahko kmetje gojijo zgolj omejeno število rastlinskih in živalskih vrst. Lastnica ene izmed samotnih kmetij iz Robanovega kota je opisala, da so nekoč na nadmorski višini nekaj manj kot 1200 metrov lahko gojili pšenico, sedaj, ko so leta hladnejša, pa ta ne uspeva več. Razlike med kmetijami v dolini in v hribovju opiše tako:

»V dolini kosijo po petkrat, šestkrat, tu kosimo pa enkrat, potem pa še malo, kolikor se da. Ne moreš. In nimaš srca, da bi zdaj umetno gnojilo vrgel na travnik, ki je poln cvetlic, potem si itak ekološki, tudi cvetlice dozoriijo. /.../ Kmetije ja, vse je strmo za obdelat, letos smo štiri ali pet hektarjev na roke pograbili, ko je bilo tako

21 Vršnik, n. d., str. 49.

mokro, da nismo mogli s strojem noter, nevarno je, ostali so to prej, brez strojev. Sezona je, pol leta je sneg, drugo polovico leta lahko paseš, je dosti krajša, par mesecev krajša kot v dolini. Vsaj dve, če ne tri mesece. Nedostopno je.»²²

Prav zaradi nadmorske višine in strmih pobočij Strelovca se v Robanovem kotu delijo na poljance in gorjance. Delitev pa smo zaznali tudi drugje na Solčavskem. Robanov Joža v eni od ljudskih modrosti zapiše: »Gorska jed in poljsko delo si bolj gresta skup, kakor poljska jed in gorsko delo. Gorjanci imajo težje delo in boljšo hrano kot poljanci.«²³ Meje med kmetijami v višinah in nižinah se zabrišejo na visokogorskih pašnikih, kjer nekateri kmetje skupaj pasejo živino. Planšarstvo je na območju Solčavskega del življenja, na nekaterih kmetijah pa danes privlači tudi turiste. Ob vsakoletnem gonjenju živine na pašo z nižjih v višja območja lahko opazimo več prestopov meja. Omejen letni čas (od junija do septembra) narekuje selitev živine z domačije na višinske pašnike. Tam so površine skupne, meje med domačijami pa se zabrišejo še na skupni paši.

Če besedo »meja« razumemo bolj asociativno, naravne omejitve pa kot meje, ki nam jih postavlja narava, potem lahko na Solčavskem najdemo tudi meje, ki jih prebivalci niti z obsežnimi posegi ne morejo preseči. Strma pobočja in plazovi niso samo nerodovitne površine, zaradi njih kmetje občutijo tudi druge omejitve:

M.: *»Ja. Pa zdaj smo še v tem plazovitem območju. Zdaj nas so sicer izbrisali zdaj ven, ampak te še pa vseeno neke točke ujamejo notri, da je še delno kakšna parcela. In če maš pa ti eno parcelo, pa naj si bo to gozd ali pa bilo kar koli, si ta koj v plazovitem območju.«*

S.: *»In kaj to potem pomeni, če si v plazovitem območju?«*

M.: *»V praksi ne moreš ne prepisat kmetije, ne gradit, ne hiše zavarovat, ničesar ne moreš.«²⁴*

Prostoživeče živali poleg naravnih mej, v smislu grap, (pre)strmih pobočij itn., omejujejo tudi ovire, ki jih postavlja človek. Seveda pa z ustvarjanjem meja ne moremo povsem zamejiti in omejiti njihovega življenja. To nam zelo lepo oriše Joža Vršnik v pripovedi o dogajanju leta 1964 na njivi z imenom Novi travnik, kjer so domačini posejali oves:

22 Tina Cerar, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.

23 Vršnik, n. d., str. 121.

24 Majda Klemenšek, intervju, Podolševa, 23. 9. 2020.

»Ko so ga želi, so opazili številne drobne gazi, nikjer pa ni bilo nič popaseno. To je bilo znamenje, da tu ni gazila rastlinojeda žival, zelo verjetno pa taka, ki je iskala miši. Ko so priželi nekako do sredine njive, so opazili, da je bila na nekem mestu, velikem kot kokošje gnezdo, ovsena slama vsa stlačena k tlom. ‚Gnezdo‘ je obdajal oves in stal lepo pokonci, okoli pa je bila v krogu s poldrugim metrom premera narejena nad pol metra široka gaz. Gnezdo v središču in oba kroga, stoječi in steptani, so bili napravljeni tako pravilno, da bi jih človek z merilom ne napravil bolje. Do teh krogov so vodile sledi, ki so jih med žetvijo opazili v ovsu. Žanjice in vsi, ki so bili na njivi, so prišli gledat to zanimivost. Po daljšem opazovanju in presoji so se vsi strinjali, da je bilo tu igrišče, kamor je lisica vodila svoje mlade. Sama je skočila v središče, kjer je v gnezdu sede opazovala mlade, kako so se podile, lovile in igrale v zunanjem zbitem krogu. /.../ Kdor je že kdaj videl lisico, s kako neizrekljivim užitkom opazuje mladiče pri igri, more vsaj malo slutiti, kako je bila srečna v krogu sredi ovsu. Žanjicem je bilo resnično hudo podreti to lisičje igrišče.«²⁵

Pripoved na malce ganljiv način prikazuje, kako meje ustvarjamo ljudje. Na podlagi imena njive – Novi travnik – lahko sklepamo, da gre za novino, ki jo je človek sam ustvaril, tako da je z izsekavanjem in požigalnštvom kultiviral *divjino*. Na ta način je s svojim delom ustvaril mejo v krajini. Na novinah so po navadi najprej sejali ajdo, nato rž in nato spet ajdo. Ko so novino začeli spreminjati v pašnik, so posejali oves. Na njivi, ki jo opisuje pripoved, so leta 1964 posejali oves, vmes pa si je lisičja družina ustvarila igrišče. Do omenjenega leta je kolobarjenje na omenjeni novini potekalo že vsaj nekaj let, povprečna starost lisice v naravi pa je tri leta, zato lahko sklepamo, da so se te lisice skotile v že spremenjeno krajino. Ko so Solčavani in Solčavanke novino oziroma t. i. kulturno krajino »izrezali« iz divjine, so zarisali neko mejo, ki pa je vsaj divje živali niso prepoznale.

Zgornji odlomek ilustrira nekatere vidike sobivanja ljudi in divjih živali, vsakodnevne prakse pa so na Solčavskem še intenzivneje povezane z domačimi živalmi, denimo z drobnico in govedom. Na tem mestu v domeno človeškega sveta vključuje tudi domače živali, saj se te ločujejo od divjih ravno po tem, da smo jih ljudje vzeli in na metaforičen način postavili znotraj naših (bivanjskih) meja, četudi jim odmerjamo njim lastne prostore. Tudi zato ni čudno, da premiki domačih živali iz prostora v prostor oziroma gibanje v krajini predstavljajo pomemben vsakoleten

25 Vršnik, n. d., str. 97–98.

dogodek. Kako navajajo živali na vsakoletne selitve iz hleva na pašnike in nazaj v hlev, pripoveduje Silvija Krivec:

»Dva komada pustimo, da se kar pod hlevom pasejo in tiste so za molžo. Ostalo so pa dojilje in bik plemenjak, ki je bolj kot ne celo leto zunaj, razen pozimi. Čez leto enkrat na teden pridejo v hlev zato, da niso preveč divje jeseni, ker se zelo pozna, če jih enkrat daš noter in si zapomnijo, kje je njen plac, katera gre v kateri boks, kateri privez, tako da ni nobenega problema. Kadar imaš pa predolgo vene, je pa žival boga in je še večji stres, ko jih daš na preveze.«²⁶

Ljudje in domače živali si delijo gorski prostor z divjimi. Prvi meje prečijo poleti, ko Solčavani in Solčavanke ženejo živino in drobnico v planine, kjer večino leta prevladujejo divje živali. Divje živali pa prek celega leta prečijo meje na kmetijah samih, ko se denimo lisice »znajdejo« in si razširijo lovno območje tudi tostran meja kmetij. Tam lahko z manj napora pridejo do hrane.

Onkraj plota

V članku se ukvarjava z raznolikimi mejami, ločnicami, omejitvami in razmejitvami, ki sva jih prepoznali na Solčavskem. Pri tem se nisva osredinili zgolj na državno mejo in njen zgodovinski razvoj, ki je pomembno vplival na vsakdanje prakse, temveč tudi na simbolne meje, ki so neposredno povezane tako s tradicijskimi verovanji kot s krščanstvom. V zadnjem razdelku pa vključiva nekatere etnografske primere odnosov med človekom in okoljem, ki jih navadno ne povezujemo z mejami.

Navkljub do nedavnega prevladujočemu diskurzu o izginjanju meja, lahko ugotovimo, da takšne ali drugačne meje ostajajo z nami in da še kako zaznamujejo naše vsakdanje življenje. Ne nazadnje se je v zadnjem obdobju zaradi epidemije koronavirusne bolezni pomen številnih meja opazno rekonfiguriral. Državne meje so bile zaprte, gibalni smo se lahko le znotraj občinskih ali regionalnih meja, v Robanovem kotu je Franjo Roban, lastnik največjega zemljišča na območju, zaprl vstop v dolino, meje tujih domov pa prestopamo le z razkuževanjem rok in masko na obrazu. Lahko bi celo rekli, da je razkužilo postalo nova vrsta križca, ki ob vhodih solčavske domove varuje pred zli silami, le da ta – v nasprotju s križcem nad vrati – ščiti domače pred vnosom novega virusa covid-19.

²⁶ Silvija Krivec, intervju, Matkov kot, 26. 9. 2020.

Kot rečeno, v prispevku piševa o različnih vrstah mej, od administrativnih in simbolnih do naravnih. Zdi se, da je ravno nova koronavirusna bolezen tista, ki na najpreprostejši način prikaže preplet vseh teh mej. Epidemija je na eni strani prinesla to, da so se s tem, ko so jih zaprli, poudarile mejne črte med regijami in občinami. To so sicer administrativne meje in obstajajo že nekaj časa, a jim v vsakodnevnem življenju ne posvečamo prevelike pozornosti, po navadi nas na njihov obstoj opozorijo mediji, predvsem takrat ko jih želijo vladajoči na novo preoblikovati. S prihodom virusa so te meje postopoma zapirali, zato smo bili na neki način prisiljeni, da bolje spoznamo, kaj vse zajemajo, saj se v dobrem letu človek naveliča omejevanja na lastni dom, mednarodna potovanja pa tudi niso bila dovoljena. Znotraj meja smo tako spoznavali nove »brezmejne« danosti bližnje okolice. Na drugi strani pa smo z omejevanjem na lastne domove ustvarili tudi t. i. družbene mehurčke. Druženja in srečanja smo morali omejiti na majhen krog ljudi, kar pa je prineslo neko novo omejitev in obliko pri samem ustvarjanju medčloveških odnosov. Prihod novega virusa je tako poskrbel, da smo ljudje vzpostavili nove meje in ločnice na različnih področjih življenja. Tako kot solčavski kmet Robanovega Joža vsako let popravi plotove in ima mir za vse poletje, tudi mi v času epidemije (vsaj) vsakih ključnih 14 dni meje ustvarimo in obnovimo.

Fotografija 4: Razkušilo pri Matkovih kot nova vrsta križca nad vrati. Blaž Bajič, Matkov kot, 2020.

Jasne meje

Mojca Ošep

Solčavsko z vseh strani obdajajo gore. Te predstavljajo naravno mejo, obenem pa po njihovih grebenih potekajo upravne meje. Zaradi zaprtosti in težke dostopnosti smo na Solčavskem ohranili svoje narečje in še marsikatero drugo posebnost, ki nas loči od sosednjih občin. V preteklosti, še posebno pred izgradnjo cestne povezave s preostalim delom Zgornje Savinjske doline ob koncu 19. stoletja, se je obiskovalcem Solčavskega pogled na naše gore in doline prvič odprl po prehodu skozi ozko sotesko Igle. V sedanosti je prehod preprostejši, pa vendar so meje ostale.

Različne meje so za nas domačine vedno predstavljale del življenja. Naša družinska kmetija meji na sosednjo občino Luče. Pri naši družini lahko opazim, da kljub temu, da je v sosednji vasi več trgovin in izbire, da je pot do Luč samo nekaj minut daljša, še vedno hodimo po živila v Solčavo. Tudi na kavo gremo raje v Solčavo – deloma zaradi poznanstev in povezanosti z drugimi. Tudi če greš sam na pijačo, boš vedno našel sogovornika. Še vedno se čutijo posledice težke prehodnosti med vami, nevidna meja nas še vedno povezuje v močno skupnost.

Na severu Solčavsko meji z Avstrijo. Težja prehodnost te meje je v preteklosti močno vplivala na življenje ljudi ob njej. Mama je bila doma na kmetiji Potočnik pri Svetem Duhu. Prihaja iz velike družine, bilo je sedem otrok. Stara mama je vedno pazila na dekleta, ker je bila v bližini obmejna vojna straža, karavla s stalno prisotno vojsko. Mladi vojaki, ki so se vsakih nekaj mesecev menjali, so prihajali iz različnih koncev bivše Jugoslavije, v prostem času pa so se radi družili z mladimi dekleti ...

Ker v času Jugoslavije marsikatera dobrina ni bila dostopna, so si domačini, ki so dobro poznali prehode prek meje in teren, kakšno stvar pretihotapili čez mejo. Pri tem so veliko tvegali, saj je bila na meji stalna kontrola. Mama je svoj prvi šivalni stroj pretihotapila čez Olševo. Pri nas ga takrat ni bilo mogoče kupiti. Strici so tihotapili kavo pa še kaj drugega. Kljub temu da je preteklo že kar nekaj let, še vedno težko govorijo o tem obdobju. Vsekakor je obdobje prisotnosti stalne vojske na meji pustilo veliko negativnih posledic. Nezakonski otroci vojakov so imeli težko otroštvo, razrasel se je strah pred takratno oblastjo, nezaupanje v državne institucije

pa je občutiti še danes. Moji strici večkrat kaj povedo o tem obdobju, kadar so med ljudmi, ki jih dobro poznajo, sicer pa je še vedno prisotna bojazen, da bo kakšna informacija prišla do nepravih ljudi ...

Z vstopom v Evropsko unijo in šengenski prostor pa je državna meja med Slovenijo in Avstrijo tako rekoč izginila. Po dolgem obdobju omejevanja stikov med prebivalci Solčavskega in Železne Kaple so se počasi zopet začele tkati vezi prijateljstva. Vzpostavilo se je že več skupnih projektov. Društvo solčavskih filcark Bicka že več let uspešno sodeluje in se povezuje z filcarkami z avstrijske Koroške. Trenutno poteka skupno raziskovanje »šmugljanja«, tihotapljenja prek meje v preteklem obdobju.

Posebnost Solčavskega so velike kmetije (povprečna velikost je 145 ha), ki so že stoletja v lasti istih družin. Življenje na visokih gorskih pobočjih poteka precej drugače kot v nižje ležečih predelih. Še posebno v preteklosti, ko so si ljudje morali doma pridelati vse, kar so rabili za življenje, je bilo gospodarjenje na kmetiji zelo zahtevno. V ljudeh se je razvil močan čut za naravo. Zavedanje, da smo samo začasni »najemniki« zemlje in jo moramo v čim boljšem stanju predati našim potomcem, se je nekako ukoreninilo v našo miselnost. Skrb za varovanje tako podedujemo. Ati je vedno rekel, da si je treba sredstva za preživetje pridobiti iz različnih virov, ne samo gozdov, naše naravne dediščine, da je treba izkoristiti lasten potencial, se izobraziti in zaslužiti denar v službi. Gozd je bolj za rezervo ...

V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je takratna Občina Mozirje na območju Solčavskega razglasila dva krajinska parka, Krajinski park Logarska dolina in Krajinski park Robanov kot. Krajinski park je območje posebne naravne in kulturne dediščine, hkrati pa je območje, namenjeno rekreaciji. Logarska dolina je nekaj let kasneje dobila upravljalca parka, podjetje Logarska dolina, d. o. o., katere družbeniki so bili domačini, prebivalci parka. Upravljanje parka se je pokazalo za zelo uspešno. Robanov kot, kjer bivam tudi sama, pa je ostal park na »papirju«. Obisk se je v preteklih letih precej povečal, sâmo varstvo naravne in kulturne dediščine pa je ostalo izključno v rokah lastnikov zemlje. V Robanovem kotu je večino obiska vezanega na dno doline, ki je v lasti družine Roban. Z neizmernim čutom za naravo družina Roban sama skrbi za dolino. Ob povečanem obisku pa večkrat pride do nespoštovanja predpisov in zasebne lastnine. Obiskovalci se včasih ne zavedajo, da so na obisku pri Robanovih, da se sprehajajo po vitalnem delu kmetije, pašnikih, kjer je živina na paši. V večini primerov so psi na vrvicah, včasih se pa najdejo lastniki štirinožcev, ki menijo, da njihovi psi ne rabijo povodca, in ki kljub opozorilom lastnika ne upoštevajo, da so razpuščeni

psi lahko neprijetni za pašno živino. Nabiranje rastlin ter odnašanje kamnov in vej v zavarovanih območjih ni dovoljeno. Večina obiskovalcev to sicer upošteva, vsi pa seveda ne. Meja med zasebnim in javnim je tako večkrat zabrisana. Mogoče je premalo poudarjena. Kljub temu da je naša kmetija del krajinskega parka, pa – ker na zemljišču kmetije nimamo javnih poti – lahko še vedno sami določimo, do kam bomo spustili obiskovalce. Sami postavimo mejo. Nekateri te možnosti nimajo več. Menim, da je družina Roban najboljši varuh Robanovega kota in da bi si zaslužila boljšo pomoč državnih institucij pri samem varovanju doline.

Fotografija 1: Planšarija v Kotu. Mojca Ošep, Robanov kot, 2014.

Življenje na kmetiji, zaščiteni kot spomenik, lahko pomeni veliko breme ali pa priložnost. Meja je zelo tanka. Na podedovani kmetiji nam objekti predstavljajo ponos in hkrati trdo življenje prednikov. Velike gospodarske objekte je zelo težko ohranjati, obenem pa so lahko zelo nefunkcionalni in ne ustrezajo sodobnemu načinu gospodarjenja na kmetiji. Ob upoštevanju smernic pristojnega Zavoda za varstvo kulturne dediščine pa se obnove znatno podražijo. Pomoč je v praksi zelo težko pridobiti ali pa je skoraj nedostopna. Varovanje kulturne dediščine ne bi smelo biti izključno na ramenih lastnikov, ampak širše družbe, državne institucije bi morale nuditi večjo podporo in pomoč pri pridobivanju nepovratnih sredstev, hkrati pa bi ta morala pokriti večji del investicije. Lastniki zaščitenih objektov ne bi smeli imeti zaradi dediščine slabše kvalitete življenja – meje zaščitenih območij postavljajo omejitve tudi našim življenjem. Stavbna dediščina na kmetiji bi brez lastnika kmalu propadla. Dediščino varujemo za prihodnje rodove, če teh ni, kakšen smisel sploh še ima varovanje dediščine?

Fotografija 2: Kmetija Bevšek. Mojca Ošep, Robanov kot, 2018.

VLOGA DVOJNOSTI

Dvojna vloga: Ko postane domači kraj antropološki teren

Nina Ošep in Elizabeta Vršnik

Nina: Septembra sva se udeležili etnološkega tabora na Solčavskem. Se ti ne zdi, da sta bili najini vloži zanimivi, ker sva se ga udeležili kot domačinki in hkrati kot študentki etnologije. Že med taborom sem razmišljala o tem, kako zanimivo je, da sem postala raziskovalka svojega domačega kraja.

Elizabeta: Jaz pa o tem med taborom še nisem veliko razmišljala. O najini dvojni vloži sem premišljevala predvsem potem, ko ga je bilo že konec. Razveselilo me je, da so organizirali tabor na Solčavskem. Začelo se je razmišljati o tem, da je to zanimivo območje za raziskovanje, ki mu v zadnjem času ni bilo namenjene veliko pozornosti.

N.: Vsekakor. Ta tabor je pripomogel k temu, da sem začela gledati na svoj domači kraj tudi kot na prostor, zanimiv za teren, in kot na območje bogato za raziskovalce. Pomembno je zavedanje, da nisva opazovali samo kot Solčavanki, ampak tudi skozi oči etnologinj.

E.: Všeč mi je, da si ti že med taborom razmišljala o tem, kaj pomeni raziskovati kot domačinka, in si se odločila, da bi rada o tem pisala. Bolj ko sem razmišljala, bolj se mi je zdelo, da bi o tej temi – kaj pomeni biti antropolog v domačem kraju – lahko pisali v obliki dialoga.

N.: Prav zato sva se odločili za precej eksperimentalno obliko besedila. Zdi se mi, da bova na takšen način najboljše zajeli najino razmišljanje in doživljanje.

E.: Se strinjam. S tem, ko bova skupaj premlevali o tej temi, bova našli in zbrali več refleksij, kot pa če bi o tem razmišljala samo ena od naju. Torej, kakšen se ti je zdel odziv skupnosti na tabor?

N.: Odziv se mi ni zdel zelo velik. Pravzaprav me je presenetilo, kako majhen je bil. Kljub temu, da so hodili študentje naokoli in raziskovali območje, ljudje nad njimi niti niso bili presenečeni. Domnevam, da zato, ker je Solčava v času

sezone polna turistov. Mogoče bi bilo drugače, če bi prišli januarja, ko je za-
tišje. Takrat bi etnološki tabor verjetno bolj izstopal.

E.: Mene je nekaj domačinov pa tudi obiskovalcev vprašalo, kaj počnemo. V kar veli-
kih skupinah mladih smo hodili okoli po vasi, večina z nahrbtniki, ampak videlo
se je, da nismo napravljeni za v hribe. Nekatere je zanimalo, kaj raziskujemo, in
jim je bilo všeč, ko smo jim povedali, kaj je namen našega etnološkega tabora.

Fotografija 1: Opravljanje terena v Logarski dolini. Tina Mlinarič, Logarska dolina, 2020.

- N.: Tudi jaz sem dobila občutek, da se je tabor zdel super vsem, s katerimi sem govorila. Zanimajo jih tudi rezultati te raziskave.
- E.: Ali je raziskovanje kaj vplivalo na tvoje razmišljanje o Solčavi?
- N.: Sigurno. Prva stvar, na katero pomislim, je, kako slabo poznam Solčavo. Ni nas veliko, zato se pričakuje, da se med seboj poznamo. Namesto tega, pa sem ugotovila, da je veliko ljudi, s katerimi prej nisem bila v stiku, kar je nepričakovano v tako mali skupnosti. Med raziskovanjem sem spoznala kar nekaj novega. Ugotovila sem tudi, da moje predpostavke o območju, ki sem jih imela za samoumevne, ne držijo vedno.
- E.: Zdelo se mi je zanimivo, da si je eden od študentov želel mladih sogovornikov, ki se ne ukvarjajo s turizmom in ne živijo na kmetiji. Jaz nisem imela kontakta od nobenega mladega človeka iz vasi, ki bi mu ga predlagala. Skoraj vsi, ki sem se jih spomnila, imajo neko povezavo s turizmom, gostinstvom ali kmetijstvom. Ti si delala v Rinki, eni imajo turistične dejavnosti doma ali pa delajo kot natakariji. Skratka, naše življenje je zelo prepleteno s turizmom.
- N.: Turizem je zagotovo ena pomembnejših dejavnosti na Solčavskem in močno vpliva na naša življenja. Mislim, da vsakdo čuti njegov vpliv. Tako tisti, ki se s turizmom ukvarjajo neposredno ali posredno, kot tisti, ki se čisto nič. Nekateri ga dojemajo bolj pozitivno kot drugi. Sta pa neizpodbitni njegov pomen in tradicija, ki pripomoreta k razvoju območja in prinašata dobiček.
- E.: Občasno najbrž vsi opazimo preveliko gnečo in sem nam zdi moteča. Tudi tistim, ki se preživljajo s turizmom. Sama se recimo ne bi ravno odpravila v Logarsko dolino poleti, v času največjega navala ali pa ob sončnih vikendih.
- N.: Točno to. Jaz včasih kakšnim znancem predlagam, naj pridejo na Solčavsko raje spomladi kot poleti, ker je takrat manjši obisk. Obenem pa imamo kot domačini ta privilegij, da lahko recimo gremo v hribe ob takih časih, da se čim bolj izognemo množici. Če se le da, ne bi šli petnajstega avgusta.
- E.: Ja, res imamo prednost pri doživljanju Solčavskega. Opazila sem, kako mirno se nam je zdelo, ko se je začela korona-kriza. Že ceste so bile umirjene in skoraj nisi srečal avtomobila, ki ga nisi poznal. Veseli smo bili, da smo lahko to doživeli – Solčavsko brez turistov. Čeprav je s korono seveda prišlo toliko slabega.

- N.: Ta odnos do turizma je zanimiv. Na eni strani se oglašujemo in si želimo turistov, po drugi strani pa včasih pogrešamo mir. V času raziskovanja sva odkrili tudi neke vidike, ki jih v svojem kraju zaznamo šele, če ga zares aktivno raziskujemo in opazujemo.
- E.: Jaz sem šele v času raziskovanja dobila vpogled v situacijo na Okrešlju. Zdi se mi, da smo povezani s planinami okoli Solčave in nas je presenetilo to, da se bo gradilo nekaj modernega, kar po mnenju mnogih ne spada v gorsko okolico.
- N.: To, da smo načeli temo z Okrešljem se mi zdi pomembno. Mislim pa, da smo se na taboru premalo osredotočili tudi na kakšne druge vidike, recimo na mlade. Zanimivo bi bilo pregledati, kako mladi preživljajo prosti čas, kje se zaposlujejo, in raziskovati tudi izseljevanje mladih ljudi iz vasi. Razmišljam tudi, da smo se mogoče premalo posvetili identiteti Solčave in Solčavanov. Zdi se mi, da je Solčavsko umeščeno v stičišče meja med regijami, ne čutim pa potrebe, da bi nas popredalčkali v eno od njih. Večkrat me je kdo zaradi mojega narečja vprašal, če sem s Koroške, ali pa rekel, da si ni predstavljal, da Solčava spada pod Štajersko. Me pa prav zanima, kaj si o tem mislijo drugi iz Solčave.
- E.: Mislim, da se pomenljiv vidik Solčavskega kaže tudi v kulturnih dogodkih, ki so pomemben del kulturnega doživljanja Solčave. Super bi bilo, če bi jih vključili v raziskavo, saj kažejo, v čem mi uživamo in kako se želimo predstavljati pred drugimi.
- N.: Dogodki, ki jih organiziramo v Solčavi so bistveni za razumevanje kraja. Nekaj teh obstaja že več deset let, recimo Vinarska, ki poteka v pustnem tednu in je izredno lokalno obarvana. Ali pa Solčavski dnevi, ki potekajo v času turistične sezone in so namenjeni predvsem predstavitvi kraja turistom. Menim, da so nekateri dogodki namenjeni bolj turistom, nekateri pa so za domačine. To bi bilo res zanimivo raziskati. A se zavedam, da leto 2020 ni bilo idealno za raziskavo takšnih dogodkov. Zaradi stalne prisotnosti covid-a so bili namreč vsi odpovedani. Poleg tega so porazdeljeni čez celo leto, tako da bi tabor moral potekati v drugačnem formatu. Ko smo že pri tem, se mi zdi pomembno poudariti, da je bil tabor v tej smeri omejen. Ker je imel časovno oviro, od kdaj do kdaj poteka. Tu pa pride najina vloga do izraza, ker lahko spremljava Solčavo ves čas. A pri raziskovanju je važno pridobiti čim več različnih sogovornikov, da lahko pridemo do širše slike.

- E.: Zavedanje, da ima vsak drugačen pogled na stvari, je res pomembno. Mene so udeleženci tabora spraševali, kaj menim o taboru in o različnih temah, povezanih s Solčavo. To mi je bilo malo neprijetno. Počutila sem se, kot da z odgovori postanem govorec za vse Solčavane. Kot da bi lahko jaz povedala, kaj si na primer celotna Solčava misli o našem odnosu z avstrijsko mejo. Drugi so imeli ločeno vlogo – bili so ali etnologi ali domačini. Jaz pa sem bila etnologinja in Solčavanka hkrati in sem se zato počutila kot kakšen predstavnik Solčavskega.
- N.: Razumem, ja. Poleg tega pa se ne sme pozabiti, da imam, kot mlada študentka, ki prihaja iz kmečkega okolja, specifičen pogled na dogajanje in družbo. Ko me je kdo kaj vprašal, je dobil zelo ozek vpogled v razmišljanje Solčavanov kot neke celote. Glede omembe meje z Avstrijo pa se mi je zmeraj zdelo samoumevno, da Solčavani pogosto zahajajo v Avstrijo in šele sedaj sem spoznala, da to ne drži. Veliko je takih, ki gredo v Avstrijo zelo redko ali pa tja sploh ne hodijo.
- E.: To, da smo si izbrali odnos do meje za eno od raziskovalnih tem, je zanimivo. Sama sem namreč imela občutek, da bližina meje nima velikega vpliva na Solčavo. Ni se mi zdelo, da je Solčava zelo povezana z Avstrijo. Recimo na takšen način, kot mi to povezanost z Italijo opisuje prijateljica s Primorske, ki pogosto prehaja mejo, govori italijansko, hodi v Trst ... Mislim, da večina Solčavanov meje ne prehaja spontano. Hočem povedati, da nekdo iz Solčave ne bo šel kar tako na kavo v Avstrijo.
- N.: Tudi tisti, ki pogostokrat hodimo v Avstrijo, takoj vemo, kdaj smo prestopili mejo. Zdi se mi, da ko pridemo čez mejo, čutimo da smo na tujem.
- E.: Ja, se mi zdi, da je pri nas meja kar ostra.
- N.: Razen če gremo na Olševo, kjer planinska pot poteka skoraj ves čas ob meji in jo lahko skoraj nevede prehajamo.
- E.: Zanimivo mi je tudi, kako se na Olševi vizualno pozna, kje se konča Slovenija in začne Avstrija. Če greš na Olševo, na avstrijski strani takoj vidiš goloseke – v Solčavi temu rečemo frate. V Sloveniji pa se označi posamezna drevesa za posekati in potem ni nikjer v gozdu večjih golih območij. Če si na Olševi, je precejšnja razlika v pokrajini na obeh straneh meje. Ko sem šla na Olševo v času korona-krize, sem dobila SMS od operaterja, da sem v tuji državi. V tem

času je bilo prepovedano prehajanje državne meje in sem s sprehodom po Olševi kršila zakon, čeprav sem le prehajala neko nevidno mejo v gozdu.

Fotografija 2: Pogled iz Olševe čez mejo na avstrijske »frate«. Elizabeta Vršnik, Solčava, 2021.

- N.: Pravkar sem se spomnila, kako mi je mama razlagala o tukajšnjem življenju ob meji. V koronskem času se je vzpostavila obmejna situacija, podobna tisti v njeni mladosti. Zanimivo, kako nam meje res krojijo življenje.
- E.: Se strinjam. Čeprav se mi zdi, da se tega v vsakdanjem življenju niti ne zavedamo. Občutek imam, da imajo starejše generacije več zanimivih zgodb v povezavi z mejo. V času tabora so najini bližnji postali zanimiv etnografski subjekt, poln zgodb.
- N.: Študenti so v času tabora opravljali intervju tudi z mojimi starši. To je kar velik poseg v intimen prostor, da pridejo raziskovalci raziskovat o tebi in k tebi domov. Predvsem, če si ti del teh raziskovalcev. Nisem se mogla odločiti, ali imam negativne ali pozitivne občutke o tem – še zdaj ne vem. Izid na koncu je bil super, ampak ta dvojna vloga je bila kar kompleksna.

- E.: Se strinjam, tudi meni je bilo smešno poslušati mamo, ko je govorila s študenti. Na neki način je tudi problematično, da sem bila prisotna v času njenega intervjuja. Med pogovorom je recimo rekla »Liza, saj ti veš, kaj mislim.« Očitno sem vplivala na pogovor in šele sedaj razmišljam, da bi bilo bolje, če me ne bi bilo zraven.
- N.: Enako je bilo pri nas. Jaz sem raziskovalke in starše srečala pri hlevu. Najprej sem jih poslušala, potem pa sem kar sama postala del pogovora. Ker sem ves čas razmišljala o tem, kaj bo za raziskavo sploh zanimivo, sem se omejevala pri tem, kaj povedati. Čeprav se je verjetno vsak sogovornik spraševal, kaj bi bilo tem etnologom vredno povedati ali pa kaj bo zanimivo za njih.
- E.: Mene to spominja na članek, ki sem ga brala. Avtor je neki Nizozemec van Ginkel, ki pravi, da se pri raziskovanju v domačem kraju izvaja neke vrste kontrola na obe strani.¹ Ti imaš kontrolo nad svojim sogovornikom, saj mora z obnašanjem in s povedanim ustrezati predstavi, ki jo imaš o njem, kot o členu tvoje skupnosti. Prav tako moraš ti ustrezati predstavi, ki jo ima sogovornik o tebi. Pričakuje se tudi, da imaš kot domačin že neko osnovno znanje o raziskovalni temi. Če torej prideš raziskovat k nekomu, s komer se že od prej poznata, medsebojno izvajata drug nad drugim neki pritisk. Ti veš, kako se moraš obnašati pred njimi, in oni, kako se morajo pred tabo. V takem tesno povezanem okolju se pozna nadzor. Obenem pa zato, ker o tej osebi že nekaj veš, ne vprašaš česa, kar bi vprašal tujec. Imamo namreč neko znanje, ki se nam zdi samoumevno.
- N.: Jaz pa sem imela občutek, da sem zaradi svojega poznavanja kaj vprašala in sem potem na tak način začela voditi pogovor in prevzela kontrolo nad njim. To se mi ni zdelo prav. Ko sem bila prisotna pri pogovoru z mojimi starši, sem začela razlagati svoj vidik, ki se precej razlikuje od nekega splošnega vidika moje družine. Na primer, začela sem intenzivno razlagati o tem, kako so mi grozne koline. S tem sem vplivala na pogovor na tak način, da sem dala občutek, da je za vse doma to pretresljivo. Našim domačim so koline zoprne, niso pa za njih travmatične. To je le moje osebno doživljanje in s tem, ko sem prevzela pogovor, se je porazgubilo tisto, kar bi imela povedati starša.

1 Rob van Ginkel, 'Writing Culture from Within: Reflections on Endogenous Ethnography,' *ETNOFOOR*, let. 7, št. 1, 1994, str. 5–23.

- E.: Tudi sama sem spremljala pogovor študentov s starši in opazila sem, da sem na njihju gledala drugače. Poleg tega je bil njun način govora nekoliko drugačen, kot pa v vsakdanjem življenju.
- N.: Podobno se mi je zazdelo na obisku pri enem izmed naših sogovornikov – ko sem glavni prostor v hiši videla z drugačnimi očmi. Midve sva tam vsako drugo leto doživljali velikonočni žegen in imava ogromno spominov iz preteklosti, ki naju vežejo na ta prostor. Letos na taboru pa sem prvič videla to domačijo skozi oči etnologa. Ko sem prišla v prostor, se mi je zdelo nenavadno, ker mi je bil domač in tuj hkrati. Prvič sem se osredotočila prav na opazovanje prostora. Najbolj mi je padel v oči leseni pod in to me je spomnilo na nekaj domačega. Počutila sem se kot tujec v domačem okolju. To me je spomnilo na raziskovanje antropologa Raymonda Maddna, ker je tudi sam razmišljal o tem, kako fascinantno je pravzaprav doživeti poznan kraj na nov in tuj način.²
- E.: Ja, dobiš nov in drugačen pogled na ljudi in na prostore. Jaz sem recimo govorila s Solčavani, ki jih ne poznam toliko, da bi vedela, kako se oni pogovarjajo v vsakdanjem življenju. Ampak ko sem govorila z mamami ali pa z mladimi, s katerimi se drugače družim, sem videla, da med intervjuji govorijo na malo drugačen način. To vzbudi neki dvom v raziskovalni proces. Izkaže se namreč, da ljudje nezavedno nastopajo, ko govorijo z raziskovalcem. Ampak to opaziš šele, če te ljudi od prej poznaš. Zato je pomembno, da se popolnoma vključiš med ljudi, s katerimi govoriš. Ohnuki-Tierney sicer v nekem tekstu pravi, da sogovorniki nastopajo pred zunanji opazovalci, medtem ko pred domačini ne, in zato ti pri raziskovanju dobijo vpogled v realno vsakdanje življenje.³ Prisotnosti domačega opazovalca se ne čuti tako zelo. Ampak kot pravim, sem sama opazila razliko v pogovorih, čeprav so to moji bližnji. To tudi zato, ker se etnologi nismo čisto vključili in je med pogovori ostajala jasna meja med nami in sogovorniki.
- N.: Bi torej zaključili, da je na domačem terenu zahtevno raziskovati?
- E.: Na taboru smo raziskovali na tak način, da je bil mogoče res večji izziv za domačega raziskovalca. Vsi smo se lotevali vseh mogočih tem in se je lahko

2 Raymond Madden, 'Home-town Anthropology,' *The Australian Journal of Anthropology*, let. 10, št. 3, 1999, str. 259–270.

3 van Ginkel, n. d.

raziskovalec bolj distanciral, če ni bil domačin. Če se lotiš ozkega raziskovalnega problema, pa je lahko koristno, če si lokalni prebivalec. Imaš takoj boljši dostop do terena.

- N.: Lahko pa se lotiš raziskovanja kakšnih provokativnih stvari, kar potem lahko vpliva ne samo na skupnost, ampak tudi na tvoje bližnje. Če raziskuješ kakšno problematično stvar – in skoraj vsaka stvar je lahko do neke mere problematična za nekoga – lahko ustvariš neke konflikte v tvojem domačem okolju. Torej si omejen. Kot raziskovalec pa bi moral poseči povsod in odpirati stvari, ne pa prikrivati.
- E.: Prav to se je meni zdela težava pri raziskovanju doma. Zadržana sem bila pri poseganju v privatni prostor ljudi. Občasno mi je bilo neprijetno klicati Solčavane in se zmeniti z njimi za pogovor. Občutek sem imela, da je drugim študentom vseeno. To sem tudi razumela. Tudi meni, ko smo bili v Prekmurju na terenu, ni bilo neprijetno priti v neko hišo in se pogovarjati z neznanci. Doma pa se mi je bilo težko izpostaviti, češ »jaz sem pa študentka etnologije in bom prišla k vam domov raziskovat in spoznavat vašo domačijo, medtem ko me vi že celo življenje poznate.«
- N.: Do neke mere sva tudi nosili odgovornost za raziskovalce, kako se bodo obnašali. Lahko bi se zgodila situacija, da bi z raziskovalci obiskali neko kmetijo, kjer bi z nepremišljenimi vprašanji preveč dregnili v sogovornika. Čeprav ni nujno, da bi bila sploh vključena v pogovor, bi to povezali z mano, ker me že od prej poznajo.
- E.: Ja, pozitivno vlogo imaš, ker poznaš ljudi, veš koga bi poklicala, oni vedo, kdo si, in bi nas mogoče zato raje sprejeli. Negativno pa je to, da se omejuješ, ker imaš iz vsakdanjega življenja nek odnos s sovaščani in se z njimi nekoliko poznaš, zato pa jih nerad pokličeš in k njim pripelješ neke študente raziskovalce.
- N.: Drži, da gre za nekakšno vnaprejšnjo omejenost. Ampak smo se pa ustavili tudi na kmetijah, kjer sem bila prvič, pa že celo življenje odraščam v Solčavi.
- E.: Zanimivo je tudi to, da se z nekaterimi ljudmi iz Solčave nisi še nikoli prej zares pogovarjal.
- N.: Čeprav ima Solčava tako malo prebivalcev, se vseeno ne poznamo dobro z vsemi. Ravno zato ker delno poznam nekoga, si zadržan, ne poznaš pa ga

toliko, da bi ti bilo čisto prijetno pristopiti. Ko delaš raziskave, ni slabo delati v skupini z ljudmi, ki so neobremenjeni.

E.: Točno to. Moraš biti tudi po naravi tak, da si upaš priti k nekemu in reči »A se lahko pridem notri pogovarjati z vami?«. In zdi se mi, da sem sama imela s tem nekaj težav.

N.: Pomembno se mi zdi, da si ti prišla kot raziskovalka oziroma študentka, jaz pa sem bolj vnaprej napovedala raziskovalce in sem samo sedela zraven, ko so oni vodili pogovor. Čeprav sem kdaj tudi pomagala, kakšno stvar vprašat.

E.: No, to je pa pozitiven vidik tega. Da lahko pomagaš pri pogovoru.

N.: Ja ampak, a je pozitiven ali ni? Ker se mi zdi, da jaz nisem točno vedela, kaj je cilj raziskovalcev, in sem lahko s tem, ker imam kot domačinka toliko več informacij, uničila intervju. Ko sem sodelovala pri enem izmed intervjujev, sem bila v dilemi; po eni strani sem mislila, da bo mogoče smešno, če kot etnologinja nič ne vprašam, kot da ne znam pristopiti k zadevi. Po drugi strani bi bilo pa zoprno, če bi jaz nekaj spraševala, medtem ko imajo oni neke okvirne ideje, kaj jih zanima.

E.: Jaz zdaj za nazaj premišlujem svoj način raziskovanja. Ko sem bila tam, se nisem veliko ukvarjala s tem, kako moja vloga domačinke vpliva na raziskovanje. Kar se mi zdi tudi malo škoda. Dobro bi namreč bilo, če bi se vnaprej zavedala nekih problemov, ki se pojavijo, če kot domačin raziskuješ domači kraj. Recimo tega, da se je kot raziskovalec svojega domačega kraja težko distancirat od stvari, ki jih vidiš. Pogosto jih dojemamo kot samoumevne, medtem ko jih zunanji opazovalec ne bi. Ampak tega takrat nisem razmišljala. Občasno sem se sicer zavedala, da bolje od drugih študentov razumem, o čem govori sogovornik. Nisem pa razmišljala o negativnih vidikih mojega opazovanja.

N.: Sprašujem se, če ni v takem primeru na boljšem položaju zunanji opazovalec. Zaradi tega, ker so tebi, kot domačinu, neke stvari samoumevne in potem mogoče pri predstavljanju zbranih podatkov pozabiš kakšne stvari omeniti, da bi bile bralcu jasnejše.

E.: Saj, to je ta problem.

- N.: Hotela sem še dodati, da mi je zanimivo, kako sta se najini vlogi razlikovali in kako sem se jaz počasi integrirala v tabor. Zaradi tega, ker sem bila prva dva dni odsotna. Ni mi bila čisto jasna moja vloga in kaj se pravzaprav pričakuje od mene in niti nisem čisto vedela, kako bi se vključila. Hotela sem pomagati usmerjati in ne aktivno sodelovati, kakor vi študentje. Tako da se v začetku sploh nisem čutila del vas. Ko sem dejansko šla na teren, se mi pa zdi, da sem kar naenkrat postala še sama raziskovalka.
- E.: Jaz sem na terenu največ zaznavala temo kulturne dediščine in tradicije. Veliko smo se pogovarjali o Zavodu za varstvo kulturne dediščine in o odnosu, ki ga imajo Solčavani do njega. Kot ljudje, ki živijo na območju, ki je kar strogo zavarovano, imajo vpogled v njihovo delovanje in sodelovanje z njimi. Njihov odnos do zavoda pa se je precej razlikoval – eni so z njimi sodelovali in jim je bil zavod v pomoč, druge je delovanje zavoda omejevalo, jim preprečilo kakšne potrebne obnove ali pa jim zapovedalo ohranjanje objektov, ki se ohranjajo zgolj zaradi samih sebe, ne pa zaradi funkcionalnosti.
- N.: Kar je lahko precej velik finančni zalogaj za nekoga, ki mora ta objekt ohranjati. Zdi se mi, da se veliko Solčavanov zaveda, da so obdani tako z naravno kot s kulturno dediščino in da je zanjo treba skrbeti. S tem ko jim drugi ukazujejo, kako naj skrbijo za lastno domačijo, pa se jim jemlje neka svoboda. Čeprav je mišljeno dobronamerno.

Fotografija 3: Kužno znamenje in bevski hlev s freskami v ozadju. Tomo Jeseničnik (fotografija v lasti Centra Rinke), Robanov kot, 2011.

- E.: Zelo mi je ostalo v spominu, ko mi je eden od sogovornikov rekel: »*V zavesti vsakega posameznika na Solčavskem je obranjanje narave, stavbarske kulture, dediščine – vsega*«. Zdi se mi, da sva lahko obe razumeli takšen način razmišljanja, ker se tudi sami čutiva povezani s tem, kar naju obdaja.
- N.: Včasih je dobro raziskovati kot domačinka, ker imaš tudi boljše razumevanje o povedanem. A prav je, da pridejo sem opazovat tudi ljudje, ki nimajo poznanstev in pridejo brez vpletenosti v območje. Z njimi lahko dobimo tudi drugačno sliko od te, ki jo imamo sami o sebi.
- E.: Vendar pa imava včasih zato, ker se že od prej poznamo in ker živimo v istem okolju, boljši vpogled v stvari in lahko povedano poveževa tudi z neizgovorenim. Od sogovornikov namreč dobimo le del informacij, ampak ker sva domačinki, lahko te informacije poveževa s širšim znanjem o dogajanju na Solčavskem in z lastnimi izkušnjami glede neke teme.
- N.: Tako se lahko tudi poistovetiva s stvarmi, ki nama jih sogovorniki povedo. Za naju to niso le informacije, ki se tičejo raziskovalnih objektov, temveč tudi naju osebno. Ker sem sama vpletena v domače dogajanje in se zavedam, da bom vedno del okolja, v katerem sem odraščala. Tudi če se bom poskušala distancirati.
- E.: Marilyn Strathern je pisala o tem, da se domneva, da se kot domači raziskovalci res začnemo bolje zavedati samih sebe kot domačinov in navad v našem domačem okolju kot tudi sebe kot raziskovalcev in metod, ki jih uporabljamo za raziskovanje.⁴ Ko prideš v tuje okolje, opažaš stvari, ki so zate nove, ampak se mi zdi, da opažaš stvari, ki jih prej nisi, tudi če začneš raziskovati okolje, v katerem si ti vedno živel. V tem smislu postaneš bolj pozoren na samega sebe in na značilnosti svojega okolja.
- N.: Zdi se mi dobro, da sva se začeli zavedati pomena kolektivne povezanosti prebivalcev v našem redko poseljenem, a velikem območju. Veš kaj mislim? Na terenu me nekje niso prepoznali, ko pa so izvedeli, »čigava sem«, je pogovor lažje stekel. Videla sem, kako pomembno je, da v takih krajih do ljudi prideš ti, kot nekdo, ki je poznan. V članku prej omenjenega antropologa iz Avstralije Maddna sem videla, kako je tudi sam prihajal do podobnih zaključkov pri

4 Marilyn Strathern, 'The limits of auto-anthropology.' V: Anthony Jackson, ur. *Anthropology at home*. Tavistock Publications, London in New York 1987, str. 16–38.

antropoloških raziskavah v domačem kraju. Zanimivo, drug del sveta, druga raziskovalna vprašanja, ampak na njegovem domačem terenu so se pojavile podobne ugotovitve in opazke kot pri nama. Da se navežem na prejšnjo misel, med raziskovanjem je on prav tako spoznal, kaj je sogovornikom pomenilo to, da je »domač antropolog«. Ko so izvedeli, da je domačin, so se sprostil pri pogovoru.

- E.: No, obenem se mi pa tudi zdi, da se pri raziskovanju doma bolj zavedamo metod, ki se uporabljajo v etnologiji. Dobimo namreč vpogled v to, kako tistemu, ki opazuje, pokažemo del svojega življenja in mu povemo del svoje zgodbe. Ko raziskovalec prikazuje tvojo zgodbo, je lahko prikazana na drugačen način, kot jo razumemo sami. Mislim, da se pri raziskovanju doma bolj zavedamo teh metod raziskovanja in kako hitro je lahko nekaj narobe predstavljeno. Bolj se tudi zavedamo, kakšno avtoriteto ima etnolog, ko pride raziskovati neki kraj. Zdi se mi, da kot domači raziskovalec bolje razumeš, da bo moral biti tisti, ki bo prišel za en teden sem, previden pri tem, kaj napiše. Če ne bi bila domačinka, me ne bi tako skrbelo oziroma se ne bi tako zavedala, da lahko zapišem napačne stvari oziroma stvari, s katerimi se tisti, o katerih pišem, ne bi strinjali.
- N.: V najini razpravi sva torej prišli do več različnih ugotovitev glede najine dvojne vloge. Sedaj bolje razumeva to, da biti domačinka vpliva na opazovanje, a ravno zaradi povezav z domačim krajem imava širši pogled na lokalno skupnost in lažje pristopava k prebivalcem. Najbolj pomembno pa je, da sva znali pogledati na že znane stvari z drugačnimi očmi in da so se nama pri tem odprla nova vprašanja.

Biti domačin, biti tujec. In biti etnograf. Biti človek.

Rajko Muršič

Za svojo prvo terensko raziskavo v prvem letniku študija sem izbral območje, na katerem so živeli moji stari starši. Bilo mi je znano in domače. A šele takrat, ko sem se pogovarjal z ljudmi na tem območju, s sosedi v medsebojno oddaljenih domovih na vzpetini med dolgim grebenom in dolino, sem spoznal, da o teh ljudeh v resnici ne vem ničesar. Ker nisem bil zares domačin. Bi bilo morda kaj bolje, če bi bil? Dvomim. Pri raziskovanju mi je pomagal prijatelj, fotograf. Sam takrat nisem imel fotoaparata. Prijatelj krajev ni poznal. Teme pripravljenih vprašanj, ki sem jih moral zastavljati domačinom po nareku projekta Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja skozi točke družbenih sprememb v zadnjem stoletju, tudi ne. Vsake toliko časa je vendarle vskočil v pogovor in vprašal kaj nujnega. Naivnega. Preprostega. Povsem zunaj konteksta. In pogovor je stekel. Ljudje so spregovorili. Sčasoma sem ugotovil, da sem v resnici tujec. Dvojni ali trojni tujec. In da nimam pojma. Odrešujoč trenutek; izkušnja, ki osvobaja!

Biti tujec. Biti neveden. Kako se znebiti arogantne ignorance? Kako postati etnograf? Se prepustiti trenutku, blefirati ali biti, kar pač si? Naj torej pogled od znotraj nadomesti oddaljeni pogled? Naj me prevzamejo vonjave, v vsakem domu tako razločno različne? Naj postanem eno samo veliko uho, ki beleži izrečene besede s čim manj izgube?

Biti človek. In biti neveden. Neroden. Izgubljen. Postati preprosto človeško bitje in vstopiti v nov svet. Začutiti resničnost. Svojo resničnost kot skupno resničnost. Njihovo resničnost kot skupno resničnost. Biti skupaj. Poslušati, govoriti, opazovati. Čutiti in občutiti. Biti človeško bitje. Biti radoveden. *Thaumazein*. Čuditi se. Postati filozof. In ostati etnograf.

Biti meščan na podeželju. Biti podeželjan v mestu. Antun Radić, začetnik hrvaške etnologije, je opozarjal, da meščani na podeželju preučujejo povsem drugo kulturo. Kmetje so bili etnologom pristni Drugi. Primitivci in divjaki, tudi če so

govorili isti jezik ali njegovo še tako smešno narečje. Meščani so bili civiliziranci, ki so hlastali po izgubljeni pristnosti divjakov na podeželju.¹

Zahodni meščani so iskali svoje naravne pristneže med koloniziranimi ljudstvi sveta. Njihov pogled nanje je iskal pristno razodetje, a je z njim kvečjemu utrjeval svojo nadvlado. Etnografi niso bili kolonizatorji niti kolonisti. V skupno človeških občutenjih so razkrivali izkušnje ljudstev zunaj njihove zgodovine. A so to počeli z isto mislijo, ki je v imenu civilizacije in njenih dobičkov utemeljevala in uničevala zunajevropska ljudstva. Nikoli niso imeli drugih in drugačnih misli, v katere bi lahko odeli svoja nova spoznanja. Misel evropskih elit.

Prisrčno okolje za lepe meščanske duše. Duše elit prvega, privilegiranega sveta, ki ima sredstva za izvajanje tako nenujnih raziskav, kot so raziskave načinov življenja. Drugi si morajo prizadevati za vsakdanje preživetje v svetovnem kapitalističnem stroju izkoriščanja. Kot je to odlično ubesedil karibski protikolonialni antropolog Michel-Rolph Trouillot, so učene znanstveniške glave na zahodu prepustile antropologom in antropologinjam le majčkeno brazdo za preučevanje divjakov na robovih ploske Zemlje: kotiček za divjake (*the savage slot*).²

Ni sprave med pogledom od zgoraj navzdol in doživljanjem svojega položaja od spodaj navzgor, a velika prednost domačih raziskovalk in raziskovalcev je v tem, da se ne moremo sprenevedati. Domačini nam ne dopuščajo prevlade, niti konceptualne, in to je osvobajajoče.

Priti skupaj in biti skupaj je bistvo etnografske izkušnje. Biti človek med ljudmi. Začutiti nemir in negotovost. Začutiti druge.

Tudi domači etnologi si dolgo časa niso drznili preučevati sodobnega življenja v lastnem meščanskem okolju sedanje vsakdanjosti. Toda prav soočenje z resničnim življenjem v svojem lastnem okolju je krona etnografskega izskoka iz samoumevnosti. Potujitveni učinek, ki spremlja ta nujni korak ob soočenju s sedanjo stjo, s svojim lastnim vsakdanjim svetom, narekuje drugačno ravnanje etnologov in etnologinj, antropologov in antropologinj, skrbnejše in odgovornejše, predvsem pa

1 Glej Dunja Rihtman-Auguštin, *Struktura tradicijskog mišljenja*. Školska knjiga, Zagreb, 1984; Slavko Kremenšek, *Etnološki razgledi in dileme 1*. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1983; Antun Radić, *Sabrana djela*. Seljačka sloga, Zagreb 1936–1939.

2 Michel-Rolph Trouillot, *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*. Palgrave Macmillan, London 2003.

usmerjeno tudi v prihodnost, ne več zgolj v preteklost, v snovalskih studiih, kot si jih je zamislil nedavno preminuli ameriški antropolog Paul Rabinow.³

Soočanje s sedanjostjo in svojo lastno resničnostjo, ki se skozi etnografsko izkušnjo vedno znova postavi na glavo, prinaša osvoboditev od predvidevanj in samo-umevnosti. Ta izkušnja spremeni tudi načine našega opisovanja situacij, v katerih se znajdemo.

Zato je razumljivo, da se razmišljanje o »dvojni vlogi« naslanja na dialoško obliko, deloma celo majevtičnega tipa, v žlahtni tradiciji Platonovih dialogov s Sokratom v glavni vlogi. Ko se nam samoumevni svet postavi na glavo, se postavi na glavo tudi njegovo opisovanje: noben opis ni več dovolj dober, ker besede prej ali slej onemijo. Nadomesti jih pripoved, ki razpira tudi stališča, občutenja, občutke, predvsem pa razsežnosti skupnega in skupnosti, ki se kaže kot odsev tistega, kar je Alfred Schütz imenoval prava, resnična, banalna, najvišja ali najgloblja resničnost.⁴ In prav ta resničnost je resničnost izkušnje etnografov in etnografinj ter vsakdanje banalne življenjske izkušnje slehernika. To je temeljna podlaga človeške resničnosti, resničnosti človeštva. In razpre se samo skozi potujitev. Ko se zavemo, da je ne obvladamo.

3 Paul Rabinow idr., *Designs for an Anthropology of the Contemporary*. Duke University Press, Durham in London 2008;
Paul Rabinow, *Marking Time: On the Anthropology of the Contemporary*. Princeton University Press, Princeton in Oxford 2008.

4 Alfred Schütz, *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press, Evanston 1967.

ZAKLJUČNA BESEDA

Izkušnje in predstave o življenju na Solčavskem: Med domačijo in destinacijo

Mateja Habinc

Solčavsko je v zadnjem poskusu etnološke regionalizacije slovenskega etničnega ozemlja, ki sta ga prispevala Janez Bogataj in Vito Hazler, del Zgornje Savinjske doline. A bolj kot del ene od 96 med sabo kulturno raznolikih območij¹ je Solčavsko v zadnjih desetletjih širši (slovenski) javnosti poznano predvsem z različnih turističnih zemljevidov in po nazivih, denimo Evropska destinacija odličnosti (EDEN) leta 2009.² Predstavljeno je kot teritorialno zaključena enota in predvsem zaradi turistične promocije kot kulturno specifična destinacija. A čeprav uvodnik v pričujoči zbornik predstavlja, kdo in kako se je s kulturo in načinom življenja na Solčavskem do zdaj že ukvarjal, njegove poglobljene, celostne ali problemske³ etnološke oziroma kulturnoantropološke obravnave še nimamo. Pri tem Solčavsko ni izjema; kljub obsežnemu raziskovalnemu programu Način življenja Slovencev v 20. stoletju, katerega del je bil med letoma 1963 in 1994 tudi projekt Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, in v zadnjih desetletjih pomnoženim predvsem domoznanskim raziskavam posameznih območij je podobnih neproučenih, obrobno ali le pred desetletji raziskanih (mikro) lokacij na Slovenskem še veliko. Še preden morda postanejo deležne etnoloških in kulturnoantropoloških obravnav, je mnogim, sploh neurbanim območjem skupno to, da si jih kot po kulturi in načinu življenja zaključene in edinstvene enote – podobno kot Solčavsko – morda predstavljamo ravno zaradi različnih turistično-promocijskih akcij, čeprav te ne temeljijo niti na sodobnih bivanjskih izkušnjah domačinov niti na poglobljenih v zgodovino ali sodobnost usmerjenih raziskavah. Niti socializem

- 1 Janez Bogataj in Vito Hazler, 'Regionalizacija'. V: Marjan Javornik, ur., *Enciklopedija Slovenije 10 (Pt-Savn)*. Ljubljana 1996, Mladinska knjiga, str. 148.
- 2 Kot navaja Slovenska turistična organizacija, gre za projekt, ki »spodbuja razvoj trajnostnega turizma v Evropi in v osrednje postavlja manjše, a zanimive destinacije, ki ponujajo pristna doživetja in omogočajo odkrivanje bogate lokalne turistične ponudbe«. Slovenska turistična organizacija, 'Evropske destinacije odličnosti.' I feel Slovenia. Spletni vir: <https://www.slovenia.info/sl/poslovne-strani/razvoj-in-inovativnost/eden> (pregledano: 28. 7. 2021).
- 3 Ingrid Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologije*. Založba ZRC, Ljubljana 2000.

niti kapitalizem namreč nista prekinila s procesi drugačenja podeželja, ki potekajo vzporedno s povzdigovanji industrijskega globalnega severa,⁴ in tudi zato bi vsaj odmeve pred desetletji zastavljenih etnoloških regionalizacijskih pristopov mor-da lahko pričakovali tudi v pričujočem zborniku. Skratka, da bo šlo za vpogled v Drugega in »posebnosti« Solčavskega, ki bo upošteval etnološko sistematiko in raziskoval denimo t. i. tradicionalno kulturo in njeno spreminjanje. Etnologi in kulturni antropologi naj bi namreč bili tisti, ki izbirajo in določajo, kaj je v kulturi in načinu življenja posameznih (mikro ali večjih) območij specifično, drugačno in različno, odkrivajo njihove tradicije in jih kot razvojniki vključujejo v »različne oblike (denimo turističnega) razvoja«. ⁵ Dosedanje etnološke regionalizacije ali njihovi poskusi se od drugih strokovnih regionalizacij namreč razlikujejo v tem, da območja ločijo po razlikah v kulturi ter načinu življenja in tudi z opolnomočenjem pričevanj domačinov v nasprotju z drugimi avtoritarno konstruiranimi delitvami poskušajo izhajati tudi iz realnosti »ljudskega življenja in kulture«. ⁶ Tako je denimo že Vilko Novak pri strukturiranju slovenske ljudske kulture določil slovenska etnična ali kulturna območja kot »ozemlja z enakimi ali podobnimi kulturnimi prvinami, enakim načinom življenja«, pri čemer se manjše pokrajine združujejo v večje enote ali širša območja, kot je zapisal, zaradi podobne »telesno-duhovne sestave in značaja prebivalcev, jezikovnih idr. kulturnih značilnosti«. ⁷ A že Novak, sledeč še starejšim strokovnim zgledom, je kulturo razumel kot svojevrstno preureditev, prilagoditev vnosov, ne pa kot nekaj »prastarega, čisto domačega, samosvojeга«, in je po Rajku Muršiču lahko pripravil strukturno premišljen pregled slovenske ljudske kulture le na podlagi primerjalne umestitve te kulture v evropski prostor in čas. ⁸ Za primerjave tudi v okviru poznejših regionalizacijskih oziroma rajonizacijskih etnoloških prizadevanj⁹ pa je bila bistvena predvsem t. i. etnološka sistematika oziroma sistematično vzporejanje najrazličnejših materialnih, družbenih in

4 Prim. Raymond Williams, *Dežela in mesto*. Ljubljana 2019: Studia humanitatis.

5 Aleš Gačnik, »Etnologija regionalnega razvoja«. V: Aleš Gačnik, ur., *Etnologija in regionalni razvoj: Zbornik znanstvenih in strokovnih člankov*. Ljubljana 2003: Slovensko etnološko društvo in Znanstvenoraziskovalno središče Bistra, str. 36.

6 Konrad Köstlin, »Nova shvačanja regije i kulture«. *Narodna umjetnost*, let. 38, št. 2, 2001, str. 37–38.

7 Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana 1960: DZS, str. 21.

8 Rajko Muršič, »Epistemološke razsežnosti pojmovanja etnologije v metodoloških razpravah Vilka Novaka in njihova uporabnost danes«. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, let. 50, št. 3–4, 2010, str. 80.

9 Prim. Marija Klobčar, »Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja in njeno mesto v slovenski etnologiji«. V: Janez Bogataj et al., *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: 20. stoletje. Poročilo*. Ljubljana 1992: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

duhovnih vidikov kulture in načina življenja v prostoru, času in družbenem kontekstu. Šlo je torej za primerjavo najrazličnejših načinov gospodarjenja, praznovanja, druženja, verovanja in nasploh vedenja in delovanja ljudi na izbranem območju skozi čas, kot tudi v primerjavi z drugimi, bližnjimi in bolj oddaljenimi okolji ter različnimi družbenimi razredi.

A vsaj na prvi pogled Taboru treh dolin tovrstno raziskovanje ni bilo blizu. Kot bi šlo za prelom, odmik od pred desetletji v etnologiji in kulturni antropologiji na Slovenskem zastavljenih temeljnih raziskav gospodarskega, družbenega in duhovnega življenja. Kot bi šlo za puščanje »starih vprašanj« brez odgovorov in obenem razpiranje novih tem, povezanih z mejami, razmerji moči, z dediščino povezanimi večglasji, pozicioniranostjo raziskovalca in stroke. Pa je res tako? Kaj so danes tiste gospodarske dejavnosti na območju, ki v največji meri prispevajo k dohodkom (tudi) domačinov in (so)ustvarjajo materialno kulturo in način življenja na Solčavskem? Kot kažejo prispevki v zborniku – turizem, živinoreja, gozdarstvo. S temi dejavnostmi povezane migracije, v preteklosti in sodobnosti tudi meje, (družbeni) odnosi med domačini in prišleki, med na območju bivajočimi in predstavniki posameznih centrov moči ali tistimi, ki omejujejo ravnanja, povezana z dediščino in krajino, ki domačinom o(ne)mogočajo dostop do finančnih sredstev. Pričujoči zbornik torej še kako ponuja vpogled v sodobno materialno in družbeno kulturo območja, v materialne in družbene vidike načina življenja in preživetja na in z območjem, ter kaže, kaj je relevantno za domačine, kje in v zvezi s čim prihaja do trkov oziroma sodelovanj z nedomačini. In če se še vprašam, ali so snovalci tabora obravnavane teme kot raziskovalno relevantne izbrali v stiku z domačini ali pretežno kot »nekdo (strokovni pogled) od zunaj« – podobno, kot so etnologi pred desetletji nanizali nabor tem v etnološko sistematiko in Vprašalnice ETSEO –, je šlo, kot uvodoma pišejo tudi sami, za slednji, »v nekaterih ozirih naiven in intuitiven« pristop.

Meje, odnosi med različnimi centri in periferijami, pripadnostmi in izločenostmi, vprašanja, povezana s procesi dediščinjenja in turistifikacije območij so v sodobnosti sicer pogoste etnološke oziroma antropološke raziskovalne teme. A če je pred desetletji etnološka stroka predvsem »od zunaj« določila, kaj jo zanima – seveda tudi zaradi npr. primerljivosti posameznih območij Slovenije –, je tokratni pristop vseeno nekoliko bolj dialoški. Tako kot v pogovoru izpostavljata »sogovornici«, ki sta obenem raziskovalki in domačinki: kaj vse bi po njuni domačijski presoji in

obenem raziskovalni izkušnji lahko še proučevali, če bi tabor doživel svoje nadaljevanje? Javne dogodke, identitete in subjektivne pripadnosti na območju – »*sma Štajerci ali Korošci*?« A kljub temu bi tudi te teme lahko umestili v etnološko sistematično. Še bolj bistveno pa je, da se avtorji in avtorice zbornika osredotočajo na sodobnost, na za prebivalce območja tukaj in zdaj pomembno in morda zagatno v zvezi s kulturo in načinom življenja. Zato bi med preteklim in v zborniku predstavljenim raziskovanjem izbranega (mikro) območja težko ne razpoznala tudi kontinuitet: morda zbornik na »stara vprašanja« (o denimo kontinuitetah oziroma prekinitvah tradicij) ponuja manj odgovorov, a še vedno v veliki meri obravnava, kako na izbranem območju domačini (pre)živijo ter kakšna družbena razmerja se ob tem porajajo. Pri tem sooča poglede strokovnjakov in domačinov, k čemur bi tudi trajno lahko prispeval etnolog v svojevrstni vlogi posrednika, mediatorja,¹⁰ ki bi domačinom predajal jasnejše usmeritve in navodila stroke, spodbujal sodelovanje in izobraževanje – vse tisto, za kar strokovnjakom na obstoječih delovnih mestih zaradi drugih obveznosti največkrat zmanjka časa in posledično angažmaja. K večglasjem ob tem prispevajo tudi strokovni esejistični uvodi v posamezna poglavja, postavljeni ob bok znanstvenim raziskovalnim prispevkom sodelujočih na taboru in nato še vpogledom domačinov. Posebno poglavje je poleg tega namenjeno tudi dvojni vlogi, v kateri sta se znašli dve raziskovalki in obenem domačinki: njun »pogovor« se namreč ponovno dotakne nekaterih opažanj iz drugih poglavij, obenem pa odkrito spregovori o njunih sočasnih pozicijah, poskusih nadzora po eni strani nad domačini in po drugi nad drugimi raziskovalci, o nezavednem nastopanju in še kakšnem metodološkem vprašanju. Če večglasje oziroma sočasnost zornih kotov različnih, z območjem povezanih akterjev etnološkim strokovnim opažanjem torej odvzema avtoriteto edinega in najpomembnejšega diskurza, dobrodošlo osvežitev strokovnih oziroma znanstvenih etnoloških in antropoloških del na Slovenskem predstavlja tudi večžanrskost pričujočega zbornika. Besedila namreč niso le izvirni znanstveni članki, ki so jih sicer spisali študenti – udeleženci tabora; strokovna ali besedila domačinov se žanrskim omejitvam najpogosteje izmikajo. Zbornik zato ponuja dragoceno možnost preskakovanja med zornimi koti in glasovi, med strokovnimi opažanji in izkušnjami, med »čistimi« in »manj čistimi« žanri. Čeprav vsaj navidezno zato lažje berljiv in bolj lahkoten, pa je v številnih pogledih daleč od mejnosti, obrobnosti in perifernosti – predvsem se niti ne trudi biti kompendij

10 Prim. Klaus Roth, 'What's in a Region? Southeast European Regions Between Globalisation, EU-Integration and Marginalization'. *Ethnologia Balkanica*, let. 11, 2007, str. 17–41.

znanja o specifičnostih, bistvenih lastnostih kulture in življenja na nekem območju oziroma še ena (strokovna) reprezentacija (več). In morda je to tisti najvidnejši odmik od (poskusov) regionalizacij, ki jih je v preteklosti prispevala etnološka stroka – zavedanje lastne pozicije in omejenosti védenja, kar je precej v nasprotju z vlogo, kot jo etnologu-razvojniku pripisuje denimo Aleš Gačnik.¹¹ Ne gre za predstavljane regionalnih kulturnih značilnosti, ki bolj kot domačinom in njihovem bivanju na obravnavanih območjih rabijo predvsem turistom.¹² Gre za gradivo o izkušnjah in predstavah, povezanih z območjem, pa tudi za predloge za delovanje etnologov-mediatorjev, ki bi koristili predvsem domačinom, da bi ti denimo lažje in uspešneje živeli z dediščino, delovali na področju turizma in se prebili skozi številne s področjema povezane uredbe. Tako etnolog ni več le strokovnjak, ki snuje smer razvoja nekega območja, ampak tudi poznavalec različnih glasov in posrednik v komunikaciji med njimi. In tako morebitne poti razvoja območja poskuša začrtati predvsem skupaj z domačini in jih na teh poteh razvoja tudi usmerjati.

11 Gačnik, n. d.

12 Prim. Köstlin, n. d.

Viri in literatura

- Adey, Peter, Kevin Hannam, Mimi Sheller in David Tyfield, 'Pandemic (Im)obilities.' *Mobilities*, let. 16, št. 1, 2021, str. 1–19.
- Anko, Boštjan, 'Nekaj misli o trajnostnem razvoju Solčavskega.' V: Marko Slapnik, ur. *Študija o Solčavskem: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu 1932–2007*. Občina Solčava in Logarska dolina d.o.o., Solčava 2007, str. 62–76.
- Anko, Boštjan, Marko Slapnik, Marija Anteric, Richard Clarke, Avgust Lenar, Marko Koščak in Ian Mitchell, *Študija o Solčavskem: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu (1932–2007)*. Občina Solčava in Logarska dolina d.o.o., Solčava 2007.
- Appadurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press, Minneapolis 1996.
- Ardener, Edwin, *The Voice of Prophecy and Other Essays*. Berghahn books, New York in Oxford 2007 [1987].
- Ardener, Edwin, 'Remote Areas: Some Theoretical Considerations.' *HAAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 2, št. 1, 2012, str. 519–533.
- Bajič, Blaž, 'Running as nature intended: Barefoot running as enskillment and a way of becoming.' *Anthropological Notebooks*, let. 20, št. 2, 2014, str. 5–26.
- Bartulović, Alenka, '„Nismo vaši!": Antinacionalizem v povojnem Sarajevu. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2013.
- Baskar, Bojan, 'Avstro-ogrška zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija?' V: Jože Hudaes in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v očeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 41–52.
- Baš, Angelos, *Slovenski etnološki leksikon*. Mladinska knjiga, Ljubljana 2004.
- Belac, Sanja, 'Nostalgija Logarske doline.' Izpitna naloga pri predmetu Antropologija sodobne Slovenije. Celje 2020.

- B.n.a., '80 let po solčavskem puntu.' *Jutro*, št. 67, 1932, str. 5.
- Bogataj, Janez in Vito Hazler, 'Regionalizacija.' V: Marjan Javornik, ur. *Enciklopedija Slovenije 10 (Pt-Savn)*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1996, str. 145–148.
- Boissevain, Jeremy, ur., *Coping with Tourists: European Reactions to Mass Tourism*. Berghahn books, Oxford 1986.
- Bryant, Rebecca in Daniel Knight, *The Anthropology of the Future*. Cambridge University Press, Cambridge 2019.
- Burns, Peter M. in Marina Novelli, 'Introduction.' V: Peter M. Burns in Marina Novelli, ur. *Tourism and Mobilities: Local–Global Connections*. CABI, Wallingford in Cambridge 2008, str. xvii–xxvi.
- Center Rinka za razvoj Solčavskega. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/> (pregledano: 28. marec 2021).
- Cerar, Miro. 'Škodljiva prepoved sosedske pomoči.' IUS-INFO. Spletni vir: <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/kolumne/62326> (pregledano: 30. 3. 2021).
- Clarke, Richard, 'Študija o Solčavskem.' V: Marko Slapnik, ur. *Študija o Solčavskem: Poročilo o skupnem terenskem delu Univerze v Ljubljani in Univerze v Londonu 1932–2007*. Občina Solčava in Logarska dolina d.o.o., Solčava 2007, str. 13–61.
- Dégh, Linda, 'What is A Belief Legend?' *Folklore*, let. 107, št. 1–2, 1996, str. 33–46.
- Delak Koželj, Zvezda, *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine*. Zavod za varstvo kulturne dediščine, Ljubljana 2009.
- Descola, Philippe, *Onstran narave in kulture*. Studia Humanitatis, Ljubljana 2018 [2005].
- 'Dobrodošli v Centru Rinka.' Center Rinka za razvoj Solčavskega. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/> (pregledano: 26. 3. 2021).
- Dom na Okrešlju. Spletni vir: <https://dom-na-okreslju.si/home> (pregledano: 25. 3. 2021).

- Eriksen, Thomas Hylland, *Overheating: An Anthropology of Accelerated Changes*. Pluto Press, London 2016.
- Fox, Katy, *Peasants into European Farmers? EU Integration in the Carpathian Mountains of Romania*. LIT Verlag, Münster 2010.
- Frelih Larsen, Ana, 'Mountain Farms in Slovenia: Negotiating Agri-environment Production Options.' Neobjavljena doktorska disertacija, Univerza v Oxfordu, Oxford 2005.
- Frischauf, Johannes, *Sannthaler Alpen*. Brockhausen in Brauer, Dunaj 1877.
- Gačnik, Aleš, 'Etnologija regionalnega razvoja.' V: Aleš Gačnik, ur. *Etnologija in regionalni razvoj: zbornik znanstvenih in strokovnih člankov*. Slovensko etnološko društvo in Znanstvenoraziskovalno središče Bistra, Ljubljana 2003, str. 22–42.
- Gell, Alfred, *Antropologija časa: kulturne konstrukcije časovnih zemljevidov in podob*. Študentska založba, Ljubljana 2001 [1992].
- Gennep, Arnold Van, *The Rites of Passage*. The University of Chicago Press, Chicago 1960 [1909].
- Gerl, Tomaž, 'Načela varstva naravne dediščine na primeru krajinskega parka Logarska dolina.' Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta v Ljubljani, Ljubljana 2004.
- Gérald, Berthoud, 'From Pleasantry to Capitalism: The Meaning of Ownership in the Swiss Alps.' *Anthropological Quarterly*, let. 45, št. 3, 1972, str. 177–195.
- Getz, Donald, 'Resort-centred Tours and Development of the Rural Hinterland: The Case of Cairns and the Atherton Tablelands.' *The Journal of Tourism Studies*, let. 10, št. 2, 1999, str. 23–34.
- Ginkel, Rob van., 'Writing Culture from Within: Reflections on Endogenous Ethnography.' *ETNOFOOR*, let. 7, št. 1, 1994, str. 5–23.
- Gradbena dovoljenja v Logarski dolini. Uradni dokument. Kraljevska banska uprava dravske banovine, Ljubljana 1935.

- Gradič Oset, Barbara, 'Letos več domačih planincev v slovenskih kočah in gorah.' (Izjava Dušana Prašnikarja). Planinska zveza Slovenije. Spletni vir: <https://www.pzs.si/novice.php?pid=14478> (pregledano: 1. april 2021).
- Green, Sarah, 'Lines, Traces, and Tidemarks: Further Reflections on Forms of Border.', V: Olga Demetriou in Rozita Dimova ur. *The Political Materialities of Borders: New Theoretical Directions*. Manchester University Press, Manchester 2018, str. 67–83.
- Hage, Ghassan, 'Waiting out the crisis: On stuckedness and governmentality.' V: Ghassan Hage, ur. *Waiting*. Melbourne University Press, Melbourne 2009, str. 1–9.
- Hall, Edward T., *The Hidden Dimension*. Anchor Books, New York idr. 1982 [1966].
- Harmonija treh dolin. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/solcavsko/> (pregledano: 25. marec 2021).
- Hazler, Vito, 'Protection and Presentation of Cultural heritage in the Triglav National Park and in Regional and Landscape parks in Slovenia.' *Etnološka istraživanja*, let. 15, 2010, str. 53–67.
- Hazler Papič, Milena, 'Logarska dolina.' *Varstvo spomenikov: Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, let. 32, 1990, str. 288–289.
- Hazler Papič, Milena, Vito Hazler, Alenka Kolšek, Matevž Lenarčič in Vojko Strahovnik, 'Naravna in kulturna dediščina Logarske doline, njeno varovanje in razvoj.' Tipkopis NC 272/89, I-II, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, območna enota Celje, Celje 1989.
- Hladnik, Miran, *Slovenska kmečka povest*. Prešernova družba, Ljubljana 1990.
- Hohnec, Tanja, 'Strokovne zasnove varstva kulturne dediščine za območje občine Solčava.' Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: Območna enota Celje, Celje 2008. Spletni vir: https://gis.gov.si/MK_eVRDpredpis/SZ/eVRD_SZ_Solcava_2008_02_00.pdf (pregledano: 9. 4. 2021).
- Ingold, Tim, *The Perception of the Environment: Essays on Livelibood, Dwelling and Skill*. Routledge, London 2000.

- Jansen, Stef, 'After the red passport: towards an anthropology of the everyday geopolitics of entrapment in the EU's 'immediate outside.' *Journal of the Royal Anthropological Institute*, št. 15, 2009, str. 815–832.
- Jezernik, Božidar, 'Preteklost in dediščina.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v očeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 11–24.
- Klanšek, Barbara, 'Podolševa – gospodarsko poslopje domačije Podolševa 20.' *Varstvo spomenikov: Revija za teorijo in prakso spomeniškega varstva*, poročila 53, 2018, str. 206.
- Klaus, Simona, *Pa vse, kar sem hotu, so ble dobre vile: folklor v oglasih med letoma 1980 in 2011 v Sloveniji*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2014.
- Klobčar, Marija, 'Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja in njeno mesto v slovenski etnologiji.' V: Janez Bogataj idr. ur. *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: 20. stoletje. Poročilo*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1992, str. 76–102.
- Korošec, Maja, 'Vpliv covida-19 v gorah: več planincev v sredogorju, več ponesrečenih Slovencev.' 24ur.com. Spletni vir: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/vpliv-covida-19-v-gorah-vec-planincev-v-sredogorju-vec-ponesrecenih-slovencev.html> (pregledano: 2.april 2021).
- Kozorog, Miha, 'Poskusno o Benečiji s konceptom odročnosti: migracije in konstrukcija kraja.' *Ars & humanitas*, let. 7, št. 2, 2013, str. 136–149.
- Kozorog, Miha, *Festivalski kraji: koncepti, politike in upanje na periferiji*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2013.
- Köstlin, Konrad, 'Nova shvačanja regije i kulture.' *Narodna umjetnost*, let. 38, št. 2, 2001, str. 33–49.
- Krajinski park Logarska dolina. Spletni vir: <https://www.logarska-dolina.si/> (pregledano: 1. april 2021).
- Kremenšek, Slavko, *Etnološki razgledi in dileme 1*. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1983.

- Kučan, Ana, *Krajina kot nacionalni simbol*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1998.
- Kuret, Niko, *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime: Prva knjiga*. Družina, Ljubljana 1989.
- Kuret, Niko, *Maske, Zgornja Savinjska dolina*. RSS, Ljubljana 1974.
- Kurtović, Larisa, 'When the „People“ Leave: On the Limits of Nationalist (Bio) Politics in Postwar Bosnia-Herzegovina.' *Nationalities Papers*, 2020, str. 1–20.
- Lazarevič, Žarko, *Spremembe in zamišljanja: Gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2015.
- Lenar, Urška, *Razvoj in upravljanje zavarovanih območij: primer Krajinskega parka Logarska dolina*. Neobjavljeno diplomsko delo. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2008.
- Lenar, Urška, 'Kulturna dediščina v krajinskem parku Logarska dolina.' V: Veronika Zavratnik, Ana Svetel in Blaž Bajič, ur. *Razgledi treh dolin: Solčavsko v etnološki in kulturnoantropološki perspektivi*. Znanstvena založba filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 2021, str. X–Y.
- Lešnik Štuhec, Tanja, 'Strategija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko 2011–2015 (STRTOS 2011–2015): vizija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko (VTRTOS) 2011–2015 s pogledom na 2020.' Elabarat, Solčava 2011.
- Lévi-Strauss, Claude, *Divja misel*. Krtina, Ljubljana 2004 [1962].
- Madden, Raymond, 'Home-town Anthropology.' *The Australian Journal of Anthropology*, let. 10, št. 3, 1999, str. 259–270.
- Makarovič, Marija, *Oblačilna kultura v Zgornji Savinjski dolini*. JSKD, Ljubljana 2008.
- Marks, Erik in Shafqat Hussain, 'Introduction.' Remote and edgy: New takes on old anthropological themes [Forum]. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 4, št. 1, 2014, str. 361–367.

- Meze, Drago, 'Samotne kmetije na Solčavskem.' *Geografski zbornik*, let. 8, 1963, str. 223–280.
- Mihajlovič Bahtin, Mihail, *Ustvarjanje Françoisa Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. LUD Literatura, Ljubljana 2008 [1965].
- Mikša, Peter in Urban Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Friko, Ljubljana 2013.
- Ministrstvo za kulturo, 'Opis enote nesnovne kulturne dediščine: Solčavski govor.' Register kulturne dediščine. Spletni vir: https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/NESNOVNA/RNSD_SI/Rzd-02_00083.pdf (pregledano 10. 4. 2021).
- Ministrstvo za kulturo, 'Iskanje enot nepremične kulturne dediščine.' Register kulturne dediščine. Spletni vir: <http://rkd.situla.org/> (pregledano: 10. 4. 2021).
- Muršič, Rajko, 'Uvod: h kritiki ideologije dediščinstva ter slepega enačenja znanosti in stroke.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v očeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 7–10.
- Muršič, Rajko, 'Kvadratura kroga: dediščina: toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega.' V: Jože Hudales in Nataša Visočnik, ur. *Dediščina v očeh znanosti*. Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana 2005, str. 25–39.
- Muršič, Rajko, 'Kulturna dediščina: nerazrešljive dvoumnosti svetega v profanem.' V: Dan Podjed, ur. *Kulturna dediščina preteklosti za lepšo prihodnost*. Evropski kulturni in tehnološki center, Maribor 2010, str. 4–8.
- Muršič, Rajko, 'Epistemološke razsežnosti pojmovanja etnologije v metodoloških razpravah Vilka Novaka in njihova uporabnost danes.' *Glasnik slovenskega etnološkega društva*, let. 50, št. 3–4, 2010, str. 78–83.
- Muršič, Rajko, 'Deceptive Tentacles of the Authenticating Mind: On Authenticity and Some Other Notions that are Good for Absolutely Nothing.' V: Thomas Fillitz in A. Jamie Saris, ur. *Debating Authenticity: Concepts of Modernity in Anthropological Perspective*. Berghahn Books, Oxford in New York 2013, str. 46–60.

Novak, Vilko, *Slovenska ljudska kultura*. DZS, Ljubljana 1960.

Občina Solčava, *Strategija trajnostnega razvoja turističnega območja Solčavsko 2011–2015*, Solčava 2010.

Odar, Boštjan, *Potočka zijavka*. Pokrajinski muzej, Celje 2015.

Odločba o ugotovitvi, da 2. in 3. točka 3. člena Zakona o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/08, 123/08 in 8/11) nista v neskladju z Ustavo in o ugotovitvi, da so prvi odstavek 6. člena, 53. člen, deseta alineja prvega odstavka 127. člena in 135. člen Zakona o varstvu kulturne dediščine v neskladju z Ustavo ter o zavrženju pobud. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 30, 22. 4. /2011, str. 4000. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2011-01-1413/odlocba-o-ugotovitvi-da-2--in-3--tocka-3--clena-zakona-o-varstvu-kulturne-dediscine-uradni-list-rs-st--1608-12308-in-811-nista-v-neskladju-z-ustavo-in-o-ugotovitvi-da-so-prvi-odstavek-6--clena-53--clen-deseta-alineja-prvega-odstavka-127--clena-in-135--clen-zakona-o-varstvu-kulturne-dediscine-v-neskladju-z-ustavo-ter-o-zavrzenju-pobud> (pregledano 19. 8. 2021).

Odlok o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega plana občine Mozirje za obdobje od leta 1986-2000, dopoljenega leta 1989 in srednjeročnega družbenega plana Občine Mozirje za obdobje 1986-1990, usklajenega leta 1989 za območje Občine Solčava – v letu 2001 (Uradno glasilo ZSO, št. 09/2004)

Odlok o razglasitvi Gospodarsko poslopje na Macesnikovi domačiji v Podolševi za kulturni spomenik državnega pomena. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 81, 5. 10. 1999, str. 12580. Spletni vir: https://gis.gov.si/MK_eVRDpredpis/p1046_1.pdf (pregledano 19. 8. 2021).

,O zavodu.' Center Rinka za razvoj Solčavskega. Spletni vir: <https://www.logarska-solcavsko.si/o-zavodu/> (pregledano 26. 3. 2021).

Petrovec, Katja, 'Na Okrešlju pestro leto 2020.' Dom na Okrešlju. Spletni vir: <https://dom-na-okreslju.si/novice/na-okreslju-pestro-leto-2020> (pregledano 11. 4. 2021).

- Planinska skupina Celje*. Fizkulturalna zveza Slovenije, Odbor za planinstvo in alpinistiko pri FZS, Ljubljana 1947.
- Podjetje za razvoj Logarske doline, Logarska d.o.o., *Poročilo o delovanju podjetja 1992–2014*. Podjetje za razvoj Logarske doline, Logarska d.o.o., Logarska dolina 2015.
- ‘Popis meje po Josefu Leopoldu z dne 25.8.1855.’ Prepis. Okrajno sodišče v Gornjem Gradu.
- Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah, *Uradni list Republike Slovenije* št. 102, 17. 12. 2010, str.15735. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2010-01-5232?sop=2010-01-5232> (pregledano: 19. 8. 2021).
- Pravilnik o pridobivanju nazivov na področju varstva kulturne dediščine in varstva arhivskega gradiva, *Uradni list Republike Slovenije*, št. 101, 24. 10. 2008, str. 13572. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2008-01-4319/pravilnik-o-pridobivanju-nazivov-na-podrocju-varstva-kulturne-dediscine-in-varstva-arhivskega-gradiva> (pregledano 19. 8. 2021).
- Rabinow, Paul, *Marking Time: on the Anthropology of the Contemporary*. Princeton University Press, Princeton in Oxford 2008.
- Rabinow, Paul idr., *Designs for an Anthropology of the Contemporary*. Duke University Press, Durham in London 2008.
- Radić, Antun, *Sabrana djela*. Seljačka sloga, Zagreb 1936–1939.
- Reis, Arianne C. in Eric J. Shelton, ‘The Nature of Tourism Studies.’ *Tourism Analysis*, let. 16, št. 1, 2011, str. 375–384.
- Rihtman-Auguštin, Dunja, *Struktura tradicijskog mišljenja*. Školska knjiga, Zagreb 1984.
- Roth, Klaus, ‘What’s in a Region? Southeast European Regions Between Globalisation, EU-Integration and Marginalization.’ *Ethnologica Balkanica*, let. 11, 2007, str. 17–41.

- Saarinen, Jarkko, 'Wilderness, Tourism Development, and Sustainability: Wilderness Attitudes and Place Ethics.' *USDA Forest Service Proceedings RMRS-P-4*, 1998, str. 29–34.
- Saarinen, Jarkko in Haretsebe Manwa, 'Tourism as a Socio-Cultural Encounter: Host-Guest Relations in Tourism Development in Botswana.' *Botswana Notes and Records*, let. 39, 2008, str. 43–53.
- Schutz, Alfred, *The phenomenology of the social world*. Northern University Press, Evanston 1967.
- Shneiderman, Sara, 'Remoteness as a relational category.' Remote and edgy: New takes on old anthropological themes [Forum]. *HAU: Journal of Ethnographic Theory*, let. 4, št. 1, 2014, str. 370–372.
- Slapnik, Marko in Nevenka Bogataj, 'Nature- and Heritage-Based Tourism, Solčavsko as a Case of Resource Management by the Local Community.' V: Darja Piciga, Alexander Schieffer, Ronnie Lessem, ur. *Integral Green Slovenia: Towards a Social Knowledge and Value Based Society and Economy at the Heart of Europe*. Routledge in Abingdon 2016, str. 89–97.
- Slavec Gradišnik, Ingrid, *Etnologija na Slovenskem. Med čermi narodopisja in antropologije*. Založba ZRC, Ljubljana 2000.
- Slavec Gradišnik, Ingrid, 'Podobe pokrajin in njihovo ozadje: kulturna območja na Slovenskem.' V: Mihaela Hudelja, Vito Hazler in Ingrid Slavec Gradišnik, ur. *Podobe pokrajin 1956–1970. Etnološka fototeka Vilka Novaka*. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana 2001, str. 25–56.
- Slovenska turistična organizacija, 'Evropske destinacije odličnosti.' I feel Slovenia. Spletni vir: <https://www.slovenia.info/sl/poslovne-strani/razvoj-in-inovativnost/eden> (pregledano: 28. 7. 2021).
- Smith, Neil, *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. The University of Georgia Press. Atene in London 2008.
- Smith, Valene, ur., *Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism*. University of Pennsylvania, Philadelphia 1989.

- Smith, Valene L. in Maryann Brent, 'Introduction.' V: Valene L. Smith in Maryann Brent, ur. *Hosts and Guests Revisited: Tourism Issues of the 21st Century*. Cognizant Communication Offices, New York, Cammeray in Tokyo 2001, str. 1–11.
- 'Središče.' Fran. Spletni vir: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=sredi%C5%A1%C4%8De> (pregledano: 25. 3. 2021).
- Strathern, Marilyn. 'The limits of auto-anthropology.' V: Anthony Jackson, ur. *Anthropology at home*. Tavistock Publications, London in New York 1987, str. 16–38.
- Šaver, Boštjan, *Nazaj v planinski raj: alpska kultura Slovenstva in mitologija Triglavva*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2005.
- Timm Knudsen, Britta in Anne Marit Waade, 'Performative Authenticity in Tourism and Spatial Experience: Rethinking the Relations Between Travel, Place and Emotion.' V: Britta Timm Knudsen in Anne Marit Waade, ur. *Re-Investing Authenticity: Tourism, Place and Emotions*. Channel View Publications, Bristol, Buffalo in Toronto 2010, str. 1–21.
- Tissot, Laurent, 'From Alpine Tourism to the »Alpinization« of Tourism.' Spletni vir: https://doc.rero.ch/record/27192/files/Tissot_Laurent_-_From_Alpine_Tourism_to_the_Alpinization_of_Tourism_20111027.pdf. Objavljeno 2011 (pregledano: 31. marec 2021).
- Trouillot, Michel-Rolph, *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*. Palgrave Macmillan, London, 2003.
- Turner, Victor, *The Ritual Process: Structure and Anti-structure*. Cornell University Press, Ithaca in New York 1991 [1969].
- Urry, John in Mimi Sheller, ur., *Tourism Mobilities: Places to Stay, Places to Play*. Routledge, London 2004.
- Viazzo, Pier Paolo, *Alpske skupnosti: Okolje, prebivalstvo in družbena struktura*. Studia humanitatis, Ljubljana 2014.
- Vranješ, Matej, *Prostor, teritorij, kraj: produkcije lokalnosti v Trenti in na Soči*. Založba Annales, Koper 2008.

- Vršnik, Joža, *Preproste zgodbe s solčavskih planin*. Celjska Mohorjeva družba, Celje 1978.
- Walsh, Andrew, 'Responsibility, Taboos and the ›Freedom to Do Otherwise‹ in Northern Madagascar.' *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N. S.), let. 8, 2002, str. 451–468.
- Williams, Raymond, *Dežela in mesto*. Studia humanitatis, Ljubljana 2019.
- Wilson, Thomas M. in Donnan Hastings, ur. *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Wolf, Eric, 'Ownership and Political Ecology.' *Anthropological Quarterly*, let. 45, št. 3, 1972, str. 201–205.
- Wolf, Eric, 'The Inheritance of Land among Bavarian and Tyrolese Peasants.' *Anthropologica*, let. 12, št. 1, 1970, str. 99–114.
- World Tourism Organization, *A guide for policy makers*. Spletni vir: <https://www.unwto.org/sustainable-development> (pregledano 24. 6. 2021).
- Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 16, 15. 2. 2008, str. 1121. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2008-01-0485/zakon-o-varstvu-kulturne-dediscine-zvkd-1> (pregledano: 19. 8. 2021).
- Zakon o spremembi in dopolnitvi Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1A). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 123, 29. 12. 2008, str. 16453. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlurid=20085551> (pregledano 19. 8. 2021).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1B). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 90, 30. 11. 2012, str. 9306. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2012-01-3529/zakon-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-varstvu-kulturne-dediscine-zvkd-1b> (pregledano 19. 8. 2021).
- Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1C). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 111, 27. 11. /2013, str. 13164. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/>

vsebina/2013-01-4131/zakon-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-varstvu-kulturne-dediscine-zvkd-1c (pregledano 19. 8. 2021).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1D). *Uradni list Republike Slovenije*, št. 32, 6. 5. /2016, str. 4660. Spletni vir: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2016-01-1367/zakon-o-spremembah-in-dopolnitvah-zakona-o-varstvu-kulturne-dediscine-zvkd-1d> (pregledano 19. 8. 2021).

Zwitter, Žiga, 'Subsistence, prosperity and abandonment of alpine isolated farms in the dynamic 17th century environment: case study from the Upper Savinja Valley with special emphasis on tenants' inventories.' *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, let. 11, št. 11, 2015, str. 139–181.

Seznam sogovornikov

- Bizjak, Andreja, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.
Brlec Suhodolnik, Mateja, intervju, Solčava, 24. 9. 2020.
Cerar, Tina, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.
Gradišnik, Breda, Logarska dolina, 26. 9. 2020.
Klemenšek, Majda, intervju, Podolševa, 23. 9. 2020.
Kočnar, Ema, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.
Kovač, Franc, intervju, Solčavsko, 25. 9. 2020.
Krivec, Silvija, intervju, Matkov kot, 26. 9. 2020.
Kristan, Pika, terenski zapiski, 26. 9. 2020.
Lenar, Avgust, intervju, Logarska dolina, 25. 9. 2020.
Lenar, Urška, intervju, Logarska dolina, 23. 9. 2020.
Logar, Marko, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.
Martinčič, Andreja, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.
Matk, Janez, intervju, Matkov kot, 24. 9. 2020.
Ošep, Aleksander, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.
Ošep, Helena, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.
Ošep, Mojca, intervju, Solčava, 25. 9. 2020.
Ošep, Veronika, intervju, Robanov kot, 23. 9. 2020.
Ošep, Viljem, intervju, Podolševa, 26. 9. 2020.
Plesnik, Medard, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.
Slapnik, Marko, intervju, Logarska dolina, 24. 9. 2020.
Slapnik, Marko, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.
Šumet, Medard, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.
Šumet, Mica, intervju, Logarska dolina, 26. 9. 2020.
Vrečar, Janez, intervju, Solčavsko, 24. 9. 2020.
Vršnik, Marjana, intervju, Robanov kot, 25. 9. 2020.